

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૬૧૮ દર્શક

પુસ્તકનું નામ દસન દિન સપ્તમી

વિષય યૌરુદ્ધ દસન

હસન ખિન સખ્યાહ.

યાને

અલમૈતના શેખુત જોખાલનું જીવન ચરિત્ર.

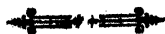
રચી પ્રગટ કરનાર

એદલજી ધનજી કાખા

તે

“ અલમૈતનો ઇતિહાસ ” “ ખોળ તવારીખ ” “ હકીકતી આમનો ”
“ હકીકતી રણુશીગઢું ” “ તોહફે ઇસ્માઈલીઆ ” “ આફતાબે હીદાયત ”
“ તુસેરીની હકીલાઈ ” “ ખોળ પંથ દર્પણ ” “ ખોળ સર્વ સંશ્રદ્ધ ”
વીગેરે વીગેરેના કર્તા તથા “ તુરેહીદાયત ” ના અધિપતિ

અમરેલી—કાઠીયાવાડ.

કીમત દસ આના.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ મંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ગ્રંથોપસંગ્રહ
૮૬૯૦

આકૃતિ ૧ લી.

પ્રત ૫૦૦

ધી અમરસિંહજી પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં
પઠાણુ નુરખાન અમીરખાન વહીલે છાપ્યું
લાલ હરવાળા-અમદાવાદ.

પ્રસ્તાવના.

જગતમાં વિતપન્ન થએલી પ્રત્યેક વસ્તુએ પોતાની સાથે કાળી અને કિજળી એવી બે આત્મુઓ ધરાવે છે. કાળી આત્મુના ઉપયોગથી કાળાં કાર્યો અને કિજળી આત્મુના ઉપયોગથી કિજળાં કાર્યો હસ્તીમાં આવે છે. દાખલા તરીકે કટાર, તલવાર, ખંડુક આદિ શસ્ત્રોની કિજળી આત્મુનો જો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો તેથી પોતાનું તથા પોતાને લાગતીવળગતી સઘળી વ્યક્તિઓનું રક્ષણ થાય છે; પણ જો તેજ શસ્ત્રોની કાળી આત્મુનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો પોતાનો તથા પોતા સાથે લાગતીવળગતી સઘળી વ્યક્તિઓનો નાશ થાય છે. જગતમાં હસ્તી ધરાવતી નીતિ, એ ફરતી ખસીશની કિજળી આત્મુના ઉપયોગનું અને અનીતી એ તેની કાળી આત્મુનું પરીણામ છે. તલવારથી પારકા દેશો જીતાય છે અને તેજ તલવારથી અયોઅન્ય કાપાકાપી કરી પોતાનોજ નાશ કરી શકાય છે. જગતની સઘળી વસ્તુઓને લાગુ પડતા એકસદા ધોરણથી યુદ્ધી અપવાદપણું મેળવી શકતી નથી. તેને પણ ઉપરના દ્રષ્ટાન્તમાં જણાવેલું ધોરણ લાગુ પડે છે. યુદ્ધીનો જો વ્યાજખી ઉપયોગ કરવામાં આવે તો તેવો પુરૂષ જગતને લાભકારી અને જો દુરૂપયોગ કરવામાં આવે તો તેવો પુરૂષ જગતને હાનીકારક નીવડે છે. આજે જેમને આપણે મહા પુરૂષો તરીકે ઓળખીએ છીએ તે યુદ્ધીની કિજળી આત્મુના અને જેમને દુષ્ટ અને પાપીના નામે જણાવીએ છીએ તે યુદ્ધીની કાળી આત્મુના અમલ કરનાર હતા. આ નિયમનું યોગ્ય જ્ઞાન કરાવનાર હસન મિન સખ્યાહતું જીવન ચરિત્ર હોઇ તે કાંઇક બતાવી આપશે કે જેમ યુદ્ધીનો સદુપયોગ કરનાર પોતાની નેમમાં ફતેહમંદ થઇ શકે છે તેમ તેનો દુરૂપયોગ કર-

નાર પણ પોતાની ધારણામાં કેવો આગળ પડતો ભાગ લઈ શકે છે.

આ એક એવા માણસનું જીવન ચરિત્ર છે કે જેને જગતના સઘળા ઇતિહાસકારોએ એક મોટા ખુની તરીકે ગણી તેના વર્ણનને ખુનીઓની તવારીખમાં જગો આપી છે, આ માણસે મીસરમાં પ્રગટ થયેલા ઇસમાઇલી ધર્મની ખરા ઇસમાઇલીઓથી તદ્દન જુદીજ શાખા ઇરાનના અલમોત નામના પહાડી કીલ્લામાં સ્થાપન કરી, પોતાની સમયસુચકતા બરેલી યુક્તિથી ભોળા લોકોને બરમાવી રાજ્ય સ્થાપન કર્યું; કે જે રાજ્ય કુલબગ ૧૭૫ વર્ષ સુધી ટકી રહેવા પામ્યું હતું. તેણે મઝહબે ઇસલામને કે જે એક એવા મઝહબ છે કે જે જગતની સઘળા અનીતિને દૂર દૂરી સઘળા વ્યક્તિઓની જાતી ખાટે પેતા i અમૃતમય વચનોના પ્રસાદ આપે છે તેવા કલ્યાણકારી ધર્મને માત્ર કપટ બરેલું રાજકીય હથીયાર બનાવવાની જે અનેક યુક્તિસર કોશીશો કીધી છે તે દરેક માણસને જાણુવા લાયક છે. અને તે સાથે આજ સુધીમાં ઇસલામને કેવી કેવી હાડમારીઓનો મુકાબલો કરવો પડ્યો છે તથા કેવા વિચિત્ર પ્રકારના ફાટાઓ પડ્યા છે, તેનો આખેડુખ ચીતાર છે. જે કે આ પુસ્તકનું નામ હસન બિન સખ્યાહનું જીવન ચરિત્ર છે પરંતુ તે સાથે અલમોતના રાજ્યનો ઇતિહાસ, ઇસમાઇલી ધર્મની દકીક્ત તથા અલમોતના પહાડી ઘરડા પુરૂષો સંબંધે યુરોપિયન તવારીખ નવીશોએ લખેલા ખ્યાનના ઉપયોગી વધારાથી તેને આકર્ષક બનાવ્યું છે.

અલમોતના પહાડી ઘરડા પુરૂષોને સઘળા ઇતિહાસકારોએ ખુની તરીકે ઓળખાવ્યા છે પણ તેમ કરવા જતાં તેઓએ મુળ વાતને મોઢું રૂપ આપી દીધું છે. તેમનો ખુન કરવાનો ઉદ્દેશ, જે માણસ મળે તેને ખરી નાખવાનો નહિ હતો. પણ માત્ર પોતાના એવા શત્રુઓને દૂર કરવા પુરતો હતો કે જેમની સામે લશ્કરથી પહોંચી શકાય તેમ ન

હતું. આ માત્ર એક જાતની લડાયક પદ્ધતિ હતી જોકે તે હિંમતવાનપણથી ભરેલી હતી. તોપણ સર્વ કષ્ટ સહ કરશે કે તે રામબાણ નીવડવાનું માન ખાતરી જવા પામી હતી. આવા રામબાણ રૂપી દુધમાં નેચરી વિચારોની સાકર હોવાતાં આ પદ્ધતિ વડું પર્મદગી મેળવી શકી હતી.

ક્રીમેશન લોજની હકીકત આજકાલ લોકોને તદ્દન નવીન માણુમ પડે છે. પરંતુ ઇસમાઇલી ક્રીમેશન લોજના હેવાલથી તેવો લોજ ઇસલામમાં આઠસો વર્ષ ઉપરાંત સ્થાપન થઇ ગયેલો જણાશે. અને તે સાથે તેના ભેદ ભરેલા શિક્ષણનો હેવાલ શરીરમાં એક પ્રકારની ધુમ્મરી દાખલ કરશે. કુટ્ટા કુટ્ટાને પગલાં ભરવાં, સામા લોકોને મળી પોતાનાં કરવા, ધામે ધામે નને પોતાના મતમાં લેવાની કાશીશ કરવી અને છેવટે તેઓ કોઈને પણ ન માને અને હીમ્મત દરેક કામની કરે તેવા બનાવવા એ તે લોજનું વિચિત્ર શિક્ષણ હતું.

અલમોતમાં સ્થાપન થયેલી ઇસમાઇલી નીજરી શાખાએ પોતાના દાખલો અને નકીઓ મોકલી પોતાનો ધર્મ ફેલાવવાને જે બળવાન પ્રયત્નો કીધા છે અને તે પ્રયત્નોને લઈ હાલુસ્તાનમાં પણ લાખો લોકો જેવા કે ખોજ, મુમના, ગુમી, સાજી સવાય, મેઘવાળ આદિને યુક્તિસર બોધથી પોતાના ધર્મમાં શામીલ કીધા છે તે રાજ્યનો હેવાલ જાણવો એ અગત્યનું જણાતાં આ પુસ્તક બહાર પાડવા તજવીજ કીધી છે. અને તે સાથે પ્રત્યેક કાર્યમાં અતીતીવાળી યુક્તિ ભલે રામબાણ હોય તોપણ તેના તરફ વલણ નહિ કરવાનો સુંદર સખક તેમાં ભર્યો છે. એક વખતે એક મહાત્મા પુરૂષ પોતાના કેટલાક શિષ્યો સહ એક એવા ઝાડ પાસેથી પસાર થયો કે જ્યાં એક ખુની ચોરને ઘાંસીને દારૂ ટીંકાડેલો હતો. મહાત્માએ જઈ તે ખુની ચોરના પગનું ચુંબન

કીધું. આ જોઈ જાઓએ પુછ્યું. “શું તે કોઈ મહાપુરુષ છે ? તે તો એક ખુની ચોસ્તી લાશ છે.” મહાત્માએ જવાબ આપ્યો કે “ખરેખર તે ખુની ચોર છે. પણ તેણે પોતાના કામને સંપૂર્ણ કરવામાં પોતાની જાનની પણ પરવા કીધી નથી તેટલે સુધી હિંમત કીધી તેથી મેં તેની હિંમતનું ચુબ્બન કાઢ્યું છે.” દ્રષ્ટાંત સુજ્ઞ આ પુસ્તકમાંથી સત્ય શોધક ઉપયોગી તત્વને ગ્રહણ કરી નકામા તત્વને તજી આપશે એવી હું આશા રાખું છું.

આ પુસ્તક રચવામાં મોલવી અબ્દુલહલીમ શરરના ઉરદુ હસન ખિન સબખાહના જીવન ચરિત્રની, કચ્છના આસિ. રેવન્યુ કમીશનર મંરુકમ સચેદીના નાનજીઆણીના રચેલા ખોળા વૃતાંતની,, અલીગઢ કોલેજના માજી પ્રીન્સીપાલ આર્નોલ્ડ કૃત પ્રીચીંગ ઓફ ઇસ્લામની, વેનીસ શહેરના રહેવાશી, સર માર્કોપોલોએ રચેલા પુર્વ તરફના દેશો અને ચમત્કારો નામના ગ્રંથનું ફ્રાન્સીસ કર્નલ સર હેનરી યુલ આર. ઈ. સી. બી. કે. સી. એસ. આઇ. એ કરેલું ભાષાન્તર, કે જેમાં હેનરી કોર્ડરિ થોડા વખત અંગાઉ કરેલી શોધને અનુસરી કરેલા ફેરફારવાળા તથા એમી ફ્રાન્સ યુલ એલ. એ. સાક એન્ટ સ્કોટ વિગેરેએ રચેલા પોતાના પીતા હેનરી યુલના જીવન ચરિત્ર સાથે નકશા તથા ચિત્રોવાળા પુસ્તકનું લંડનમાં આલ્બામાર્લ મોહલામાં વસનાર જોનમુરે ઈ. સ. ૧૯૦૩ માં બે ભાગમાં છપાવી બહાર પાડેલ ત્રીજી આવૃત્તિના અંગ્રેજી ગ્રંથની, તંજકેરે દોલતશાહી નામના ફારસી પુસ્તક વીગેરેની સહાયતા મળી છે તે માટે તે સાહેબોનો હું અંતઃકરણ પુર્વક ઉપકાર માનું છું.

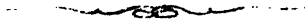
લખનાર,

એદલજી ધનજી કાખા.

૨૧ અલાઉદ્દીન મહંમદ	...	...	...	...	...	...	૭૬
૨૨ રૂકનુદ્દીન ખુરશાહ	...	...	...	...	...	...	૮૦
૨૩ સર માર્કોપોલોએ રચેલા ગ્રંથના અંગ્રેજી ભાષાન્તરનો ઉતારો							
પહાડી ધરડા પુરૂષ સંબંધી.							૮૭
૨૪ શાએર ડી. જનવીલના ગ્રંથનો ઉતારો	...	...	...	...	...	...	૮૯
૨૫ હલાકુની સજારીના ચાઇનીઝ વર્ણનનો ઉતારો	...	...	...	...	...	...	૯૨
૨૬ પહાડી ધરડો પુરૂષ પોતાના એસેસીનોને કેવી રીતે કેળવતો ?							૯૨
૨૭ ચીના મુસાફરના વર્ણનનો ઉતારો	...	...	...	...	...	...	૯૪
૨૮ તે ધરડા પુરૂષનો નાશ કેવી રીતે થયો ?	...	...	...	...	...	...	૯૫
૨૯ તઝકેરે દોલતશાહી નામના ફારસી ગ્રંથપરથી ઉતારો	...	...	...	...	...	...	૧૦૩
૩૦ જહોર ખખરો	...	...	...	...	...	...	...

હસન બિન સબખાદ.

• ખાલ્યાવસ્થા.

હીજરી સનની પાંચમી સદીમાં ઇસ્લામીઓની ઉન્નતિનો આજ્ઞતાપ પુર્ણ પ્રકાશી રહ્યો હતો. ઇસ્લમે તશસીર, ઇસ્લમે શીક્ષા તથા ઇસ્લમે હદીસ ઉપરાંત ખગોળ, પ્રમાણ, જ્યોતિષ, બદ, હુન્નર કલા તથા સાયન્સની અનંક શાખાઓનું ગૌરવ ઘણું વધી ગયું હતું. બુદ્ધિબળના ઘાણ વનો પસાર કરનારાઓની ઘણી કદર કરવામાં આવતી હતી. બુદ્ધિનો પ્રકાશ આગળ વંધી અધિકારને નસાડતો હતો. ખાસ કરીને ઇરાનમાં હીકમત, જ્યોતિષ અને સાયન્સનું સ્વરૂપજ ફરી ગયું હતું. જ્યાં જોઈએ ત્યાં અકલના સરિતાઓ વહેતીઓ હતી. અકલના થર્મિટરમાં પારો ઘણો ચડી ગયો હતો દરેક મસલા મસાએલમાં કાપકુપ અને અકલી દલીલો માંગવામાં આવતી હતી. મજહબી બાબતોમાં પણ અકલે પુર્ણ હીસ્સો મેળવ્યો હતો, કુદરતના જ્ઞાનનું પરખીડીકું હમેશાં સીલખાવજ રહેનાર છે તેથી અકલમંદોને વત્તી ઓછી દલીલોથી નિર્ણયપર આવવું પડે છે. આથી જુદી જુદી માન્યતા હોય થઈ શીરકાખંદી થાય છે. આવીજ બાબતે ઇસ્લામીઓમાં અનેક ફીરકાઓની ધ્વજાઓ ચોદિશ ફરકતી ઠીધી હતી, મતલબકે એક તુશને બેતમીજ મચી રહ્યું હતું. આવા અકલના હંગામાં મોટા મોટા આલીમોએ અકલનીજ કાચા દોરી પકડી લીધી હતી, ઘણા ઘણા અને બલા બલા આલીમોના

પગો સ્થિર રહી શક્યા નહિ, તે એટલે મુઘી કે ઇમામ ગઝાલીના મજહબમાં મોટો ફેરફાર થયો. લોકો અનેક મતમતાન્તરોના કીચડમાં ફંસાઈ ગયા. એદિશે ધર્મનીજ ધામધુમ મચી રહી હતી. મજહબી અકાયદોનો એરાગ શીકો પડી જઈ ટમટમી રહ્યો હતો. ધર્મ તરફથી લોકોના અંતઃકરણો વેગળે નાસતાં હતાં અને એદીનીનો બબ્બર તેજ પર આવી ગયો હતો. જેમ એક શીખરપર ચડેલાને નીચે કિતરવું જોઈએ તેમ ઇસ્લામીઓની ઉન્નતિને પ્રત્યાઘાંતનું ધોરણ પણ લાગુ થઈ ચુક્યું હતું.

આવા સમયમાં ઇરાનના ખુરાસાન પ્રાંતના તુસ શહેરમાં આપણા નવ હસન બિન સબ્બાહનો જન્મ થયો. હસનના પિતાનું નામ અલી અને શાહ અલેપ અર્સલાનના વજીર નિઝામ-ઉલ-મુલ્કના કહેવા મુજબ તેના અકાયદો અને વિચારો એદીનીવાળા હતા. તે પોતાની જાંઘીને સખ્ત પાંખંદીઓથી પસાર કરતો હતો. અને દ્રવતા એ તેનો મુદ્રા લેખ હતો.

હસનનો જન્મ હી. સ. ની પાંચમી સદીના પહેલા દાયકામાં થયાનું અનુમાન કરી શકાય છે. તેના જન્મનો ચોક્કસ આંકડો મળી શકતો નથી. નીચે જણાવેલા નેશાપુરના મદરેસામાં વિદ્યાભ્યાસ કરતા હસનના બીજા મિત્ર નિઝામ-ઉલ-મુલ્કે જણાવ્યું છે કે “અમો ત્રણ મિત્રોની વય લગભગ સરખીજ હતી.” તેમજ નિઝામ-ઉલ-મુલ્કનો જન્મ હી. સ. ૪૦૮ માં થયો હતો. આ ઉપરથી હસન તેમજ ઉમરનો જન્મ પણ આ સદીના પહેલા દાયકામાંજ થએલો હોવો જોઈએ. એક બીજાની વયમાં ત્રણ ચાર વર્ષ કરતાં વધુ તફાવત હોવો જોઈએ નહીં.

હસનનો પિતા અલી કે જે પોતાની જાંઘીને સાખત પાખંદી-
 ઝોથી પસાર કરતો હતો અને આવા માણસમાં મેદનત, ક્રિસાહ,
 દ્રઢતા અને હિંમત સ્વભાવિક હોવા જોઈએ અને આ ગુણો હસનને
 વારસામાં મળેલા તેનું જીવન વૃત્તાન્ત પુરવાર કરે છે. આ માણસની
 બાલ્યાવસ્થાનો ઉપર જણાવ્યા કરતાં કરો વધુ હેવાલ મળી શકતો
 નથી. અને તે માટેની તેના જીવન વૃત્તાન્તની અપૂર્ણતા કાયમજ
 રહેશે. આવા ચાલાક માણસની બાલ્યાવસ્થાનો હેવાલ જો મળી શકતો
 તો તેમાં ઘણું જાણવાનું મળતે અને તેમાંથી તેની ભવિષ્યની કારકીર્દીનું
 ઉમદા ચિત્ર ચિત્રાઈ શકતે. આવા બાલ્યાવસ્થાના હેવાલમાં તેના બુદ્ધિ-
 બળ ઉપરાંત હસ્તાલ, મિત્રો, અન્ય લોકો તથા વિદ્યાર્થીઓ તેમજ
 બીજા સંબંધમાં આવતા લોકો સાથેની વર્તન સંબંધે ઘણું અજવાળું
 પડતે; પરંતુ આ સઘળા માટે તેના મિત્ર નિઝામ-ઉલ-મુલક તરફનો
 એકજ ફકરો મળી શકે છે અને તેથી તેના પરજ સંતોષ પકડવો
 પડે છે. તેણે પોતાના ગ્રંથમાં જણાવ્યું છે કે “ચોડાજ સમયમાં તે
 ભોળા અને અંધ શ્રદ્ધાવાળા લોકોને બેહકાવી બહુજ ખરાબ કરી
 નાખશે.” આ ફકરો હસનના એક મિત્રનો તેમજ પોતાની બાલ્યાવ-
 સ્થામાંજ કહેલો હોવાથી ઘણો વજનદાર માની શકાય છે અને દરેક
 વાંચક વર્ગને તેનું ભવિષ્યનું વૃત્તાન્ત તેના વજનદાર હોવાની
 પુર્ણ ગવાહી આપે છે. આ ઉપરથી એટલું તો ચોક્કસ માની શકાય
 કે તેની બાલ્યાવસ્થામાંજ એવી વર્તન હતી કે જે ભોળા અને અંધ
 શ્રદ્ધાવાળા લોકોને બેહકાવી ખરાબ કરી શકે. આ એકજ ફકરો
 પ્રતી તેના બાલ્યાવસ્થાના વર્તનનું કાંઈક ચિત્ર જણાઈ આવે છે.

ત્રણ મિત્રો.

હીજરી પાંચમી સદીની શરૂઆતમાં ધરાનના સધળા પ્રાંતોમાં સુપ્રસિદ્ધ આલીમ ઈમામ મોશકુદ્દીન નેશાપુરીનું નામ પુર્ણ પ્રકાશી રહ્યું હતું. તેઓ ખુરાસાનના જબરદસ્ત આલીમોમાં ગણાતા હતા. તેમની આવી કીર્તિવાળી જીંદગીના ૮૫ વર્ષો પસાર થઇ ગયાં હતાં. પચ્છીક તેમને મોટા માનની નજરથી જોતી હતી. દુર દુરથી વિદ્યાર્થીઓ વિદ્યા સંપાદન કરવા તેમની કોલેજમાં આવતા હતા. અને પોતાનો હેતુ પાર પાડી પોતાને દેશ જતા હતા. આ શિક્ષણ લેતા વિદ્યાર્થીઓમાં ત્રણ વિદ્યાર્થીઓ અજમી નસલના હતા. તેમાંના એનું નામ હસન તથા એકનું નામ ઉમર હતું. આ ત્રણે વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે એવકદલુક મિત્રાચારી હતી. જે વિદ્યાર્થીઓ ઈમામની પાસે કુરાન તથા હદીસનું શિક્ષણ લે તેમના ભાગ્ય જગતમાં ખીલી નીકળે છે એવી લોક માન્યતાનો અસર આ ત્રણે વિદ્યાર્થી ગોડીયાઓના મનમાં હતો. અને સાથેજ તેઓ પોતાના બુદ્ધિબલને સમજતા હતા. એક દીવસે હસન બિન સખ્યાહે બીજા હસન તથા ઉમરને જણાવ્યું કે મિત્રો, સૃષ્ટિ ઇચ્છાઓની પુર્ણતાનું સ્થળ છે અને ઉસ્તાદ માટે જે લોક માન્યતા છે તે આપણા પૈકી કોઇને લાગુ પડતાં જો તેનું ભાગ્ય ખુલી જાયતો તેણે બીજા બંનેને તેમથી સરખો ભાગ આપવો. સર્વાનુમતે આ ઠરાવ પસાર થઇ ગયો.

આ ત્રણે મિત્રો ભવિષ્યમાં પોતાની જીંદગીઓને પ્રખ્યાત બનાવી શકવાની યોગ્યતા ધરાવતા હતા. તે થોડી મુદતમાં પોતાનું શિક્ષણ પુર્ણ કરી જગતના વિશાળ ખજરમાં પોતાના ભાગ્ય અજમાવવાને નીકળી પડ્યા. બીજો હસન કે જે પાછળથી નિઝામ-ઉલ-મુલ્કના

માનવતા નામથી પ્રખ્યાત થયો. તે પ્રથમ તો સલગુડી દરબારમાં વડો મુન્શી થયો અને ત્યારબાદ પોતાની કામેલીયતના પ્રતાપે તે વજીરાતની પદવી પામી નિઝામ-કલ-મુત્તક થયો. રક્ષતે રક્ષતે તેનો વિશ્વાસ તથા આગર વધતાં ગયાં અને સઘળા પ્રજા તેને મોટાં માન મરતખાથી જોવા લાગી. આ એ નિઝામ-કલ-મુત્તક છે કે જેની વિદ્યા તથા યોગ્યતા માટે જગતમાં તેનું નામ સદાને માટે જળવાઈ રહ્યું છે. આ પ્રખ્યાત પુરુષની શુભ કારકીર્દીનો એક નાદર નમુનો બગદાદનો પ્રસિદ્ધ “ મદરસે નિઝામ્યા ” હતો. આ પાઠશાળાએ પોતાની વિદ્યાથી જે પ્રકાશો જગતપર પાડ્યા છે. તે સૂર્યની પેઠે પ્રકાશિત છે. તેની સલાહથી સલગુડી બાદશાહે અનેક ધર્મ તથા લોક કલ્યાણના કામમાં પુષ્ટજ કોશીશ તથા નાણું ખર્ચ્યું હતું.

હસનનો બીજો મિત્ર ઉમર દુન્યવા બહોળલાલી મેળવી શક્યો નથી તેમ તેણે તે મેળવવા કોશીશ પણ કીધી નથી. પરંતુ તે ઉમર ખેયામ ના પ્રખ્યાત નામથી પોતાના નામને જગ આશકારા કરી ગયો છે. તે એક પ્રખ્યાત જ્યોતિષ શાસ્ત્રી, તિક્ષણ મગજનો તત્વજ્ઞાની અને ઉત્તમ પ્રકારનો સુદી શાએર હતો. ખગોળ અને ગણિત શાસ્ત્રમાં પણ તે ઓછી કામેલીયત ધરાવતો નહીં હતો. વળી તે કીસમતનો મોટો પુજારી હતો. થવાનું હશે તે થશેજ એમ તે માનતો, અને કાલની શીકર થકી આજની મગ્નહતો ભોગ ન આપવો એવું તે શીખવતો. તે મહાન શક્તિવાન સાહેબના ફરમાન મુજબ માણસ દરેક કાર્ય બજાવ્યે જાય છે એવી તેની દલીલ હતી, અને માણસ પોતા પર કાણુ ધરાવી શકેજ નહીં એવી તેની તકરાર હતી. જીંદગીની કિજળી બાજુ કરતાં કાળી બાજુને તે વધુ અગત્ય આપતો.

અન માણસે ઉપજાવેલી અનેક ફીલસુફીઓને તે હસી કહાડતો, તેમજ માણસે પાડેલા ચઢ ઉતર દરજ્જાઓની પદવી તે તુચ્છકારી નાખતો. મોત તો આવવાનુંજ એટલે નાની જીંદગીમાં માણસોએ મોટી જાળ શા માટે ફેલાવતી જોઈએ એ તેનો મુળ સવાલ હતો. કાલ પર ભરોસો ન રાખવો અને આજનું કામ આજેજ કરવું એ તેની એક મુચના હતી. જીંદગીનો ભરોસો નથી એમ તેણે જણાવ્યું હતું. માણસ મરે છે પણ કાળ અમર છે, એ તેની ફીલસુફી હતી. અને દુનિયા પ્રચલિત છે એ તેનું સમજવું હતું. માણસ આખી જીંદગી અભ્યાસમાં પડકે પણ કુદરતનો એક પાઠ તે બધી રહેતો નથી એવી તેની તકરાર હતી. માણસનાં પાપ એ માણસાઇ મનની નબળાઇ તરીકે તે સમજાવતો કે જે નબળાઇ પર કુદરતે તેમને કામુ આપેલો ન હતો. તે શરાબની બહુજ તારીફ કરતો અને પોતાની રૂબાઇઓમાં જણાવતો હતો તેથી તેને મુસલમાનો તરફથી કાશરતું ટાકટલ મળેલું જોવામાં આવે છે. આલીમો તરફની આવી વરતન માટે તે કશીપણ કનવાર કરતો નહીં, બલકે વધુને વધુ તેમને પજવવા કોશીશ કરતો.

તેણે જ્યોતિષમાં સુધારો કરી તેનું એક નવું એડીશન કહાડ્યું. જલાલી મનની શોધ અને શરૂઆત તેણે પોતેજ કીધી. તેણે પોતાના એડીટર પણ નીચે એક પત્ર પણ ચાલુ કીધું હતું. તેણે અનેક પુસ્તકો રચ્યાં છે પણ તેની રૂબાઇઓને જે પબ્લીકે માન આપ્યું તે બીજી બધી વસ્તુઓને ઢાંકી આપે છે આ રૂબાઇઓની સંખ્યા ૫૦૦ ની છે. તેના યુરોપની જુદી જુદી ભાષાઓમાં તરજુમા થયા છે. આશરે ગયા એ ત્રણ દાયકામાં બસો ઉપરાંત તે માટેના યુરોપ

તથા અમેરીકામાં પુસ્તકો બહાર પડી ચુક્યાં છે. તેની રૂબારૂબ થકાલા મગજને તાજગી આપે છે અને સાથેજ શીલસુશીનો વિદ્યતા બરોડા ટેસ્ટ રજુ કરે છે. આ ઉપરથી યુરોપમાં ઘણે ઠેકાણે “ ખેયામ કલમ ” ની સ્થાપના થઈ છે. અને તેમાં તેની રૂબારૂબથી આનંદ મેળવવામાં આવે છે.

ઉમર નેશાપુરના મદરેસાનું શિક્ષણ સમાપ્ત કરી કીસમત અજમાવવા મુસાફરી કરતો હતો તેટલામાં તેના જાણુવામાં આવ્યું કે મારા મિત્ર હસનને (નિઝામ—ઉલ—મુલક) સલગુકી બાદશાહના દરબારમાં વડા વજીરની જગો મળી છે. ત્યારે તે મદરેસામાં થએલા ઠરાવ પ્રમાણે પોતાનો ભાગ લેવાને તેની પાસે ગયો. નિઝામ—ઉલ—મુલકે કરેલા ઠરાવ મુજબ વર્તવા બાદશાહ પાસે તેના વખાણ કરી દારોગાનો હોદ્દો અપાવવા જણાવ્યું; પણ તેણે નોકરી કરતાં એકાંતમાં ખેસી વિદ્યાભ્યાસ કરવાનું પસંદ કર્યું અને તે માટે સગવડ કરી આપવા મિત્ર પાસે માગણી કરી. નિઝામ—ઉલ—મુલકે તેને છ હજાર રૂપિયાનું સાલીયાણું બાંધી આપ્યું અને તેથી તે નેશાપુરમાં જઈ વિદ્યાભ્યાસ કરવા લાગ્યો.

૩ પહેલી નિષ્કળતા.

હસન બિન સખ્યાહના બે મિત્રો હસન તથા ઉમરનો ટુંક હેવાલ ઉપર આપી હવે મુળ વિષય પર ચાલે હસન બિન સખ્યાહને લગતા વર્ણન પર આવીએ. તે શાગાનું શિક્ષણ પુર્ણ કરી તેમજ મિત્રો સાથે ઠરાવ કરી પોતાના ભાગ્ય અજમાવવા જુદે જુદે સ્થળે મુસાફરી કરવા લાગ્યો, પરંતુ કોઈપણ ઠેકાણે તેને ફતેહમંદી મળી શકી નહીં તેમ એવું કોઈપણ કામ હાથ ન લાગ્યું કે જે તેની

વિશાળ હીમતને પાત્ર હોય. થોડા ઘણા લાભથી તેનું મન સમાધાન થાય તેમ નહોતું. તે કોઇ મોટા ખાજની શોધમાં હતો. આવી રીતે કુશળતાથી મુસાફરી કરતો હતો તેવામાં તેણે સાંભળ્યું કે મારા મિત્ર નિઝામ—કિલ—મુલ્કને સલગુડી આદશાહના દરબારમાં વડા વજીરની પદવી મળી છે તેથી તેની ભેટ લેવાને તે તેની પાસે ગયો. અને પહેલીજ મુલાકાતે કરેલો ઠરાવ પાળવા બહાર કયું. નિઝામ—કિલ—મુલ્ક ઘણાજ ભલો અને નિખાલસ દીલનો માણસ હતો. તેણે હસનને પોતાની પાસે રાખ્યો અને પ્રસંગ જોઇ આદશાહ સાથે મુલાકાત કરાવી તેને પોતાના બરાબરના એક હોદ્દા પર જોડવી આપ્યો.

નિઝામ—કિલ—મુલ્ક લખે છે કે હસન પોતાના આપની પેઠે ખટપટી હોવાથી તેણે આદશાહનો મીઝજ તરત હાથમાં લઇ લીધો અને મારી ખાદશી કરવા માંડી. હસન ઇચ્છતો હતો કે નીઝામ—કિલ—મુલ્કના તાબામાં રહેવું તે તો કોઇપણ રીતે મુનાસબ નથી તેથી તે પોતાનો ધારેલો હેતુ પાર પાડવા માટે હમેશાં મચ્યો રહેતો હતો, તે તેની નાની સરખી ચુકને રજતો ગજ કરી આદશાહ આગળ રજુ કરતો, પરંતુ આદશાહના અંતઃકરણમાં નીઝામ—કિલ—મુલ્ક માટે સારો અભીપ્રાય હતો તેથી તે હસનની વાતને બળતો જવાબ આપી હેડાવી દેતો.

હલખમાં એક જાતનો સફેદ પથર નીકળતો હતો કે જેમાંથી વાઝાણુ બનતાં હતાં. તે વિષે એક વખત આદશાહના મુખમાંથી એવી વાત નીકળી કે થોડાક પથર ઇસફહાનમાં લાવવા જોઇએ. એ શબ્દો લશ્કરી બજારના એક રહીશે સાંભળી બે વાળુબરને કહ્યું કે પાંચસો મણુ પથર ઇસફહાન પહોંચાડી આપો; વમને કાયદા કરત બમણું બાકું મળશે. બાકુતોનો પાંચ પાંચસો મણુ બોલે પોતાનો.

હતો. અને પાંચસો મણુ પથ્થર બાદશાહ માટે ઉપાડ્યા, એક બાહુતને છ ઉંટ હતા અને બીજાને ચાર હતા તે બધા ઉપર સરખો બોળે નાખ્યો હતો. તેઓ જ્યારે ઇસરહાનમાં આવ્યા ત્યારે સદરહુ લશ્કરી બજારના રહેનારે તે બજાર બાદશાહને પહોંચાડી. બાદશાહે ખુશી થઇ ઇનામ આપ્યું, અને બાહાવાળામાં એક હજાર દીનાર વહેંચી આપવા નીજામ—ઉલ—મુલ્કને ફરમાવ્યું. તેણે છ ઉંટવાળાને છસો અને ચારવાળાને ચારસો આપ્યા.

આ વાતની હસનને બજાર પડતાં તેણે કહ્યું કે ઇનામ વહેંચવામાં ભુલ કીવી છે. છ ઉંટવાળાને આઠસો અને ચારવાળાને બસો દીનાર દેવા જોઈએ. બાદશાહને એ બજાર થતાં નીજામ—ઉલ—મુલ્કને હજુરમાં બોલાવ્યો. હસન પણ દરબારમાં હાજર હતો. તેના તરફ ઇશારો કરી બાદશાહે તે કેસ વીધે પુછ્યું ત્યારે હસને મોં મરડી કહ્યું કે બાદશાહનો માલ ગેરવાજખી ધોરણે અપાયો છે. દરબારી લોકોએ તેનું કારણ પુછતા તેણે કેટલીક આંટી ઘુંટીવાળી ગણીન કરી છેલ્લે કહ્યું કે દસ ઉંટ છે અને પંદરસો મણુ બોળે છે. તે દરેક ઉંટ દોઢસો મણુ બોળે હતો ત્યારે ચાર ઉંટવાળાએ છસો મણુ બોળે આપ્યો હતો તેમાં પાંચસો મણુ તેનો અને એકસો મણુ બાદશાહનો હતો. છ ઉંટવાળાએ નવસો મણુ બોળે આપ્યો હતો તેમાં પાંચસો મણુ બોળે તેનો અને ચારસો મણુ બાદશાહનો હતો. બાદશાહને બોળે પાંચસો મણુ અને ઇનામના હજાર દીનાર, ત્યારે સો મણુ બસો દીનાર થાય ત્યારે ચાર ઉંટવાળાને એકસો મણુ વાસ્તે બસો અને છ ઉંટવાળાને ચારસો મણુ વાસ્તે આઠસો દીનાર આપવા જોઈએ બાદશાહને આ વાતની ઘડ બેશી ગઇ, પણ નીજામ—ઉલ—મુલ્કને માહું ન લગાડવા એ વાત હસવામાં કાઢી નાખી.

એક દીવસે બાદશાહે નિઝામ—કિલ—મુદતને પુછ્યું કે તમે એવો એક સંપુર્ણ રીપોર્ટ કેટલા દીવસમાં રજુ કરી શકો છો; કે જેમાં આપણા રાજ્યના સઘળા ભાગોની ઉપજ અર્થના ખુલાસાવાર હેવાલ જણાઈ શકે. આ એક બોહોળું રાજ્ય હતું તેના રાજ્યની હદ રૂમ તથા મીસરથી લઈને ખુરાસાન સુધી ફેલાયેલી હતી. તેમજ તે સમયમાં આજના જેવા સરકારી દરતરો નહોતાં તેથી તેવો રિપોર્ટ રજુ કરવો એ કાંઈ સહેલ વાત નહોતી આ સઘળી હાડમારીનો વિચાર કરી નિઝામ—કિલ—મુદતે બાદશાહ પાસે બે વરસની મુદત માગી, પરંતુ હસન બિન સખ્યાહે જલથીથી અરજ કરી કે હું તેવો રીપોર્ટ માત્ર ચાલીસ દીવસમાં રજુ કરી શકું છું બાદશાહ આશ્ચર્ય પામ્યો અને ખાત્રી માટે આ કામ હસનને સુપ્રત કર્યું ચાલીસ દીવસ પૂરા થયા અને હસન પોતાનો રિપોર્ટ લઈ દરબારમાં હાજર થયો. નિઝામ—કિલ—મુદત પણ કિલાસ પાળે દરબારમાં ઉભો હતો અને વિચારતા હતો કે જો આ રિપોર્ટ બાદશાહને પસંદ પડી ગયો તો મારા તો અરજ વાળી જવાના. છેવટે બાદશાહે રીપોર્ટ જોયો અને તેના સમઘમાં કેટલાક પ્રશ્નો પુછવા લાગ્યો. હસન બાદશાહના પ્રશ્નોનો કિતર આપી શક્યો નહિ, ત્યારે નિઝામ—કિલ—મુદતે નમ્રતાથી બાદશાહને અરજ કરી કે “ હું આ કામનો ઘણોજ અનુભવી છું. છતાં મેં બે વરસની મોહલત માગી હતી તે વગર વીચારે માગી નહોતી. જો રીપોર્ટનું કામ મને સુપ્રત કરવામાં આવતે તો તેમાં કોઈ એવી બાબત રહી જવા ન પામતે કે જેની આપને જરૂર છે ” બાદશાહ હસનની વર્તણુકને ધીકારની નજરથી જોતો હતો હવે તેના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહી તે તેને સજા કરવાને તૈયાર થઈ ગયો; પરંતુ દયા હસન થવાથી તેમજ વડા વજીરની સીધારસથી તેને વધુ સજા નહી કરતાં દરબારમાંથી હાંકી કહાડ્યો.

૪ ઇસમાઇલી મઝહબ.

ઇસલામની આલીશાન ખીલ્ડીંગના મેઝમાર (કડીયા) હજરત મહંમદ સં ની વક્ત પછી તેમના શિષ્યોમાં ખીલાફતનો ઝંખડો થયો. સકીશ નામના પંચાયત સ્થળમાં ઇસ્લામીઓની કેટલીક સંખ્યા ખલીફ કેને તેમનો નિર્ણય કરવાને એકઠી થઈ અને હજરત ઊમરે હજરત અમુ બકરને ખીલાફત માટે પસંદ કરતાં તેમને ખલીફ બનાવવામાં આવ્યા. હજરત ઊમરને હજરત અમુબકરે પોતાના મરણ વખતે ખીલાફત સોંપી. તેથી તેમની પછી હજરત ઊમર ખલીફ થયા. હજરત ઊમર પોતાના પછી ખલીફ મુકરર કરવા માટે કેટલાંક નામો આપી ગયા તેમાંથી ત્રીજા ખલીફ તરીકે હજરત ઇસમાનને પસંદ કરવામાં આવ્યા આ ત્રણે તેમણુકેને હજરત અલીના પક્ષકારોએ માન્ય રાખી નહિ પરંતુ તે વિરુદ્ધ કરી હીલચાલો પણ ઉભી કાઢી નહી. આ વર્ગે તે શીઆ અને પ્રથમના ત્રણ ખલીફની ફેવરમાં રહેનાર સુન્ની તરીકે જાહેર થયો.

ત્રીજા ખલીફ હજરત ઇસમાને પોતાના અમલમાં સમાધાની જાળવવા એક એવી યોજના કીધી કે મુખ્ય મુખ્ય હોદ્દાઓ પર પોતાનાજ કુટુંબીઓને નીમવા. આ યોજના ધારણા મુજબ નહિ ઉતરતાં અવ્યવસ્થા થઈ અને પરિણામે હજરત ઇસમાનનું મોત નીપજ્યું. ત્યારબાદ હજરત અલીને ખીલાફત સુપ્રત કરવામાં આવી. હજરત ઇસમાને નીમેલો દમીશકનો ગવર્નર મોઆવીઆ તેમની સામે થયો. અને વચ્ચે ઘણી લડાઈઓ થઈ અને મોઆવીઆના લાખો માણસો કપાઈ ગયાં. મીસરના ગવરનર ઉમરુએ આ ઝગડાનો અંત લાવવા લવાઈની માગણી કીધી, પરંતુ હજરત અલીએ તેમ કરવા ના પાડી, તો પણ હજરત અલી તરફના લોકોની તેમ કરવાની જીદથી તેમ કરવું

પડ્યું. મીસરનો ગવર્નર ઉમર મોઆવીઆ તરફનો અને અયુ મુસા હજરત અલી તરફનો લવાદ નેમાયા. ઉમરએ પ્રપંચ રચી અયુ મુસાને હુકમો. પ્રપંચી ઉમરએ ભોળા અયુ મુસાને એમ સમજાવ્યું કે આ બન્ને પક્ષકારોની લડાઈથી લાખો મુસલમાન માર્યા જાય છે માટે બન્નેને પદબ્રષ્ટ કરવા અને આ રીતે લાખા મુસલમાનોને કતલ થતાં બચાવવા. આ પ્રપંચી યોજના અયુ મુસાને પસંદ પડી. બીજે દહાડે કુશની મસજીદમાં ચુકાદો સાંભળવા ઇસલામીઓની મોટી સંખ્યા ઉતરી આવી. ઉમર પ્રથમ અયુ મુસા પાસેથી હજરત અલીને પદબ્રષ્ટ થએલા જાહેર કરવા ઇચ્છતો હતો તેથી તેનેજ મોટાભાઈ બનાવી મેમ્બરપર ચડાવ્યો. તેણે મેમ્બરપર બેસી મોઆવીઆ તથા હજરત અલીને પદબ્રષ્ટ જાહેર કીધા. તુરંતજ ઉમર મેમ્બરપર ગયો. અને મોઆવીઆને ખલીફ અને હજરત અલીને પદબ્રષ્ટ તરીકે જાહેર કીધા. લોકો દીગમુંઠ બની ગયા.

થોડા વખતમાં ઉભા થએલા ખારજી નામના ટોળાંના ઇબ્ને મુલજીમ નામના માણસે હજરત અલીપર જ્યારે તેઓ સવારની નમાજ મસજીદમાં પડી રહ્યા હતા ત્યારે ઝેરી તલવારથી હુમલો કીધો. આ હુમલાથી હજરત અલીની વક્ષાત થઈ. તેમની વક્ષાત પછી તેમના વડા પુત્ર હજરત હસન ખલીફ થયા. તેઓ મોટી ફેાજ લઈ મોઆવીઆ સામે લશ્કર લઈ ગયા, પણ લશ્કરીઓમાં બેદિલી ફેલાતા લાઇલાજે મોઆવીઆ સાથે મુલેહ કરવી પડી. મોઆવીઆએ ગુપ્તપણે ઇમામ હસનને ઝેર આપવાથી તેમની વક્ષાત થઈ.

મોઆવીઆએ હજરત ઇમામ હસન સાથે મુલેહ કરવામાં એક એ સરત કયુલી હતી કે હું મારી હયાતી બાદ ખીલાફત તમોને

સુપ્રત કરી આપુ. પરંતુ તેણે તે વિરુદ્ધ અમલ કરી પોતાના પુત્ર યજીદને ગાદી આપવા બેચેન લેવા માંડ્યો. મોઆવીઆના મરણ પછી તુરતજ તેનો પુત્ર યજીદ ગાદીએ બેઠો. તેણે ગાદીપર બેસવા સાથેજ બીજાઓ સાથે ઇમામ હુસેનની પણ બેચેન લેવા પેરવીઓ ચાલુ કીધી. ઇમામ હુસેને ખુલ્લી રીતે જણાવી આપ્યું કે હું તારી બેચેન કરી શકતો નથી. યજીદના ત્રાસથી ઇમામ હુસેન મક્કાથી મદીના અને ત્યાંથી કરબલા આવ્યા. તેમની બેચેન લેવાને અગર બેચેન ન કરે તો તેમને મારી નાંખવાને યજીદના હુકમથી કુફાના ગવરનર અબ્દુલા ઝીયાદે કરબલામાં ઉમર સાદના ઉપરી પણ નીચે મોટું લશ્કર મોકલ્યું. ઇમામ હુસેન તથા તેના કુટુંબીઓ વ સાથીઓ ત્રણ દીવસની ભુખ તથા પ્યાસ છતાં યજીદની ફાજ સામે દીલેરીથી લડ્યા અને છેવટે શહીદ થયા. માત્ર ઇમામ હુસેનના એક પુત્ર હજરત ઝયેનુલ આબે. દીન કે જે લડાઈ વખતે સખ્ત ખીમાર હતા તે બચ્યા હતા.

પહેલા ઇમામ હજરત અલી, બીજા ઇમામ હસન અને ત્રીજા ઇમામ હુસેન હતા. ચોથા ઇમામ ઝયેનુલ આબેદીન તેમના પુત્ર મોહમ્મદ બાકર પાંચમા અને તેમના પુત્ર બકર સાદક છઠ્ઠા ઇમામ થયા આ છઠ્ઠા ઇમામ બકર સાદકને બે પુત્રો હતા. વડાનું નામ ઇસમાઇલ અને નાનાનું નામ મુસા ટાજમ. હજરત ઇસમાઇલ પીતાની હયાતીમાંજ ગુજરી ગયા હતા. એક પક્ષનું કહેવું એમ છે કે છઠ્ઠા ઇમામ બકર સાદકે પોતા પછી ઇમામત હજરત ઇસમાઇલને સુપ્રત કીધી હતી અને તેથી તેઓ ઇમામ હતા. આવી રીતે હજરત ઇસમાઇલને ઇમામ કહેનારા લોકો હજરત ઇસમાઇલના નામથી ઇસમા-ઇલી કહેવાય છે.

હજરત ઇસમાઇલના પુત્ર મહંમદનું વર્ણન “ કનઝલ મસાહેબ ” નામના ગ્રંથમાં આગા મહંમદ હસનલ હુસેનીના મુનશી મીરજ સાગરે લખ્યું છે કે “ અબ્બુલ્લા બિન મેયમુન હજરત ઇમામ જાફર સાદકનો મિત્ર હતો તેણે હજરત ઇસમાઇલની સારી સેવા બજાવી હતી. જ્યારે દવાનકી ખલીફે ઇમામ જાફર સાદકને ઝેર આપ્યું ત્યારે અબ્બુલ્લા બિન મેયમુનનો વીકરો મરજખાન મહંમદ બિન ઇસમાઇલને મીસર લઇ ગયો. ત્યાં તેની વફાત થઈ હતી. ફેટલાહ લોકો એમ પણ કહે છે કે તેની ઓરત અર્બવંતી હતી. તેને મારી તેની જગોએ પોતાની સ્ત્રીને રાખી, તેણે પુત્ર જન્મ્યો તેને મહંમદ બિન ઇસમાઇલ ઠેરાવ્યો. મહંમદનો વર્ષી આહમદ, તેનો રઝી અબ્બુલ્લાહ અને તેનો મહંમદ મેહદી થયો. આ મહંમદ મેહદીએ મીસરનું રાજ્ય મેળવી ખીલાફત કરવા માંડી. ઇસમાઇલીઓ કહે છે કે ઇમામ મેહદી આવવા બદલ હજરત મહંમદ પેગમ્બરની જે ભવિષ્ય વાણી છે તે આજ મહંમદ મેહદી છે.

મેહદીના મરણ પછી કાયમ બ અમરેલ્લા, મનસુર બિલ્લાહ, મુઇઝદીનલ્લાહ, અઝીઝ બિલ્લાહ હાકેમ બિલ્લાહ, ઝાહેર અલ દીનલ્લાહ, સુસ્તાનસિર બિલ્લાહ. આમર બ અહકામ અલ્લાહ, હાફઝ દીનલ્લાહ, જાફર બિલ્લાહ શએઝ બનસરલ્લાહ, અને આદલ દીનલ્લાહ એમ મેહદી સુધ્ધાં કુલ ૧૪ ખલીફ થયા. છેલ્લા ખલીફની સત્તા ખીલકુલ નબળી પડી ગઇ અને તેનું રાજ્ય શામના શાહ તુરકીને છીનવી લીધું આ ચક્રિ ખલીફાએ મીસરમાં આશરે ૨૬૮ વરસ સુધી રાજ્ય કર્યું.

૫ ઇસમાઇલી મઝહબનું શિક્ષણ.

હસન ખીન સબ્યાહનું જીવન-ચરીત્ર આગળ ચલાવતાં પહેલાં એક રમુજી હકીકત જણાવવાની ઘણીજ અગત્ય જણાય છે. ક્રીમેશન લોકોની સોસાયટી આજના લોકોને ખીલકુલ વિચીત્ર વસ્તુ માનુષ પડે છે. હાલના ક્રીમેશન સોસાયટીના લોકો પોતાના સિદ્ધાંતોની શરૂઆત હજરત મુલેમાન પેગમ્બર તરફ જાહેર કરે છે. પરંતુ તેની કોઈ દલીલાસિક દલીલ અમારા જાણવામાં આવી નથી. પરંતુ આશ્ચર્યની વાત છે કે એવાજ પ્રકારની એક જગવાન સોસાયટી ઇસલામના ઇસમાઇલી ટોળામાં સ્થાપન થઈ હતી. આ સોસાયટીનો સ્થાપક ઇસમાઇલી મઝહબ હતો. અને મીસરના ફાતમાઇટ ખલીફા તેના મુરબ્બીઓ હતા.

ઇસમાઇલી મઝહબ ખાસ કારણને લીધે ગુપ્તપણે સ્થાપન થયો હતો એટલા માટે તેના માનનારાઓ પોતાનો ધર્મ મોટે ભાગે એવા મનુષ્યોને જાહેર કરતા હતા કે જેઓ તેમના જેવી માન્યતા રાખનારા હોય અને તેમની સોસાયટીમાં ભળી જાય. ધર્મના આવા ગુપ્તપણાને લીધે સૌથી આ ધર્મ જાહેર કરી શકતો નહોતો. આ ધર્મનો એક વિશાળ સમાજ (ક્રીમેશન લોજ) પ્રથમ આફ્રીકાના કેરવાન શહેરમાં સ્થાપન થયો હતો. અને થોડા દીવસ પછી જમારે મીસરનું કેરો શહેર ફાતમાઇટ ખલીફાની રાજધાની બન્યું ત્યારે આ લોજ પણ કેરવાનથી ટ્રાન્સફર થઈ કેરોમાં આવી ગયો. લોજના પ્રેસીડેન્ટના હોદ્દાનું નામ “ ગ્રાન્ડ માસ્ટર ” ના હોદ્દાનું બેરોબરીડ નામ છે. પરંતુ આ ગ્રાન્ડ માસ્ટરના અધિકારો ઘણાજ વિશેષ હતા. આ લોજમાં દર અઠવાડિયે બે સભાઓ ભરવામાં આવતી હતી. આ સભામાં માત્ર એવાજ લોકો દાખલ થઈ શકતા હતા કે તેમાં દાખલ થઈ

શકવાની યોગ્યતાને પત્ર હોય. આ સભાનું કામ ગુપ્ત રીતે ચલાવવામાં આવતું હતું. સભાનો ગ્રાન્ડ માસ્ટર (દાર્ઝ-ઉદ-દાવત !) ખલીફ અથવા બાદશાહને મળી પોતાના ભેદોને લગતી ખુબીઓનું ભાષણ આપતો હતો. અદલામાં મંકરેજી કહે છે કે પ્રથમ આ લોજની સાત ડીગ્રીઓ હતી પરંતુ તેનું સ્થળ બદલાઈ કેરોમાં આવ્યા બાદ તેની નવ ડીગ્રીઓ મુકર કરવામાં આવી હતી. આ નવ પાયરીઓમાં એક પછી એક એમ અનુક્રમે લાયકાત મેળવી લોકો ઉપર ચઢતા હતા. આ નવ પાયરીઓની હકીકત હિસ્ટ્રી ઓફ ધી એસેસીન્સમાંથી નીચે આપવામાં આવે છે.

“ ૨૫૭૦૦૦ ડયુકેટો આ વિદ્યાલયની પેદાયશ હતી. (સાડાબાર રૂપીયાનો એક ડયુકેટ) અને તે $\frac{1}{10}$ અને એ પ્રમાણે ઉધાડવામાં આવતી હતી. તેનો ઉપયોગ વિદ્યાલયના શિક્ષાગુરુઓ અને બીજા અધિકારીઓના પગાર આપવામાં, શીખવવા માટેની જરૂરીઆતો પુરી પાડવામાં, શાસ્ત્ર સંબંધી જાહેર કેળવણી આપવા માટેના સાધનો લેવામાં તથા ધર્મની છુપી ચીજો ખરીદવામાં થતો. શાસ્ત્રની કેળવણીમાં મનુષ્ય જ્ઞાનની સઘળી શાખાઓનો સમાવેશ થતો અને ધર્મની બાબતમાં નીચે લખ્યા નવ સિદ્ધાંતો અનુક્રમે નવ પાયરીએ આપતા. ”

“ બીજી સઘળી પાયરીઓ કરતાં પહેલી સોથી વધારે લાંબી તથા મુશ્કેલ હતી. કારણકે શિક્ષકના જ્ઞાનમાં વિદ્યાર્થીને પુરો ભરોસો રાખવાને ઉશકેરવા તથા ધર્મ સંબંધી છુપા ભેદ પ્રમાણે વર્તવામાં કાંઈ પણ વાંધા લેવો હ તથા તેમાં તો કેવળ આસ્થાજ રાખવી એવું આકરા સમ ખાઈને કમુલ કરવા તેનું વલણ કરાવવા માટે તે જરૂરી હતી. ”

“ આ મતલબ સાધવાને માટે સ્થાપિત ધર્મ અને બુદ્ધિથી જ્ઞેતાં એક બીજાથી વિરૂધ્ધ જણાય એવી ઘણીક વાતોથી અવળા સવાલો અને કપટ ભરેલી શંકા લાવી કુરાનની વાતોને ગુચવણ ભરેલી કરી અને જેવી રીતે નાળીએર ઉપર બહારના છાલાની અંદર કોપર રહેલું છે એવી રીતે ઉપર ઉપરના અર્થની અંદર વધારે ઉંડો ગુદાર્થ બતાવી મનને ગુચવણમાં નાખવાને માટે દરેક લઘુ શક્ય તેવા ઉપાય લેવામાં આવતા શિષ્યની જીજ્ઞાસા જેટલા પ્રમાણમાં વધતી હોય તેટલાજ પ્રમાણમાં જ્યાં સુધી તે આકરા, સોગંદથી અંધાય ત્યાં સુધી આ મુશકેલીએનો જરાપણ ખુલાસો આપવાને માટે શિક્ષકની ના પાડવામાં દ્રઢતા વધતી. આ પછી તેને બીજી પાયરીમાં દાખલ કરતા. અહીં તેને ખુદાએ નિર્માણ કરેલા ઇમામો, જેઓ સઘળા વિધાનું મુળ હતા તેમની ઓળખાણ પડતી. તેઓમાં તેને ઇમાન ખેસે કે તરતજ ત્રીજી પાયરીમાં તેઓની સંખ્યા વિષે તેઓને કહેવામાં આવતું. આ સંખ્યા પવિત્ર સાતથી વધારે ન હતી. કારણકે ખુદાએ સાત આસમાન, સાત દુનીઆ, સાત દરીઆ, સાત ગ્રહો, સાત રંગ, સાત સુર, તથા સાત ધાતુઓ, જેવી રીતે કરેલ છે. તેવીજ રીતે તેણે પોતાના પ્રાણીઓમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ એવા સાત પ્રસિધ્ધ ઇમામો નીમેલ છે. આનાં નામ હજરત અલી, ઇમામ હસન, ઇમામ હુસેન, ઇમામ ઝએનુલ આબેદીન, ઇમામ મોહમ્મદ બાકર, ઇમામ જાઅફરે સાદિક અને તેના દીકરા સાતમાં તથા છેલ્લા હજરત ધસમાધલ ”

“ આપણે જ્ઞેયું તેવી રીતે ઇમામીઓ તથા આમાં ફરક એટલોજ કે ઇમામીઓ સાતને બદલે બાર માનતા હતા. એથી પાયરીમાં આવવાનું તેઓએ બહુ સહેલું રાખ્યું હતું. આમાં એમ કહ્યું છે કે, દુનીઆની સરખાત મધ તે પછી સાત ખુદાઈ કામદા કરનાર અથવા

ખુદા તરફથી મુકેલા બોલતા પેગંબરો થયા છે. જેમાંના દરેકે ખુદાનો આજ્ઞાથી પોતાનાથી આગળના મતો ફેરવેલ છે, આમાંના દરેકને મદદગાર થઈ પડે એવા સાત મદદગાર હતા, જેઓ વખતની દરમીયાન એક બીજા પછી આવતા ગયા, પણ તેઓ ખુદાની રીતે પ્રસિધ્ધ ન થયા તથા તેઓ “ મુંગા ” કહેવાતા. ”

“ આ મુંગા ” એના પહેલાને હજરત શીશ કહેતા. અને તે બોલતા પેગંબરોના ખલીફાઓની જાણે જગ્યા હોય નહિ ? આ સાત બોલતા પેગંબરો તેઓની સાત જગ્યાઓ શીખે નીચે મુજબ હતા. ”

“ હજરત આદમ, હજરત નુહ હજરત ઇબ્રાહીમ હજરત મુસા હજરત ઇસા હજરત મહંમદ અને ઇમામ જાફર સાદકના દીકરા હજરત ઇસમાઈલ જે છેલ્લા હોવાથી સાહેબે જમાન (વખતનો ધણી) કહેવાતા. ”

“ તેઓના સાત મદદગાર પેગંબરો નીચે પ્રમાણે હતા. ’

“ હજરત શીશ, હજરત સામ, હજરત ઇબ્રાહીમના ૧૨જાંદ હજરત ઇસમાઈલ, હજરત હારૂન, હજરત શમૂન, હજરત અલીબીન અબીતાલિબ, અને હજરત ઇમામ જાફર સાદકના ૧૨જાંદ ઇસમાઈલના દીકરા મહંમદ. ”

“ આ સારી ગોઠવણ જેને માટે ઇસમાઈલીઓને ‘સાતતું’ નામ મળ્યું હતું જેથી ખુદાનું દેખાવ છે કે, પેગંબરની કારકીર્દીમાં મુંગા પેગંબરોમાંથી માત્ર પહેલાનું જ તેઓએ નામ આપ્યું છે. હજરત ઇસમાઈલનો દીકરો મહંમદ જે છેલ્લા પેગંબરના સાથીઓમાંના પહેલો હતો. તેને મુજરી અને સો-અસ થઈ ગયાં હતાં તેથી જેઓનો અભ્યાસ

આ પાઠરીએ અટક્યો હતો. તેઓને માટે ચાલતા જમાનાના મુંગા પેગંબર તરીકે તેઓની મરજીમાં આવે તેને નીમવાને શીક્ષક છુટ હતી.”

“ પાંચમી પાયરીમાં જ્યારે શીખાઉ આવે ત્યારે તેને મનોમાં વધારે ખુલ્લી રીતે ઇમાન આવે છે. કારણ તે માટે અને ખરા ધર્મના ધારા માટે તેમાં એવું કહેવામાં આવ્યું હતું કે સાત “મુંગા” પેગંબરોમાંના દરેકને બાર બાર મદદગાર હતા. કારણ કે બારના આંકડો સાતના આંકડાથી શ્રેષ્ઠ છે કારણ કે રાશીઓ બાર છે. નવીના બાર છે, બની ઇસરાઇલીની જતો બાર છે. તેમ દરેક હાથના આગળીના હાડકાં અંગુડાના બાદ કરતાં બાર છે. ”

“ આ પાંચમી પાયરી પછી ઇસમાઇલી ધર્મના સિદ્ધાન્તો તપાસવામાં આવતાં અને છટ્ટીમાં એવું દેખાડવામાં આવ્યું હતું કે સ્થાપિત ધર્મના કાયદા સાધારણ અને તત્વજ્ઞાનના કાયદા કરતાં હલકે દરજ્જે હોવા જોઈએ. ”

“ પ્લેટો, એરિસ્ટોટલ પાઠ્યોગ્રાસના કાયદા પ્રમાણ તરીકે લેવામાં આવ્યા અને સિદ્ધાન્ત તરીકે કબુલ કરવામાં આવ્યા. આ પાયરી બહુજ કંટાળા ભરેલી હતી. જ્યારે તત્વજ્ઞાનીઓના ડહાપણમાં તેનું મન તે બરાબર પરાવી શકતા તથા તે વિષે બરાબર માહિતગારી ધરાવતા ત્યારે તેઓને સાતમી પાયરીમાં દાખલ કરતા. અહીં તે તત્વજ્ઞાનમાંથી છુપા જ્ઞાનમાં દાખલ થતા. આ એકત્રપણા વિશે સુશીઓએ પોતાના પુસ્તકોમાં જોયો મત જણાવેલ છે તેવો મત છે. આઠમીમાં ધર્મના વાસ્તવીક દરમાનો બતાવવામાં આવ્યા હતાં પણ તે આખલા દરમાનોને નાબુદ થવાને અને પેગંબરો તથા તેના મદદગારોના નિર્માલ્યપણા માટે; તે વાત હવે બરાબર અજવાબમાં આ-

વતી. જન્મત દોષજનના હોવા વિશે, કૃત્યોના વિરક્તપણા વિશે તથા તેઓને માટે આ તથા આવતી દુન્યામાં ઇનામ તેમ શિક્ષા નથી એ વીશે તેની આખો ઉઘડતી અને સત્તાની હદમાં ન રહે એવી તૃપ્તિનું હૃદયીઆર થવાને માટે તે નવમી અને છંદી પાયરીમાં તૈયાર થાય છે. આ પંચનું દુકામાં સિદ્ધાંત:—

“માનવું કંઈ નહિ અને હિમ્મત સધળી વાતની કરવી હોવાથી ધર્મ અને નીતિના દરેક તત્ત્વ માર્ગના નાશ થયો. ધર્માચાર્યોની મદદથી લોભી યોજનાઓ પાર પાડવા સિવાય તેનો બીજો કોઈ ઉપયોગ થતો નથી. દરેક વાત કમાઈ ભરેલી તથા કોઈપણ વાતની મનાઈ નથી એમ સમજી કોઈને પણ માન આપે નહીં. અને કુલ કામ કરવાની બાથ ભીડે. તેવા ધર્મ ગુરુઓને ધાતકી કામો કરવાના તેજ હૃદયાયાર સિવાય બીજું શું નામ આપી શકાય.”

“મનુષ્ય દેઃ ધરી જે ઉમદી મતલબો સાધવાની છે તે સાધવાને બદલે માત્ર વિષય ભોગનીજ તૃપ્તિ મેળવવી એજ આ શીરકાની મતલબ હતી. અને તેનું પરીણામ એ આવે છે કે, આ સંપ્રદાય અજ્ઞાન રૂપી અધોર ખાડામાં પડે છે. અને તે મોટા રાજ્યો અને ધર્મસ્થાનોને ખંડેરા કરી જીલમ ભરેલા રાજ્યના કમકમાટો બતાવી, પ્રજાના સુખનો નાશ કરી મનુષ્ય જાતીની સામાજિક પડતી લાવી અને નાશુદ થાય છે.”

ઉપરના હીરદીઓ ધી એસેસીન્સના લખાણથી ઇસમાઈલી મઝહબના શિક્ષણની જે માહિતી મળે છે તે એક નવો સવાલ ઉભો કરે છે. ઇસમાઈલી મઝહબ એ ઇસલામની એક શાખા છે અને તેનું શિક્ષણ પણ ઇસલામના મુળ તત્ત્વો પરજ યોગ્યએહું હોવું જોઈએ

પરંતુ ઉપરના ઇસમાઇલી લોજના શિક્ષણથી તેનું શિક્ષણ ઇસલામના શીક્ષણથી જુદું જણાય છે. ઇસલામ અદનાબની વાહદનિયત, નખુલ્લત, કીયામત, નમાજ, રોઝા, હજ, જકાત આદી ફરમાનોને હુકમ કરે છે પરંતુ આ ઇસમાઇલી લોજનું શિક્ષણ વિચાર અને વિલક્ષણ કેમ છે? આ પ્રશ્નના જવાબમાં કેટલીક બાબતો પર વિવેચન કરવા જરૂર છે.

ઇસલામમાં આત્મિક જ્ઞાન તરફ વધુ ધ્યાનો એક વર્ગ કે જે સુફીના નામથી ઓળખાય છે. આ સુફી વર્ગ અપ્રાહ્લોતઆલાના, પ્રેમમાં લીન થઈ જતાં જાહેર વીચારો તથા જાહેર કાર્યોની વધુ અગત્ય ધારતો નથી. ઇસલામની જાહેર બાબત કે જે શરીયત કહેવાય છે તે પાયરી પસાર કરતાં હકીકત, તરીકત અને મારફતની પાયરીઓ આવે છે. શરીયત છોડી પછીની પાયરીઓના જે સુફીઓ આગળ વધે છે તે જાહેર કરતાં આતેન તરફ વધુ ધ્યાન રાખે છે. તેઓ જાણાવે છે કે મઝહબથી જે મેળવવાનું છે તેનું શરીયત માત્ર પગલી-ઉજ છે. આગળ વધ્યા પછી પગથીયાની જરૂર રહેતી નથી. છેવટે માઅરેફતમાં પહોંચતા તે અદલાહના પ્રેમમાં અટકે તો લીન થઈ જાય છે કે તે જાહેરમાં દીવાના જેવો લાગે છે. ખાવા પીવા તથા પહેરવા ઓઢવાની તેને કશી દરકાર હોતી નથી. શરીયત પછીની પાયરીઓમાં તેઓ ઉત્તરોત્તર આવી સ્થિતિમાં આવતા જાય છે પરંતુ આ સુફીયતની મુળ કિત્તી હજરત અલીથી જાહેર કરે છે તેમાં હજરત અલીને આવી દીવાનાપણાની સ્થિતિમાં સાંતીત કરી શકતા નથી. હજરત આલોન તેઓ વડા સુફી અને સુફીયતના શોધક માને છે. પરંતુ તેઓ નમાજ, રોઝા તથા શરીયતના હુકમોને તજ દીવાના થઈ જતા હતા એમ સાબીત કરી શકતા નથી. જેમ કુંદરતી શાન

પ્રાપ્ત કરના માટે જાહેરની વસ્તુઓની હાંડી અને બારીક શોધખોળ કરવામાં આવે છે તેમ બાતીની શોધખોળમાં પણ સુશીઓ બહુ મથન કરે છે. હજીટ એન્સર અને હારવીન જેવા શોધકોને પોતાની તપાસમાં છેવટે એમજ જણાયું કે જગતનો કર્તા કોઈ છેજ નહિ. સ્વારે સુકીંગે તો કહે છે કે “જીધર દેખતા હું જીધર તુલી તુહેય.” મતલબ કે સુશીઓ અદલાહના ઇશ્કમાં દીવાના થઈ અસાધ્ય સ્થિતિમાં આવી પડે છે.

ઇસમાઇલીઓમાં સુશીયત દાખલ થવાથી તેઓની શરીયત તરફ ઓછી વલણ થઈ અને શરીયતવાળા તેમને દલકી દ્રષ્ટિથી જેવા લાગ્યા. ઇસમાઇલીઓમાં આ સુકી મત દાખલ કરનાર અબ્દુલ્લાહ બિન મૈમુન હતા. પોતે ખુદ સુકી હતો અને તે મતનો પ્રચાર કરવાની તેની ખંત હતી. પીરાની પીરાઈ મુગ્નવરોના હાથમાં હોય છે તેમ અબ્દુલ્લાહ મૈયમુન કે જે હજરત ઇસમાઇલનો મિત્ર હતો તેણે ઇસમાઇલી લોકોમાં સુકીમત દાખલ કર્યો. આમ કરવાથી આ વર્ગમાં શરીયતની પામંદી ઓછી થઈ અને બાતીન પરસ્તી દાખલ થઈ.

ઇસમાઇલી વર્ગ એ શીઆ ધર્મનો એક શાંક હતો. શીઆ ધર્મના લોકો હજરત મહંમદ પછી ખીલાફતના હકદાર ઇમામને સમજે છે તે મુજબ હજરત ઇસમાઇલ જે ટોળાના ઇમામ ગણાયા તે ટોળાના લોકો હજરત ઇસમાઇલને ખીલાફતના હકદાર ગણતા હતા. ઇસમાઇલ તો પિતાની હયાતીમાં વશત પામ્યા હતા તેથી તેઓને ખીલાફત સંબંધે ખ્યાલ થઈ આવ્યો ન હતો પણ તેમના પુત્ર મહંમદને તે ઇચ્છા હોવી જોઈએ. તેમની આવી ઇચ્છાને અબ્દુલ્લા મૈયમુન જેવા કુશળ રાજદારી સુશીની સહાયતા મળતાં સુરીશની સંખ્યા વધતી ગઈ.

વળી આ વર્ગની એક એવી માન્યતા હતી કે હજરત ઇમામ
ખદર સાદકના પુત્ર હજરત ઇસમાઇલ ઇમામ નહિ પણ સાહેબે
શરીયત પેગંબર હતા. આ માન્યતાની રૂએ તેમનામાં હજરત મહંમદ
પેગંબરની શરીયતની માન્યતા ન હોવી જોઈએ. અને ઇસ-
માઇલી તે ઇસાઇ તથા મુસાઇ જેવા જુદાજ મઝહબ દરી શકે છે.
અને તેની અનેક માન્યતાઓ તેમ માનવાને કારણ પણ આપે છે
ઉપરાંત હજરત મહંમદ પેગંબરે એક ભવિષ્યવાણી એવી બાખી છે
કે મારી ઓલાદમાંથી ઇમામ મેહદી આવશે અને તે મનુષ્યોને એકજ
શરીયત પર ચલાવશે. ઇસમાઇલીઓ કહે છે કે આ એજ મેહદી છે
આવા માન્યતાથી પણ આ શીરકા પોતાની શરીયત ઇસલામથી
જુદી માને છે.

ઈનસાન એ બુદ્ધી અપાએલું પ્રાણી છે પણ તે કુદરતના પુર્ણ
જ્ઞાનને કદી પહોંચી વળી શકે તેમ નથી. આ મનુષ્ય માત્રની કુદ-
રતી નબળાઈ છે. આવી નબળાઈ સ્થિતિને લઈ તે કુદરતના જ્ઞાનમાં
ગમે તેટલો આગળ વધે તો પણ અપુર્ણ બુદ્ધિના કારણે તે સંપુર્ણ
જ્ઞાન મેળવવાથી માહરૂમજ રહેવાનો. અને મનુષ્યોની આવી શોધો
અપુર્ણ અને ભિન્નતાવાળી રહેવાના દાખલા તરીકે કેટલીક સદીઓ
પુર્વે ખગોળવેત્તાઓને સુર્ય ફરે છે એમ જણાયું અને તે નિદાન
વર્ગમાં સત્ય મનાયું, પરંતુ પાછળથી તે જુદું ઠર્યું અને પૃથ્વીજ ફરે
છે એમ નિર્ણય થયું. દરેક પ્રકારના સાયન્સમાં આવી સ્થિતિ થઈ
જાય છે આવા જ્ઞાનમાં પ્રવૃત્ત રહેનારાઓ પોતાની શોધમાં જે મુના-
સખ જણાય તેને સત્ય માને છે પરંતુ તેણે મુનાસખ જણેલું વાસ્તવિક
રીતે જુદું પણ હોય છે. ભલે ગમે તેટલી બુધ્ધિથી તપાસ કીધી
હોય; પરંતુ સત્ય પ્રાપ્ત ન થયું તો ખરી બ્રાન્તીનો નાશ થતો નથી.

અને જે સત્ય નથી તેને પોતાની સમજથી સત્ય માની લેતાં અસત્યના દોષથી મુક્ત થઈ શકાતું નથી. આવી સ્થિતિ દરેક સમયના સાયન્સના જ્ઞાનીઓમાં થએલી તવારીખ પુરવાર કરે છે. સાયન્સના શોધકો જે પોતાનો ધર્મ પ્રત્યેનો અભાવો તજી દે અને ધર્મના રહસ્યોનીજ તપાસમાં કંડા ઉતરે અને વિરૂદ્ધતાઓ તજે તો તેઓ જે મુશ્કેલીમાં આવી પડે છે. તેમાં આવવા પામે નહિ; પરંતુ સાયન્સના શોધકોની ધર્મને તદ્દન દેકોસલો સમજી તોડી, પાડવાની ઇચ્છા બુદ્ધ તેમનેજ તેમના સાયન્સની શોધમાં સત્ય નિર્ણયપર આવવા દેતી નથી. તેમની સ્થિતિ દયાજનક અને પ્રગ્નજનને નુકસાનકારક પણ નીવડે છે.

કુદરતનું જ્ઞાન સમજતાં તેઓ મોટી ભુલથાપમાં કિતરી પડે છે. સોસાઇટીનું બંધારણ એ મનુષ્યોના અનુભવનું પરિણામ છે કાંઈ કુદરતનું ધોરણ નથી એમ માની સોસાઇટી આજે જે વસ્તુને અનીતિ માને છે તેનેજ બીજા સમયમાં સોસાઇટી નીતિ માને એમ દલીલોથી જણાવે છે. નીકાહ એ સોસાઇટીનું બંધારણ છે. કુદરતનું ધોરણ નથી. મા, બેન તથા પુત્રી સાથે વ્યવહાર રાખવાથી પણ સંતતીની પ્રાપ્તિ થાય છે. આવા અહિતકર વિચારોમાં તે સપડાઈ જાય છે. જગતની ઉત્પત્તીના સબંધમાં પણ તેમની વિલક્ષણ સ્થિતિ થાય છે. કર્તા કોઈ નથી. નવું કાંઈ થઈ શકતું નથી. જે કંઈ થાય છે તે વસ્તુઓનું રૂપાન્તર છે. અને જેનો નાશ થાય છે તે પણ વસ્તુઓના રૂપાન્તરનુંજ પરિણામ છે. હંકામાં એ કે સાયન્સ શાસ્ત્રના અભ્યાસીઓનો કેટલોક સમુહ દરેક સમયમાં શોધની આગળ વધતાં બુદ્ધેજ માર્ગે વહી જતો જણાયો છે. અને આવી સ્થિતિ એજ સોસાઇટીના બંધારણને હાનીકારક હોઈ જગતની સામાજિક પડતીનું

કારણ થાય છે. ઇસમાઇલી લોજની કેળવણીની નવ ડીગ્રીઓનું ખારીક અવલોકન ઉપરની વાતને ઠીક અનુમોદન કરે છે. મુરકએ નેચરીના કર્તા ઇસમાઇલીઓના આવા જ્ઞાનનેજ ઇસલામીઓની પડતીનું કારણ સમજે છે કેમકે ઇસમાઇલીઓના સાત્ત્વ-સ જ્ઞાનનો ચેપ આમ ઇસલામી વર્ગમાં પણ થઈ ગયો હતો, જન્નત દોજખ તથા કર્તવ્યોનું પુછાણું નથી એવી માન્યતાએ દરેક અનીતિતા માર્ગો હિમ્મત ભર્યા ધોરણે ખુલ્લા કરી આપ્યા. વળી આ વર્ગની 'જુદી જુદી શાખાઓમાં એક સદા ધોરણ ન હોવાના કારણે જુદી જુદી માન્યતાઓ થઈ જે આપણે આગળ જોઈશું.

૬ અલભૌત ઉપર કબજો.

મલેકશાહના દરબારમાંથી હસન હંકારી કઢાયો એ હસન માટે પહેલીજ નિષ્ણતા હતી કે જે તે માટે ઉન્નતિનો માર્ગ બની ગઈ. તેનો મિજબજ અને તેની હિમ્મત જે વિશાળ મેદાનને શોધી રહી હતી. તેની હદ ઘણીજ ઓડોળી હોવી જોઈતી હતી. જે જગોએ રહેવાથી કોઈની તાબેદારી ભોગવવી પડે ત્યાંની આખો હવા હસન જેવા સ્વતંત્ર માણસને અનુકુળ ન આવે એ બનવા જોગજ હતું. તેમ આવો સ્વતંત્ર અને હિમ્મતવાન પુરુષ પોતાના ઘરની સામગ્રીઓ મેળવ્યા વિના રહી જાય એ પણ બય ભરેલું હતું. તેમ આ સમયમાં કે જ્યારે જુદા જુદા વિચારના અને ખીલાશતનો દાવો કરનારા લોકોના અને ખાસ કરીને મીસરના ઇસમાઇલી લોજના મીસનરીઓ દરેક જગોપર ફેલાયેલા હતા. તેમ ઇસલામી રાજ્યના પરદામાં અનેક ખટપટો ચાલી રહી હતી. અને મુખ્ય બાતમીઓ મેળવવાને લીધે લોકો જાહેરમાં કાંઈ અને અંદર પોતાને જુદા જુદા ધર્મના જાહેર કરતા

હતા, તેવા વખતમાં હમનને પોતાના સ્વતંત્ર વિચારને લગતું કામ ન મળે એ બનવા ભેગજ નહોતું.

આવી રીતને ધર્મનો બોધ કરવાવાળાઓ અથવા આજના લોકોમાં કહીએ તો મીશનરીઓની સરખાત મસલામમાં હુમાસકસ (દમીશક) ના ખલીફ બની ઉમયાના છેવટના દોરમાં પડી હતી. ન્યારે કોઈ જાહેર શક્તિ બની ઉમયાનું બળ ન તોડી શકી ત્યારે બની હાશમે પોતાના જ જજમાને અને સહાયકોને “ દાઇ ” અને “ નકીબ ” ના નામે આપી પોતાનું બળ વધારવા માંડ્યું. આ દાઇઓ અને નકીબો દરેક દેશમાં જતા અને જાહેરમાં રાજ્ય ભક્તિ બતાવી અદર ખાનેચી બની હાશમની તાબેદારીની બેઅત લેતા હતા. આવા હજારો દાઇઓ અને નકીબો ખુરાસાનથી શામસુધી ફેલાઇ ગયા હતા. આ મીશનરીઓએ ગુપ્ત રીતે આજના રાજકીય પુરૂષોની પેઠે એક એવો ડાયનામીટી જુસ્સો પાથરી આપ્યો હતો કે જેને નાની સરખી ચીજુ નરી લાગતાં જ તે એક જળરદસ્ત ઘડાકે થઇ ધરતી કંપના ધુમ્મસને પણ શરમીદો કરી આપે. આ જુસ્સાને સહાયતા મળવાથી તેણે બની ઉમયાના રાજ્યને જડમુળથી ઉખેડી ફેંકી દીધું. હવે બની અબાસની રાજ્ય હકુમતના સમયમાં શતમાઝટ લોકો પોતાનો ખીલાફતનો હક મેળવવા માટે અનેક પ્રકારનાં ગુપ્ત કાવત્રાઓ રચી રહ્યા હતા. પરંતુ મુસ્કેલી તો એ હતી કે તેમનામાં અન્યો અન્ય સંપ નહોતો. બની શતમાના જુદા જુદા આગેવાન માણસો પોતે રાજ્ય તથા ઇમામતના દાવેદાર બન્યા હતા. એ વાતનો ખીલકુલ અનુભવ સિદ્ધ છે કે, કોઈ કામમાં એક યુક્તિથી ફતેહમંદી મળી જાય તો સઘળા માણસો તેજ યુક્તિ બીજા કામોને લગાડવા લાગી જાય છે આ ધોરણ મુજબ ઇમામતના દરેક હકદારે પોતાના

પાદરીઓ ઠેકઠેકાણે ફેલાવી આપ્યા હતા. શતમાઘટ આગેવાનોને એકત્ર થઇ અમુકને ખીલાશત અપાવવા કોશીશ કરતે તો તેઓને જરૂર તે મળી જતે પરંતુ કુસંપને લીધે જુદા જુદા ઇમામના દાઇઓ એક ખીજના ઇમામો વિરૂદ્ધ ખેલતા હતા. બન્યું એમકે એક ઇમામની કોશીશને ખીજ ઇમામે તોડી પાડી. અને બની અબાસનું જોર નાખુદ કરવા સામે કોઇ પણ બળવાન કોશીશ તેમનાથી થઇ શકી નહિ.

નિષ્ફળતા કે સંજ્ઞાતાની વાત બાબુ પર રહી; પરંતુ ઇમામતના દાવેદારે પોતાના નકીઓ ઠેક ઠેકાણે ફેલાવી રાખ્યા હતાં. તેઓ દરેક પોતાના ધર્માચાર્યોના જજમાનો પધારી રહ્યા હતા. આમ થવાથી દરેક દાવેદારે પોતાના જજમાનોની સંખ્યા થોડી ઘણી વધારી લીધી હતી.

મલેકશાહ બાદશાહના દરબારમાંથી નિષ્ફળતા મેળવી તે ઇસિશહાન પ્રહોંચ્યો. અને રહસ અમુલ ફજલના ઘરમાં છુપાઇ બેઠો. રહસના ઘરમાં તેણે ઘણી મુદત રહી, એક દીવસ વાતો કરતાં તેણે મલેકશાહ બાદશાહ અને નિઝામ-ઉલ-મુલકની નીંદા કરી કહ્યું કે “એ મિત્રો મને એક દીલના મગતે તો હું આ ગામડીયા તુર્કનું રાજ્ય ઉથલ-પાથલ કરી નાખતે” રહસ ડાહ્યો માણસ હોવાથી ચેતી ગયો કે તેના મગજને કંઈ દીવાનાપણાએ અસર કીધી છે. નહીં તો મલેકશાહ કે જેનું રાજ્ય અંતાડીઆ અને શામથી કાશગર સુધી છે તેના મુકાબલો તે કેમ કરી શકે. આ વિચાર તેણે છુપો રાખી ખીજે દીવસ જમવા વખતે તેની પાસે શરબત રાખ્યું, તેમાં મગજને તાકાત આપ નારી કેટલીટ ચીજો નાખી. હસન થયો તિફલુ ખુદ્દિનો માણસ હોવાથી

તેનો ભેદ સમજી ગયો અને રહસની ઘણી તાંણુ છતાં પણ તેને ઘેરથી નીકળી ગયો. એક બીજી જગોએ લખેલું છે કે, હસનના મગજની દવા કરવા સાર રહસે એક વૈદને બોલાવી ધલાજ શરૂ કરાવ્યો હતો. જ્યારે તે મીસરથી પાછો ફર્યો અને અલમોતના કિલ્લા ઉપર ફતેહમંદ થયો ત્યારે મજકુર રહસ અમુલ ફગલ તેની પાસે ગયો, તે વખતે હસને તેને કહ્યું કે “ હે રહસ, મારા મગજમાં ખલલ પહોંચી હતી. કે તાનમાં ? જાદુસની ખોરાક મને લાયક હતી કે તને ? તેં જોયું કે જ્યારે મને બે ખરા મિત્રો મળ્યા ત્યારે મારા બોલો હું સાખીત કરી શક્યો.”

તે ઇસકહાનથી નીકળી ઘોડો વખત આમ તેમ ભટકતો રહ્યો. પરંતુ છેવટે એજ થવા પામ્યું કે જેની નિઝામ-ઉલ-મુલ્કે ભવિ-ખવાણી બાખી હતી તેને એક માણસ મળ્યો તેણે તેના સાથે બહુજ મિત્રાચારી વધારી તેને કહ્યું કે ઇસમાઈલી ધર્મ કરતાં કોઈ પણ ધર્મ ઉત્તમ નથી. અને મીસરના ખલીફા સાચા ઇમામ છે કે જેની તાબેદારી કરવી દરેક મુસલમાનપર ફરજ છે.

હસનને એક તત્વજ્ઞાની વિચારનો તથા સ્વતંત્ર જાણી તેણે પોતાના બોધને એક નવી પદ્ધતિથી જાહેર કીધો; કે ઇસમાઈલી ધર્મ બીલકુલ તત્વજ્ઞાન ભરેલો ધર્મ છે. હસને પોતાની નબળાઈ કાંઈ એટલે સુધી નહીં જાહેર કરી કે માત્ર જે વાત કહે તે તે માનીજ લેતી. પરંતુ એક વિદ્યાર્થી પેઠે તેને જુદા જુદા પ્રશ્ન પુછવા લાગ્યો. રાત દીવસ આ બન્ને મિત્રોમાં એજ સિધ્ધાન્તોપર વાદવીવાદ ચાલવા માંડ્યો. જાહેરમાં તે તેના વિચારો વિરુદ્ધ બોલતો હતો પરંતુ અંતરમાં તેના વિચારો અસર કરી જતા હતા, મિત્રથી વિખુટો પડ્યા બાદ

તે સખ્ત માંદા પડ્યો અને જીવવાની બીલકુલ આશા રહી નહિ. બીજાનાપર પડ્યો મૃત્યુની રાહ જોતો હતો. આ વખતે તેણે પોતાની આજ સુધીની જીંદગીપર નજર નાંખી અને તે સાથે તે ઇસમાઇલી મિત્રની દલીલો યાદ આવી ગઈ. તે મનમાં કહેતો હતો. કે ઇસમાઇલી ધર્મ સત્ય છે. જે હું આવી સ્થિતિમાં મૃત્યુ પામીશ તો બેદીન રહી જઈશ. આ વિચારોમાં તે એટલો તો લીન થયો કે સાજો થઈ કાંઈ ઇસમાઇલી દાઈને સત્ય ધર્મ ગ્રહણ કરવા શોધવા લાગ્યો.

થોડા વખતની શોધમાં તેને અબુ નજમ સેનાજ નામના એક ઇસમાઇલી માણસની મુલાકાત થઈ. તેનાથી ઇસમાઇલી ધર્મના સિધ્ધાન્તો વીશે ખાત્રી કરી અને મનમાંને મનમાં કહેવા લાગ્યો કે આ સીદ્ધાન્તો ખોટા ઠરી શકે તેવાં નથી. હસન હવે મનમાં ઇસમાઇલી ધર્મનો બન્યો. કસર માત્ર એટલી રહી કે જાહેરમાં તે ધર્મ ગ્રહણ કરે, જાહેરમાં તે ધર્મ ગ્રહણ કરવાને તૈયારીઓ કરી રહ્યો હતો. તેટલામાં મુમન નામના એક ઇસમાઇલી દાઈની તેને મુલાકાત થઈ. આ દાઈને એરાકના શેખ અબ્દુલ મલક ખીન અતારે ઇસમાઇલી ધર્મની દાવત (ખોધ) કરવાની પરવાનગી આપી હતી. આ દાઈની મુલાકાત થતાંજ તેણે કહ્યું કે હું કાંઈ પણ વિશેષ ખાત્રી કરવા માગતો નથી. મને કૃપા કરી આપ આપના સત્ય ધર્મમાં દાખલ કરો. અને તે આ મુમનના હાથ પર શીઆ ધર્મ તજી ઇસમાઇલી ધર્મમાં દાખલ થયો. આ ધર્મમાં દાખલ થવાને હજુ થોડી મુદત થવા પામી હતી. તેટલામાં શેખ અબ્દુલ મલક ફરતા ફરતા રેયના મુલકમાં આવ્યા. હસન તેની મીઠાસમાં પહોંચ્યો. શેખે હસનની વર્તણૂક, બુધ્ધિ, હિમ્મત, અને દ્રઢતા જોઈ તેને ઇસમાઇલી ધર્મના મીશનરીના કામની પરવાનગી આપી અને કહ્યું કે જો કે તમેને પરવાનગી આપી છે.

પરંતુ મુનાંસખ છે કે તમે મીસરમાં જઈ ખલીફ મુસતનસરખીલ્લાની મુલાકાત થો. આ બોધનો અસર એટલો થયો કે શેખથી વિખુટા પડતાંજ મીસર જવાની તક્યારીઓ કરવા માંડી.

મીસર પહોંચ્યો ત્યાર પહેલાં તેનું નામ મીસરમાં પહોંચી ગયું હતું. જ્યારે તે મીસરમાં પહોંચ્યો ત્યારે ખલીફ મુસતનસરે તેની સામે દાઢએની એક ટોળી મોકલી તેને શહેરમાં ઉતારે આપ્યો અને પરાણાગત વાસ્તે પોતાના મંત્રીઓને મોકલ્યા. હસન દોઢ વરસ ત્યાં રહ્યો પણ ખલીફના દરબારમાં તે પહોંચી શક્યો નહિ. મુસતનસર દર વખતે તેની વર્તણૂકની ખબર રાખતો હતો. અને તેની એટલી બધી તારીફ કરતો હતો કે લોકો તેને રાજ્યનું દામ જલદી સોંપાશે એવો શક લાવતા હતા. સંઘળા દરબારીઓ અદેખાઈ કરવા લાગ્યા વડો સેનાધિપતી તો હસનનો પ્રાણ લેવાને તત્પર થઈ ગયો. આ જંગડો થવાનું કારણ એ હતું કે ખલીફ મુસ્તનસરે પોતાના વડા પુત્ર મુસ્ત-તઅલીને ગાદીનો વારસ નીચ્યો હતો ઘણા લોકો પ્રથમ નીમેલા ગાદીના વારસને સત્ય સમજતા હતા, વડો સેનાધિપતિ મુસ્તઅલીના પક્ષમાં હતો અને હસન નીઝારની તરફેણમાં હતો. આ તકરાર દીન પ્રતીદીન વધતી ચાલી. સેનાધિપતિના પક્ષવાળા ખલીફના મત મુજબ પાછળના ગાદી વારસના તરફદાર હતા તેથી તેઓએ ખલીફને હસનને દુમ્યાદના કિલ્લામાં કેદ કરવાનું કહ્યું; પણ ખલીફે તે વાત માન્ય રાખી નહિ. આ સમયમાં મજકુર કીલ્લો કોઈ કારણથી પડી ગયો તેથી લોકોમાં ખલીફ તથા હસનની કરામતોની વાતો થવા લાગી. દુસ્મનો હસનને જોઈ શકતા નહોતા તેથી એક દીવસે આક્રીકોનાનું એક વહાણ જમ-બાર તરફ જતું હતું તેમાં તેને બેસાડી રવાના કરી દીધો. હસન કોઈ પણ રીતે જવા ઇચ્છતો નહોતો; પરંતુ દુસ્મનો પાસે તેનું કોઈ

ચાલી શક્યું નહિ. કાળાં કાળાં કશ્વર મોજાઓ તેને સમુદ્રમાં ઘસડી ચાલ્યાં. વહાણ આગળ ચાલતાં મોટા વાવાઝોડા તોફાનમાં આવી ગયું. આ તોફાને વહાણને એટલું બધું તુકતાન પહોંચાડ્યું કે વહાણમાંના સઘળાઓ મૃત્યુની વાટ જોવા લાગ્યા હસન જે કામમાં નિષ્ણ થાય છે તેજ કામથી તેના બાગ્ય ચડવા મટે છે. વહાણમાં સઘળા માણસો આહો જરૂરી કરતાં હતાં, પરંતુ હસને પોતાના ચહેરાપર જરાએ ચિન્તા આવવા દીધી નહિ. તે દરેક વખતે હસમુખે ચહેરે આનંદમાં જણાતો હતો. બધા લોકો મૃત્યુનું બચકર સ્વરૂપને નીરખી રહ્યા હતા તેવા સમયમાં હસને પોતાની ઉન્નતિની એક નવી યુક્તિ શોધી કાઢી. તોફાન સામે જરા પણ ઉદાસીનતા પ્રગટ કરીધી નહિ. અને એક ઓલીઆની પેઠે પોતાના બોલોને બનાવી બોલ્યો કે, “ખુદા એ મારી સાથે વાયદા કર્યો છે કે, વહાણ હુમશે નહીં. મારે ગભરાવાનું કાંઈપણ કારણ નથી.” લોકોએ તેના બોલોતરફ આશ્ચર્ય અને માનની નજરથી જોયું. અને કેટલાકે તો તેને ઘેઘઘાપણું થયું છે એમ જાણી હસવા લાગી ગયા. મતલબ કે વહાણમાં સઘળા લોકોનું ધ્યાન તેના તરફ ખેંચાયું. થોડીવારે વહાણ જ્યારે તોફાનથી મુક્ત થયું ત્યારે સઘળા લોકો આવી આવીને હસનના પગપર પડ્યા અને હાથ ચુમવા લાગ્યા. તેઓ સઘળા હસનને અદલાહતો માન પામેલો અને વડો ઓલીઆ હોવાપર ઇમાન લાગ્યા. હસને સથળાને ઇસમાઈલી ધર્મને બોધ કર્યો. હસને જે યુક્તિથી ઓલીઆપણું મેળવ્યું હતું. તે મારે ઇતિહાસકારો કહે છે કે હસને વિચાર્યું કે જો હું એમ કહીશ કે વહાણ હુમવાનું નથી અને જો ખરેખર નહીં હુમે તો મારા ઓલીઆપણા પર કોઈની શક રહેશે નહિ પરંતુ જો વહાણ હુમી ગયું તો મારે તેમજ વહાણમાંના લોકોનો પતો રહેશે નહિ. મતલબ કે હસ-

નની બવિષ્યવાણી પુરી થઇ અને વહાણમાં તે પીર તરીકે પુખવા લાગ્યો.

થોડા દીવસમાં વહાણ કાનારે પહોંચ્યું. અહીંનો રાજા ખીરતી હતો તેણે આ વહાણમાંના લોકોને લશ્કરી નહિ પણ સાધુઓ જેઠ હસનને દાવત આપી માન આપ્યું. અહીંથી વહાણ થોડાજ દીવસમાં એશીઆઇ તુર્કિસ્તાનના કાંડા પર જઇ પહોંચ્યું. અહીં "હસન ઉતરી ગયો. અને વહાણને છોડી આપ્યું. તે જમીન મારગે હલખ, બગદાદ, ખેજસ્તાન, ઇસ્રાહાન, કીરમાન વિગેરે ધરાન તથા એશીઆના પ્રખ્યાત શહેરોમાં મુસાફરી કરવા લાગ્યો. અને દરેક સ્થળે ઇસમાઇલી ધર્મનો બોધ કરતો. કીરમાનથી તે બીજી વખત ઇસ્રાહાન આવી ચાર માસ રોકાઇ ખેસ્તાન ગયો. અહીં દસ માસ રોકાઈ દામગાનનો માર્ગ લીધો. અહીં તે ત્રણ વર્ષ ઇસમાઇલી ધર્મનો બોધ કરી પુષ્કળ મુરીદો બનાવી શક્યો. ત્યારબાદ તે પુષ્કળ શહેરો અને ગામડાઓમાં જઇ પોતાનું મીશનરી બજાવતો રહી, છેવટે તે અલમોતના કીસ્લામાં પહોંચ્યો. અને અહીંજ મૃત્યુ સુધી પોતાના પમ પાથરી રહ્યો.

અલમોત એ રૂદબાર પ્રાંતનો એક કીસ્લો હતો. તેને તેની સમગ્રી હદ સાથે લોકો " તાલકાન " ના નામથી ઓળખતા હતા. આ કીસ્લો પહાડોની વચમાં અને વિકટ માર્ગોથી ઘેરાયેલો હતો. આ કીસ્લાની સ્થાપના વિષે એમ કહેવાય છે કે દેલમના બાદશાહમાંનાં એકને શીકારનો બહુજ શોખ હતો. એક દીવસ તે શીકાર કરતો આ વિકટ પહાડી માર્ગમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં એક પક્ષી પકડવા બાજને ઉડાવ્યું. તેણે પક્ષીને પકડી જે સ્થળ પર પાછાથી કીસ્લો બાંધવામાં આવ્યો છે ત્યાં જ પોતાને જમીનપર પાડી દીધું. બાદશાહ દોડતો પહોંચ્યો અને જોયું કે એક બાજુજ આતંદી અને રક્ષ

ણનું કથન છે. આદર્શો જોયું કે આ જગો કરતાં બીજી કોઈ પણ જગો મજામુત કીલ્લો બાંધવાને પાત્ર નથી. તેટલા માટે મજામુર આદર્શો અહીં કીલ્લો તથા ભવ્ય રાજમહેલ બાંધાવ્યો. દેલખી લોકોના ભાષામાં અલમોત એ એક ખાસ શબ્દ હતો કે જે શબ્દથી પક્ષીઓને કેળવવામાં આવતાં હતાં. જે લોકો અહીં આવતા તે તે શબ્દ પોકારતા હતા. તેથીજ આ કીલ્લાનું નામ તેજ શબ્દથી પ્રખ્યાત થઈ ગયું.

હસન હજુ આ કીલ્લામાં દાખલ થયો નહોતો ત્યાર પહેલાં તેણે પોતાના પાદરીઓ મારફત આ કીલ્લામાં ઇસમાઇલી ધર્મનો બોધ ચાલુ રાખ્યો હતો. આ બોધથી કેટલાક માણસો તેના ધર્મમાં શામેલ થયાં હતાં. થોડી મુદત પછી હસન પોતે તે કીલ્લામાં ગયો અને બોધ કરી ઘણા લોકોને પોતાના યજમાન બનાવી લીધા, કીલ્લાનો કોટવાલ મેહદી નામનો એક ક્ષત્રી શખ્સ હતો. તેણે જોયું કે કીલ્લામાં ઇસમાઇલી ધર્મનો આત્મા ડુંકાવા લાગ્યો છે ત્યારે તેણે પણ જાહેરમાં ઇસમાઇલી ધર્મ કમુલ કર્યો. હસને આ કોટવાલની મુલાકાત લીધી. કોટવાલ હસનને એક આબેદ (ભક્ત) સમજી ઘણાજ સત્કારથી મળ્યો. હસને મેહદીને કહ્યું કે “ આ કીલ્લો જગતના સઘળા ભાગોથી જુદો અને રક્ષણ કરનારો છે. અને અમારા જેવાં એકાંતમાં બેસી અલ્લાહની ભક્તિ કરનારા લોકોને લાયકનો છે, માટે મને અહીં એક બળદના ચામડાંના જેટલી જમીન વેચાતી આપવામાં આવે તો હું તેની કીમતના ત્રણ હજાર દીનાર આપવાને તૈયાર છું ” એટલું કહી દીનારની કોથળી મેહદી સામે રાખી દીધી. મેહદી દીનારો જોઈ લલચાયો અને વિચાર્યું કે એક ભક્ત માણસને રાખવામાં કાંઈ પણ હરકત નથી. રૂપીઆ લઈ જમીનનું વેચાણ ખત

લખી આપ્યું. પરંતુ જ્યારે તેણે જોયું કે હસને તે આમડાની દોરા જેવી જણી જણી વાધરીઓ બનાવી એક બીજાને સાંધા તના ઘેરાવાથી આખા કીલ્લાને ઘેરી લીધા, ત્યારે તે ગભરાયો. પરંતુ હવે શું થઈ શકતું હતું. હસનના જજમાનો ઉપરાંત ગામના સર્વોચ્ચ શ્રધ્ધાળુ મુસલમાનો પણ એક તવંગર હાકિમ કરતાં એક ભક્તની તરફદારી કરતાં હતાં. મતલબ કે આ યુક્તિથી અલમોતનો કીલ્લો હસન બિન સખ્યાહના હાથમાં આવી ગયો.

ઘણા પ્રખ્યાત ઐતિહાસિકકારોનું કહેવું છે કે ઉપરની યુક્તિથી હસન કીલ્લાને મેળવવા પામ્યો નથી. પરંતુ તે બીજા યુક્તિથી જાણ્યો છે. તેણે જોયું કે કીલ્લાના યુદ્ધન માણસો ને મેહદી કોટવાળા સુદ્ધાં મારા જજમાનો થઈ ગયા છે તેથી કોટવાળા મારી વિરહતા કરી શકશે નહિ. તે એક દીવસ કીલ્લાના કોટવાળાને કહી ગયો અને મેહદીના સામે જઈ કહેવા લાગ્યો કે “નીકળો બહાર કીલ્લો ખાલી કરી આપો” મેહદી એક રમુજની વાત કહી કસવા લાગ્યો. જ્યારે કોટવાળા પોતાની જગોથી ખસ્યો નહિ ત્યારે જોયું પોતાના જજમાનોને ઇશારો કર્યો કે મેહદીને કીલ્લામાંથી કાઢી મુકો. ઇશારા સાથે જજમાનોએ મેહદીને કીલ્લા બહાર કાઢી મુકી. મગાન પહોંચાડી આપ્યો. અને તે સાથે તેનો સરસામાન પણ પાછાં આપ્યો. પહેલા કારણથી કે બીજા કારણથી ગમે તે કારણ હોય પણ તે કીલ્લાને મેળવવા પામ્યો. છેવટે આ કીલ્લો જાનનાઇલીઓના રાજધાની બન્યો.

અલમોત ઉપર પહેલો હુમલો.

હસન હવે કીલ્લામાં બેસી હીમ્મત, અતુરાઇ, અને સતત પ્રય-

તથી પોતાના ધર્મને જગતમાં પ્રસારવા લાગ્યો. તેણે જો કે છેવટ સુધી મીસરના શતમાઘટ ખલીફનો મુરીદ હોવાનું કહેવું ચાલુ રાખ્યું હતું પરંતુ તેનું તેમ બોલવું પોલીટીકલપણાને લીધે હતું. ઇસમાઈલી ધર્મના સિધ્ધાંતોમાં તેણે ફેરફાર અને સુધારો કર્યો. મીસરના લોજમાં આ ધર્મની નવ ડીગ્રીઓ હતી પણ તેણે અહીં ફેરવાન લોજ મુજબ સાત ડીગ્રીઓની યોજના રાખી હતી. ખરેખર તે એક નવોજ ધર્મ ચલાવી રહ્યો હતો. આ નવા ધર્મનો સ્થાપક કે મુજતેહદ (ધર્માચાર્ય) જે કહો તે પોતેજ હતો. હસનના જન્મનો રૂદ્ધાાર પ્રાંતમાં દીનપ્રતીદીન વધતા જતા હતા. ધર્મના બોધ અને મીશનરી પણાના લેઆસમાં ગુપ્ત રીતે તેઓએ રૂદ્ધાાર પ્રાંતની સત્તા પોતાના હાથમાં કરી લેવાના પ્રયત્નો કરવા માંડ્યા. તેના હિમ્મતવાન જન્મનાઓએ કેટલેક ડેકાણે નવા કીલ્લાઓ બંધાવ્યા અને ખાસ અલમોતના કીલ્લાની આસપાસ ભવ્ય અને આલીશાન મહેલો બંધાવ્યા. તેઓની સત્તા એટલે સુધી વધી જવા પામી કે આસપાસના બાદશાહો અને સુબાઓ તેમનાથી ખીવા લાગ્યા. અને તેમને ધાસ્તી પેડી કે રખેને હસનના હાથમાં સધળો ધરાન દેશ ન આવી જાય !

જ્યારે આ વાતની ખબર નિઝામ-ઉલ-મુલ્ક અને મલેકશાહને પડી ત્યારે તેઓએ ધરાદો કર્યો કે અલમોતપર હુમલો કરી હસન તથા તેના કાવત્રાને જડમુડથી ઉખેડી નાખવું. કીલ્લાને ઘેરી લેવામાં આવ્યો, પરંતુ તે ઘણોજ મજબુત હોવાથી હસનને તેની જરાપણ ખીક નહોતી. પરંતુ કીલ્લામાંના લોકોની ખેતીનું કામ અટકી પડ્યું અને ખોરાક પણ ખુટી પડ્યો. આ પ્રસંગે હસને એક જુદીજ મુક્તિથી કામ લીધું. આ વખતે રમજન માસ હતો. હસને પોતાના એક જન્મમાનને ગુપ્ત રીતે

નિઝામ-ઉલ-મુલ્કને ઠાર કરવા માટે રવાના કર્યો. નિઝામ-ઉલ-મુલ્ક ઝંદમાં મલેકશાહ બાદશાહ સાથે હતો અને ત્યાંથી બગદાદ જવાની તૈયારીઓ કરી રહ્યો હતો. સદગુણી વજીર રોળુ' છોડી પોતાના જનાનખાનાના તંબુમાં જતો હતો તેવામાં એક જુવાન વયનો કદાવર છોકરો તેની સાથે કાંધ વાતો કરવા લાગ્યો. આ જુવાન છોકરો વાતો કરતાં યુક્તિથી છુપાવી રાખેલી છરી કાઢી વજીરના શરીરમાં ભોંકી દીધી. વજીર ભોંયપર પડ્યો અને તેનો આત્મા આ યાની દુનીઆ તજી ગયો. વજીરના કોઈ ધાતકી માણસના હાથથી કતલ થયાના સમાચાર સાંભળી મલેકશાહ ઘણોજ દીલગીર થયો અને કંઈક એવોજ પ્રસંગ આવ્યો કે એક માસમાં પોતે પણ મરી ગયો. કહે છે કે હસનના એક જજમાને તેની ચાકરીમાં બેઠાઈ ઝેર પીવરાવીને તેને મારી નાંખ્યો હતો.

બાદશાહ અને વજીર બંનેના મૃત્યુ પછી અલમોતનો ઘેરો કેવી રીતે રહી શકે તેમ હતો ? લશ્કર પાછું ગયું. હવે હસન શાંત બની પ્રથમની પેઠે સ્વતંત્રતા મુજબ પોતાનો ધર્મ આસપાસ દાઢ્યો અને નકીઓ મોકલી ફેલાવવા લાગ્યો. નિઝામ-ઉલ-મુલ્કને ઠાર કરવામાં વાપરેલી યુક્તિ ઘણી પસંદ પડી. તેણે નિર્ણય કર્યો કે શત્રુને આજ યુક્તિથી હવે ઠાર કરવા બેઠ્યો, આ યુક્તિના કામ માટે તેણે બહાદુર સીપાઇઓ એકઠા કરવા અને ધર્મની રીતથી તેમનામાં આ કામની યોગ્યતા ઉત્પન્ન કરવાની કોશીશો કરવી શરૂ કરી. આ એક એવો લડાઇનો હુન્નર હતો કે જે તરફ આજ સુધી કોઇ બાદશાહ કે રાજકીય પુરૂષે લક્ષ પાણ નહિ આપ્યું હોય. આ કામની શરૂઆત હસન બિન સબ્યાથી શરૂ થઇ. આ હુન્નરને યોગ્ય બનવું એ કંઈ સહેલ નથી. સીપાઇઓ આવા નીચ કૃત્યથી બીજાઓના પ્રાણો લેવા ગુપ્ત રીતે તૈયાર થઈ જાય અને કદીપણ તે કામથી પાછી પેની કરે નહિ એ તે હુન્ન-

રના કિસ્તાદની કુશળતા બતાવી આપે છે. આ સિપાઇઓ એવા બહાદુર બન્યા કે પોતાનો પ્રાણ જતાં સુધી પોતાના કામમાં પાછી પેની કરતા નહતા. હસનને આ હુન્નરમાં પંપુર્ણ ફતેહમંદી મળી અને સૌ કોઇ સમજી શકે છે કે આવી ફતેહમંદી બીજાઓને ભાગ્યેજ મળી શકે છે.

૮ લોકોપર ધાક બેસાડવી.

પોતાનો કિપરનો હેતુ પાર પાડવા માટે તેણે પોતાનો ધર્મ અને તેને પવિત્ર જણાવવાપર વધારે વજન આપવા માડ્યું અને લોકોમાં સાબીત કરવા માડ્યું કે આ ધર્મ કરતાં બીજા કોઇ ધર્મ પવિત્ર અને સત્ય છેજ નહિ, તેણે પોતાના વચનો અસરકારક અને પવિત્ર બનાવવાને એટલું તો લક્ષ આપ્યું કે તેથી વિશેષ લક્ષ કોઇ ભાગ્યેજ આપી શકે. તે પાંત્રીશ વર્ષ સુધી અલભેત કીધાના કોઠાપર રહ્યો અને તેટલી લાંબી મુદતમાં માત્ર બેજ વાંચત દાદર નીચે કતરો. તે કોઠાપર એકલો રહેતો અને પોતાના ધર્મને લગતી ભિન્ન ભિન્ન વિચિત્ર યુક્તિઓ શોધતો. પોતાના ખાસ મસલતીઆ સિવાય બીજાઓને મુલાકાત પણ આપતો નહિ. ખરેખર જે માણસે પોતાનો વબો જળવી રાખવો હોય તેણે તેમજ કરવું જોઇએ. તે કોઠાપર પોતાના ધર્મને લગતાં પુસ્તકો રચતો અને દાઢઓ તથા નકીઓ પાસે મોકલતો હતો. પોતાના ધર્મના ધારાનો અમલ કરવામાં તે સખ્ત બની ગયો હતો. તેણે પાપીપર દયા વાપરીજ નથી. તેના ધર્મમાં ધર્મનો વાંક તેમજ બીજા પાપો માફજ થઈ શકતાં નહોતાં. આ નહિ માફ થઈ શક્યાની વાતને તેણે દરેક મનુષ્ય તથા જળમાનના અંતઃકરણમાં અસરકારક રીતે ઠસાવી આપી હતી. આ ધારાઓ પાળવા માટે તેણે એટલે સુધી હિમ્મત અને દ્રઢતા ચલાવી

કે કુદરતી પ્રેમ પણ તેના દીલમાંથી જતો રહેવા પામ્યો હતો. તેના પુત્ર હુસેને કોહીસ્તાનના એક દાખને મારી નાંખ્યો હતો. હસને તુરતજ ન્યાય આપ્યો કે તે કસુર બદલ હુસેનને કતલ કરી નાખો. હુસેન હુકમ પ્રમાણે કતલ થયો. બીજા પુત્રે એક પ્રસંગે દારૂ પીધો. આ કામને હસન હરામ સમજતો હતો અને હરામ કામની સજા તેણે કતલ કરાવી હતી; તેને પણ તુરતજ કતલ કરાવી નાખ્યો. એક દીવસે કીલામાંના કોઇ પ્રખ્યાત માણસે સીસોડી વગાડી તે તેણે સાંભળી. આ કામ પણ હરામ હતું. તેથી તે પ્રખ્યાત માણસને કીલામાંથી બહાર કાઢી મુક્યો. આ આગેવાન માણસને કીલામાંથી નહીં કાઢી મુકવા કીલામાંના સઘળા લોકોએ સીફારસ કરી; પણ તે સીફારસ હસનનું અતઃકરણ નરમ કરી શકી નહિ. હસનની શરીરઅતમાં શેખ અથવા ઇમામના હુકમની અમાન્યતા અથવા ધાર્મિક બેલોમાં એમ કહી શકાય કે ધર્મના રૂલથી વિરુદ્ધ વર્તન કરનારને કતલની સજા હતી. આવા હુકમો તે દ્રઢતાથી બળવતો અને પળાવતો હતો. તેમ તેની પાસે રાજ્યની સત્તા હતી તેથી તે વધારે મજબુતીથી પતાવી શકાતા.

૬ બનાવટી સ્વર્ગ.

પોતાનું વચન સત્ય છે. એવી ખાત્રી જન્મભોતોમાં ધર્મની સહાયતાથી ઉત્પન્ન કરવામાં આવી હતી મુરિદાને જે વાત કહેવામાં આવે તે વાતમાં લેશમાત્ર જુઠાણું નથી એમ તેઓને મનાવવાની જરૂર હતી. હસને આ કામમાં સાદૃશ્યતા મેળવવા માટે એક નવી અને વિચિત્ર યુક્તિ યોજી કાઢી હતી આ યુક્તિ એવી તો વિચિત્ર હતી કે તેનો કોઇને આજ સુધી સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહિ થયો હોય, તેમ તેની વિચિત્રતા માટે આજે પણ વાંચનારને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયા વિના

કહે તેમ નથી. દેવાની બાળુના રમણીય અને સપાટ મેદાનમાં એક સ્વર્ગ બનાવવા આવીશું હતું. આ સ્વર્ગમાં મનહર બાગો, રમણીય ટુંઆરાઓ, મંતર મહેલો, ઉંચા મીનારાઓ, ખુશનુમા દીવાનખાનાઓ અને વિચિત્ર મકાનો લાખો કરોડો ઉપીઆ ખરચી બનાવવામાં આવ્યા હતા. મહેલોની ભવ્યતા, વેલોના માંડવાઓની મધુરતા, ખુશખો અને સિન્ન સિન્ન પ્રકારના ભોજનો, તથા વસ્ત્રો મનુષ્યોના અંતઃ-રણને જાગ્રતી રીતે દરી લે તેવાં હતાં. ખુબસુરતમાં ખુબસુરત અને નાણુ-કમાં નાણુક ગડીઓ જન્નતની હુરો જાહેર કરવાને મોગી મજામાં રાખવામાં આવી હતી. આ અપ્સરાઓની લાવણ્યતા, ક્રામળતા અને તેમના ખેંચાણકારક અવયવો જોનારને ખાત્રી અપાવી હતી. હતાં હતાં કે આ દુનીઆ સિવાય કોઈ બીજી દુનીઆ છે તથા આ પરીઓ જન્નતની હુરોઓ છે. મુસલમાનોમાં જન્નતનું જે વર્ણન અને તેમાં જે જે આનંદમય વસ્તુઓની વાતો છે તેનું ભાન કરાવવા નાટે તેની આમેલુય નકલ કરવા કોશીશ કરવામાં આવી હતી. તથા જોનારને તેજ ખુદાઈ સર્ગ હોવાનું ભાન કરાવવા હસને પોતાની બુદ્ધિ વાપરી હતી. આ જન્નત પહાડોમાં ઘણે દુર સુધી ચાલી ગઈ હતી. તેમાં ઠેકઠેકાણેથી નદીઓ કાપી નહેરો લાવવામાં આવી હતી અને કોશીશ કરવામાં આવી હતી, કે જે માણસ તેની અંદર જાય તેને અતુકમે વધુને વધુ આનંદ દિપ્ત થતો જાય. જેવી રીતે કહેવામાં આવે છે કે ક્રીમેશન બનાવટી વખતે ભેદ ભરેલી યુક્તિથી મનુષ્યના અંતઃકરણ ઉપર બીક અને રોઆબનો મોટો અસર નાખવામાં આવે છે અને દરેક રીતે તેને રોઆબમાં દાખી દેવામાં આવે છે. તેવીજ રીતે અહીં પણ કોશીશ કરવામાં આવી હતી કે દરેક આવનાર મુરીદના અંતઃકરણ ઉપર આનંદનો જેટલો નાખી શકાય તેટલો અસર નાખવામાં

આવે. તે આનંદને દુન્યવી આનંદ નહિ પણ સ્વર્ગીય આનંદ સમજે. અહીંની હુરો અને ગીલમાનો (જુવાન ખુશસુરત છોકરા) તમામ ક્ષરકીદીને ચુપ્ત અને ભેદ ભરેલી રીતે કરતા હતા. આ સ્વર્ગમાં બહારથી જે જે વસ્તુઓ લાવવામાં આવતી હતી : તેને એવી યુક્તિ અને રુપ રીતે એકઠી કરવામાં આવતી હતી કે તેનો ટોચને વહેમ પણ ન આવવા પામે. આ સ્વર્ગ ખાસ ઇમાન લાવનારા લોકો માટે બનાવવામાં આવ્યું હતું. આ સ્વર્ગ ખાસ જળમાનેની શ્રદ્ધાપુર્વક આસ્થાનું સ્થાન હતું. આ સ્વર્ગનું સંપૂર્ણ વર્ણન શીરોસે ખરી નામના કિરદુ તથા ગુજરાતી ગ્રંથમાં મારકોપોલોની મુસાફરીના ગ્રંથમાં, કવી ડી. જનરીલના ગ્રંથમાં, આઘનીઝ વાર્ગનના ગ્રંથમાં વીગેરે વીગેરે ઘણા પ્રખ્યાત ગ્રંથોમાં આપેલું છે. આ સ્વર્ગ બનાવ્યા પછી હસને પોતાના મુરીદાને ત્રણ ભાગોમાં વહેંચી નાંખ્યા હતા. તે ત્રણનાં નામો અનુક્રમે દાઘ, રશીક અને શીદાઘ હતા. તે દાઘ એ લોકો હતા કે જેઓ મીશનરીઓની પેઠે જુદા જુદા દેશોમાં જઈ ધર્મ બોધ કરી લોકોને બોધવતા હતા. શામથી કીરમાન અને સીસ્તાન સુધી એવું એક પણ શહેર નહોતું કે જ્યાં હસનના દાઘો પોતાનો ધર્મ ફેલાવવાનું કામ ન કરતા હોય. રશીક એ લોકો હતા કે જેઓ ધર્મચાર્યોની ચોગ્યતા રાખતા હોય અને જેઓ હસનના ખરા મિત્ર હોવાનો મરતબો ધરાવતા હોય; પરંતુ સૌથી વધારે અને વિચિત્ર ત્રીજું ટાળું શીદાઘોનું હતું. આ એ લોકો હતા કે જેઓ હસનના દરેક વચનને વગર આનાકાનીએ આંખો મીચી અમલ કરનારા હતા. આ એજ લોકો હતા કે જેમના હાથથી મોટા મોટા ધાતકી કામો પાર પાડવામાં આવતાં હતાં. આ શીદાઘો પૈકી હસન જેને કતલ કરવાનું કામ સોંપતો, તે શીદાઘ જુદો પોશાક અને જુદો દેખાવ કરી ધારેલી જગોએ જતો, અને

રક્તે રશને પોતે તેની સાથે પ્રીતી વધારતો અને તેનો ખાસ ખાનગી માણસ બનતો અને પ્રસંગ મેળવી તેને છરીથી દાર કરતો. આ એજ શીદાઈઓ હતા કે જેણે હસન ખીન સખ્યાહને જગતમાં એક વિચિત્ર સુધારક સાબીત કર્યો છે. આ શીદાઈઓના કારણથી મોટા મોટા શહેન-શાહો અને અમીરો થરથર હુજતા હતા. આ ત્રીજા ટોળાના લોકો પર હસનને પુરેપુરો અસર નાખવાની જરૂર હતી અને ખાસ તેમને માટેજ ઉપર વર્ણન થયેલું સ્વર્ગ બનાવવામાં આવ્યું હતું. આ શીદાઈઓના હાથથી નિઝામ-ઉલ-મુલક તથા મલકશાહ કદલ થયાની વાત આગળ આવી ગઈ છે.

ભાંગ કે જેને અરબીમાં “ હશશ ” કહે છે તે વસ્તુ તે સમયમાં પ્રસિદ્ધમાં નહિ આવેલી હતી. હસન પહેલોજ માણસ છે કે, જેણે ઈરાનમાં આ બેહોશ કરી નાખનારી વનસ્પતિનો શોધ કર્યો. આ ભાંગથી તેણે એક એવું વિચિત્ર કામ લીધું કે તેવું કામ કોઈએ આજ સુધીમાં નહિ લીધું હોય, તેમ લેશે પણ નહિ. રૂપાળા, તનદુરસ્ત અને કદાવર પુરૂષો કે જેઓ ભોળા અને જલદીથી ઇમાન લાવી શકે તેવા હોય, તેવાઓને રૂદ્ધાર અને તાલકાનમાંથી ચુંટી પસંદ કરવામાં આવતા હતા. આ ઉમેદવારો થોડી મુદત ઉમેદવારી કરતા અને જ્યારે તેમના વિષે ખાતરી થઈ જાય ત્યારે તેમને હસનના દરબારમાં પ્રવેશ થવાનું માન મળતું. હસન તેને ભાંગનો એક ગ્યાલો પીવરાવી બેહોશ કરી નાખતો. ભાંગ પીનાર પોતે ભાંગ તથા તેના વાસથી ખીલ-કુલ અજાણ હોવાથી તેને આ કેશી વસ્તુ છે, એમ જણાતું નહિ એશુધ્ધ થતા બાદ તેને તૈયાર રાખેલા ઉંઠના વાહનોમાં માર્ગે સ્વર્ગમાં પહોંચાડી દરગાં આવતા. સ્વર્ગમાં તેઓ અગ્નિરાઓના ખોળામાં પોતાની આંખો ઉઘાટતા અને પોતાની અજાયબી વચ્ચે પોતાને એક

એવી મનહર જગોપર જોતા કે જે જગોની મનહરતા તેમના વહેમ કે ખ્યાલમાં કદી પણ સમાઈ શકે નહિ. જાગોની ઠંડી અને સુવાસિત લેહેરો, મુંદર કદી પણ નહિ જોએલા મહેલો, ખડખડતા પોકારો ભારતી પાણીની નહેરો, સ્તનજડીત પોશાકો અને સ્વાદીષ્ટ વાની વાની તેઓ મજા હુંટતા. હુરાઓ નાળુક નખરા અને ઇશારાઓથી તેમના અંતઃકરણ હરી લેતી, નારંગી રંગના શરાઓ શરાએ તહુર (સ્વર્ગીય શરાય) ના નામથી તેમના હાથમાં આપવામાં આવતા. આ સઘળા વૈભવો તેમની દુન્યવી યાદ ભુલાવી દેતા. તેમને હજુ દુન્યામાં જવાનું છે તેમ સમજી હુરાઓ તેમના અંતઃકરણો જીતી લેવા અનેક યુક્તિઓ કરતી હતી. છ સાત કે તેથી વધતા ઓછા દીવસોમાં જ્યારે તેઓ પોતાના દુન્યવી દુખોને ખીલકુલ વીસરી જવા પામતા અને તે સ્વર્ગની આકર્ષક અને વફાદાર હુરાઓનો પ્રેમ તેમના અંતઃકરણમાં સંપૂર્ણ રીતે પડી જવા પામતો અને તે હુરાઓ તેમની સાથે અવિચળ મહેવાનાં વચનો આપી ક્ષીદા બનાવી દેતી અને જ્યારે તે હુરાને માટે પોતાનો ત્રાણ અર્પણ કરવાને જરાપણ આંચકો ખાય નહિ તેવો વિલામી થઈ જતો ત્યારે તેજ હુરા તેને ભાંગેના એક ખ્યાલો પીવરાવી બેશુધ્ધ કરી નાખતી અને તેવી બેશુધ્ધ સ્થિતિમાં મુકરર કરેલા વાહનો અને માર્ગો વાટે તેને હસનના દરબારમાં લાવી મુકતા. અહીં તેની આંખો ઉઘડતી અને તેઓ જોતા કે અમે શેખના ચર્ણુ પાસે છીએ, આ વખતે તેમનું મન પોતાના ગયેલા આનંદ તથા હુરાના મીલાપ માટે કેવું આકુળ વ્યાકુળ થતું હશે તેનું ખરું ચિત્ર તેવાજ પુરૂષના અંતઃકરણમાં કોતરાઈ શકે છે.* શેખ પાસે તેઓ સ્વર્ગમાં જવાની માગણીઓ

* આ રસીક બાળતનું આખેહુબ લખાણ વાંચતું હોય તો “ફીરદોસે બરી” નામની બુક આ બુકના કર્તા પાસેથી મંગાવી વાંચે.

કરતા હતા. આવા ક્ષીદાઈ પાસેથી ધાતકી કામો લેવામાં આવતાં હતાં. હસને પોતાના આવા ખુની કાવત્રાંઓથી ખ્રીસ્તી કોમમાં શેખુલ જગ્યાલતું નામ મેળવ્યું હતું. અને ઇસલામી દુન્યામાં એક જગ્ગરદસ્ત હિંમત બેસાડી દીધી, તે એટલે સુધી કે હરાશપરથી એસેસીન શબ્દ અંગ્રેજી ભાષામાં નવો ઉમેરાયો.

દરેક માણસે કમુલ કરવુંજ પડશે કે આવી રીતે સ્વર્ગમાંથી આવનારના દીલપર જન્નતનો સંપુર્ણ અસર થઈ જતો હોવો જોઈએ. દુરો સાથેનો સમાગમ અને પ્રીતીનો ચીતાર તેમની આંખો સામે ખડો થતો હોવો જોઈએ. સ્વર્ગની દુરાઓએ તેમના અંતઃકરણો જીતી લેવા માટે તથા તેમને ફરીથી દુન્યામાં જવાતું છે અને ત્યાં ધાતકી કામો કરવાનાં છે તેથી તેમને મજતુન બનાવવામાં જરાપણ ખામી રાખી હશે નહિ. તે સ્વર્ગમાં ગયો હશે ત્યારે તેની રાહ જોવાનો એવો તો અસરકારક સીન દેખાડ્યો હશે કે જે તેમને દુન્યામાં હમેશા વિલાપ કરાવતો હશે. જે માણસ આવો પ્રેમ, અને આવો વૈભવ જોઈ આવતો હશે તેને ત્યાં ફરી જવાની કેટલી ઇચ્છાઓ બેચેન કરી નાખતી હશે ! તે સમજતો હશે કે યાતો શેખની સહાયતાથી ત્યાં પહોંચી શકીશું અથવા મૃત્યુ પછી ત્યાં જઈ મળીશું. આવો માણસ દુનીઆમાં જે ન કરે તે થોડુંજ ગણી શકાય. પરિણામ એ આવતું કે દરેક વખતે પોતાનો પ્રાણ અર્પણ કરવાને તૈયાર રહેતો હતો. તેને બીજા કોઈનો પ્રાણ લેવાનો ઓર્ડર થતાં તે ધણોજ ઉપકાર માનતો. આ સુપ્રત કરેલું કામ સંપુર્ણ કરવામાં તે પોતાના પ્રાણની પણ દરકાર કરતો નહિ. કેમકે પ્રાણ જવાથી સ્વર્ગની દુરો મળવાની તેને પાકી ખાત્રી હોય છે.

૧૦ અલમોત પર બીજો હુમલો.

આ ઘાતકી લશ્કરનું બળ વધારવા માટે હસને લશ્કરને પધ્ધતિ-સર તૈયાર કરવાની જરૂર હતી. આ લશ્કર એવું તો બળવાન તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું કે તેની સામે દુનીયાનો વડામાં વડો શહેનશાહ પણ પોતાના પગો જમાવી શકે નહિ. સુલતાન સંજર કે જે મલેકશાહની પછી એક બળવાન આદશાહ થયો હતો જ્યારે તેણે હસનની ખાતી સાંભળી ત્યારે તેણે એક બળવાન લશ્કર મોકલી અલમોતનું રાજ્ય નાશ કરવા આજ્ઞા આપી. હસન જાહેર રીતે તેની સામે લડવાની શક્તિ ધરાવતો નહોતો પરંતુ તેની પાસે જે લશ્કર શીદાઈનું હતું તેને લીધે તેનામાં મોટી હીમ્મત હતી. આદશાહને દાર કરવામાં પાછળથી મોટી ગડબડ થશે એમ જાણી તેણે તેને મારી નાખવાની ઇચ્છા કરી નહિ, પરંતુ તેના પર પોતાના બળનો પુરો રોઆબ ખેસાડવાનું તેણે ઇચ્છ્યું. સુલતાન સંજરના એક વિશ્વાસુ અને ખાનગી નોકરને પોતાનો મુરીદ બનાવી તથા લાંચ આપી પોતાનો તરફદાર બનાવી લીધો. તેને પોતાનું નામ કોતરેલું એક ખંજર આપી કહ્યું કે જ્યારે સુલતાન મૃત હોય ત્યારે તેના બીજાનાના ઓશીદા નીચે રાખી દેવું. નીમકહરામ નોકરે જોયું કે આ કામ કરવામાં કાંઈ હરકત નથી તેથી તેણે ખંજર લઈ કાંઠે ઠેકાણે રાખી દીધું, સુલતાન સવારે ઉડતાંજ ખંજર અને તે પણ હસનખાન સખ્યાહનું નામ કોતરેલું જોઈ ગભરાયો, પણ કાંઈ ભેદ સમજી શક્યો નહિ પરંતુ તેને ખીક તો બહુજ લાગી. હજી તેજ વિચારમાં હતો તેટલામાં હસનનો પત્ર પણ આવી પહોંચ્યો. તેમાં લખેલું હતું કે “ જે હું સુલતાનને સારો ન સમજતે તો ખંજર કે જે સુલતાનનાં માથા નીચે મળ્યું હતું તે તેના કબજામાં ભેટીલું મળતે.”

પત્ર વાંચી સુલતાન થર થર કાંપવા લાગ્યો અને તેના પર એટલો બધો રોઆળ ગાલેબ થયો કે તેણે આગળ વધવાની જરા પણ હામ ભીડી નહિ. તુરતજ સુલેહ કરવાની તજવીજો થઈ અને નીચેની ત્રણ શરતો પર તેમાં સહીઓ થઈ.

૧ ઇસમાઇલી ટાળાંવાળા પોતાના કીલ્લાઓના સંબંધમાં કોઈ નવો કીલ્લો ન બંધાવે.

૨ નવા લંડાઈના હથીઆરો તથા ગોળા ફેંકવાનાં યંત્રો ન ખરીદે.

૩ હસન કોઈ નવીન માણસને પોતાનો જજમાન ન બનાવે.

સુલતાન ડરી ગયો પણ તેણે હસનનું બળ વધી જવા ન પામે તેનો ખ્યાલ રાખ્યો. આ સુલેહનામામાં સુલતાને હસનને દર વરસે અમુક સાલીયાણું આપવાનું દરાવ્યું હતું, છતાં પણ તેણે હસનનું બળ વધી જવા ન પામે તેની સંપૂર્ણ કોશીશ કીધી હતી. હસનને શરતો કમુલ કરી લેવામાં હસ્તક નહોતી કેમકે તેની પાસે પુષ્કળ કીલ્લાઓ હતા, હવે નવીન બંધાવવાની જરૂર નહોતી. તેમ તેને પોતાની ફોજ માટે હથીઆરો કે ગોળા ફેંકવાનાં યંત્રો ખરીદવાની જરૂર નહોતી કેમકે તેના લશ્કરને હથીઆરોની જરૂર નહોતી. માત્ર એક છરી શત્રુને હાર કરવા બસ હતી. આ શરતનામામાં એક વાત એવી હતી કે જે વાંચનારને હસનની વિશ્વ માલુમ પડી આવે, તે શરત નવા લોકોને મુશ્કેલ ન બનાવવાની હતી. પરંતુ ભુલી જવું ન જોઈએ કે હસન પ્રથમથીજ પોતાનો ધર્મ શુદ્ધ રીતે ફેલાવતો હતો. આ શુદ્ધપણની પશ્ચતિ તે સમયના બીજા ઇસમાઇલી ધર્મોમાં હતી પરંતુ હસન જેવી ખુબીદાર પશ્ચતિ બીજાઓ પાસે ન હતી.

સઘળું કામ ગુપ્ત રીતે ચલાવવામાં આવતું હતું. અને તેથી તેના મુરીદો “ બાતીન્યા ” એટલે ગુપ્તીના નામથી ઓળખાતા હતા. કાઠને પણ પોતાના ધર્મની હકીકત કહેવી નહિ એ આ ધર્મનો ખાસ સિધ્ધાન્ત હતો.

૧૧ ચાર ઇસમાઇલી ટોળાં.

આ સમયમાં આ ધર્મ ચાર નામોથી ઓળખાતો હતો. ૧ ઇસમાઇલીઆ ૨ કરામતા ૩ બાતીન્યા ૪ હશીશીન. ઇસમાઇલીઆ એ અસલી નામ હતું. ઇમામતના જે જે દરજ્જાઓએ પોતાના દાદાઓ અને નકીબો મોકલી પોતાનો ધર્મ ફેલાવ્યો હતો તે સઘળા ઇમામોના મુરીદોને આ નામ આપવામાં આવ્યું હતું જે કે દરેક ઇમામના મુરીદો બીજા ઇમામથી વિરુદ્ધ હતા. આ ટોળાનું માનવું હતું કે ઇમામત હજરત ઇમામ નફરે સાદેક અં પછી તેના દીકરા ઇસમાઇલને મળી છે. ઇસમાઇલની ઓલાદમાં કેટલાંક ગુપ્ત રહેવા પામેલા ઇમામો બાદ ખલીફ મેહદીને ઇમામત મળી હતી. આ ખલીફ મીસરનું રાજ્ય મેળવનાર અને શતમાઇટ કુટુંબનો હતો. મેહદી પછી તેના વંશમાં ખીલાફત (રાજ્ય) ચાલુ રહેવા પામી હતી. આ નામના લોકો ખાસ કરીને એજ લોકો હતા કે જેઓ મીસર અથવા ત્યાંના શતમાઇટ ખલીફ સાથે સંબંધ રાખતા હતા. આ ખલીફના દાદાઓ અને નકીબોએ એશીઆ ખંડમાં જે જે નવા પ્રલો ખીલવ્યાં તથા તેમાં નવાં નવાં જ્ઞો ઉત્પન્ન કર્યા તે ટોળાં એક નવીન ટોળાં તરીકે ગણવા લાગ્યાં અને તેના કામો પણ નવાં થયાં.

મીસરની રાજ્ય સત્તા જયારે તેમના હાથમાં આવી ત્યારે તેની સત્તાએ તેના ઇમામતના દાવાને ઘણીજ પ્રુષ્ટિ આપી. અને પ્રુષ્ટજ

લોકોની સંખ્યા તેમના મતમાં મળવા લાગી. આ લોકોજ મુળ ઇસ-
માઈલી ધર્મના છે. તેમણે ઇસલામીઓ સાથે પહેલો મતભેદ એ
કર્યો કે ઇમામ બાર જોઈએ એ ખરું નથી. ઇમામ ઘણા થઈ શકે
છે. પરંતુ દરેક ઇમામના બાર નકીઓ હોવા જોઈએ. તેમનું માનવું
છે કે શીઆહ ઇશના અશરીઓમાં જે બાર ઇમામની વાત છે તે
તેમની ભુલ છે. અને ખરી વાત દરેક ઇમામના બાર નકીય હોવાને
માને છે. તેઓ એમ પણ નથી કહેતા કે ઇમામ સાતની સંખ્યા
પછી ખતમ થઈ જાય છે, પરંતુ પહેલા સાત પછી બીજા સાત
એમ સાત સાતના જુમખા થયા કરે છે. આજ ધોરણને લઈ
તેઓ હજરત ઇસમાઈલને સાતમા ઇમામ માને છે. આ સાત
ઇમામો પછી ત્રણ ઇમામો ગુપ્ત રહેલા છે, પરંતુ તેઓના નકીઓ
જાહેર રીતે લોકોમાં ખોધ આપતા હતા એમ તેઓ કહે છે.
ત્રણ ગુપ્ત રહેલા પામેલા ઇમામોના નામ મનસુર બિન મહમદ
મકતુમ, જાફર મુસદ્દક, અને હખીમ હતા. તેમના પછી જાહેર ઇમામો
પ્રગટ થયા લાગ્યા. તેમાં સૌથી પહેલો મીસરના કાતમાઈટ રાજ્યનો
સ્થાપક અબ્દુલ્લા મેહદી હતો. બીજો અમુલ કાસમ મહમદ કે જેનો
લકબ “અલ કાયમ અબ્દુલ્લા” હતો. ત્રીજો ઇસમાઈલ કે જેનો
લકબ “મનસુર” હતો. ચોથો સાદ કે જેનો લકબ “મઝલહીન”
હતો. પાંચમો નીજર કે જેનો લકબ “જાહેરલા અઝા દીક્ષા” હતો.
છેલ્લા અલીની ખીલાફતના સમયમાં ચાર વર્ષ તેની ફાઈ “સતુલ
મલક” ના હાથમાં રાજ્ય કારભાર રહ્યો હતો. ત્યાર બાદ અમુ તમીમ
કે જેનો લકબ “મુસતનસર ખીલ્લા” હતો તે ઇમામ થયો, આ
ઇમામને હસન ખીન સખ્યાહ મીસરમાં જઈ મળ્યો હતો.

આ લોકોની ત્રિવિધ માન્યતા હતી કે, જ્યાં સુધી ઇમામત છુપી હોય છે; ત્યાં સુધી દાઢ અને નકીબ જાહેરમાં બોધ કરે છે. અને જ્યારે ઇમામ જાહેર હોય છે ત્યારે દાઢ અને નકીબ લોકો ગુપ્ત બોધ કરે છે. આ સિધ્ધાંતે ગુપ્તપણાને ધર્મનો ભાગ બનાવ્યો છે. અબ્બાસી ખલીફાની સામે જે લોકો બળવો કરવા ચલાતા હતા. તેઓએ પોતાનો હેતુ પાર પાડવા માટે આ ધર્મ કમુલ કર્યો પરંતુ નવા તત્ત્વો અને તેવા સિધ્ધાંતો લોકો સનમુખ રજુ કર્યાં.

ત્રીજા ટોળાનું નામ “કરામતા” હતું. “કરામત” નામના ધુતારા પરથી આ ટોળાનું નામ “કરામતા” પડ્યું હતું. તેની ઓળખ આપતાં નાનચક નામના ગુજરાતી સાહકલો પીડીયા લખ્યું છે કે “ આ એક જાણીતો ધુતારો ઇ. સ. ૮૯૧ માં “કરમ” અથવા “કરમતીયન” પંથનો વડો થયો હતો. એનું નામ અબુઝર હતું. એણે હજરત મહંમદના દરમનો ઉધા વાળવાની કોશીશ કરી હતી. પ્રથમ તેણે કાહીસ્તાનથી કુદા તરફ આવી પોતાની પવિત્રતાઘ જણાવી દિવસમાં લગભગ ૫૦ વેળા અંદગી કરવાના ઢોંગથી લોકોને પોતાના વિશ્વાસમાં લીધા અને હજરત મહંમદ પછીના કેટલાક ઇમામો તેના દરમાનમાં છે, એમ દરશાવી પોતાના પંથને મજબુતી આપવા માટે પુષ્કળ લોકોને પોતાના તરફ વાળી લીધા અને તેમના પર બાર ધર્મગુરુઓને શીખવવા નીમ્યા. તે પછી એ સીરીયા તરફ ગયો પણ ત્યાંથી કદી પાછો શર્યો નહોતો. એનો પંથ ખલીફ અલ મોતમીદના અમલમાં ફેલાયો હતો. અને તેઓ અરેબિયન ઘરાક અથવા ખાલદિયામાં એકઠા થતા હતા. તે પછી તેઓ ખલીફ સામે થયા અને ઇ. સ. ૯૩૧ માં મક્કા પર હુમલો કરી ત્યાં જીત મેળવી ઝમઝમના કુવાને અપવિત્ર

કીધો. તેમજ સવ તા હુટ ચલાવી કાઢો પથરો લઇ ગયા. પણ તેઓએ ઇ. સ. ૯૫૦ માં પાછો લાવી આપી તેના અસલ જગ્યાએ મેલ્યો હતો. આ પંથમાં તે પછી ધીરે ધીરે તકાં પડતાં તે નાતુદ થઇ ગયો છે. ”

આ કરામતા માણસે શતમાઇટ લોકોની તરફદારી કરી અખ્યાસી ખલીફાનું રાજ્ય છીનવી તેમને અપાવ્યું. આ કરામતી માણસ જાહેરમાં શતમાઇટ ખલીફાને માન આપતો હતો, પરંતુ તેનો હેતુ પોલીટીકલ લાભ મેળવવા સિવાય બીજો નહોતો. તેણે શામ દેશના બળને તોડી પાડ્યું. ખાસ સાદાત બની શતમાનું સખ્ત અપમાન કર્યું. ખાનએ કામાની પવિત્ર મસજીદને તોડી પાડવા ઉભા થઇ ગયા. અને “ હજરે અસવદ ” નામનો પવિત્ર પથ્થર પોતાની રાજધાની “ અમાન ” માં લઇ ગયા. છેવટમાં આ લોકો મીસરના ખલીફાની સત્તાથી પણ મુક્ત થઇ જવા પામ્યા હતા. તેમના જુલમથી ખુરાસાન તથા શામ સુધીના સઘળા શહેરો ખુબો પાડી ઉડ્યાં હતાં. તેમનો ધર્મ બીલકુલ જુદોજ હતો. ઇતિહાસીકારોએ લખ્યું છે કે, હદ કુદાવી જવામાં આ ટોળાએ આગળ પડતો ભાગ લીધો હતો. પાંચને બદલે પચાસ નમાજો ફરજ અથવા શરાબ સુદ્ધાં હલાલ હતું. સિદ્ધાંતો બીલકુલ અકલી અને મોઅતઝઝા ટોળાંના વહેમોથી લીધા હતા.

ઇસમાઇલી ધર્મ જ્યારે વખતના વહેવા સાથે એશીઆ ખંડમાં આવ્યો. ત્યારે તે બીલકુલ નવાજ ફેશનમાં પ્રગટ થયો હતો. મીસર જેવા જાહેર બળવસો ન હતા બલકે ગુપ્ત કાવત્રાઓનો બજાર ગરમ રહેતો હતો. આ લોકો કરામતા કહેવાતા ન હતા પણ “ ખાલીન્મા ” અને “ હશીશીન ” ના નામથી પ્રખ્યાત થયા. ખાલીન્મા કહેવાવાનું એક

કારણ તે એ હોવું જોઈએ કે તેઓ પોતાના દરેક કામને ખાતીન (ગુપ્ત) પણે કરતા હતા. તેમને “ હશીશીન કહેવાનું ” કારણ એ હતું કે તેમને બાંગ (હશીશ) નો પ્યાલો ” પીવરાની કૃત્રીમ સ્વર્ગમાં મોકલી લાયક શીદાઈ બનાવવામાં આવતા તે હતા.

૧૨ હસનનો નવો મઝહબ.

હસનના સમયમાં ઇરાનમાં અરબસ્તાન તથા મીસરની જે ઇસ્લામી સ્થિતિ અને મુસલમાનોના અકાયદોમાં કેવો મોટો ફેરફાર થતો હતો તેનું કાંઈક વર્ણન આ પુસ્તકના પહેલા પૃષ્ઠપર અપાઈ ગયું છે તેવા સમયમાં હસન ખિન સખ્યાહ જેવો બુદ્ધિશાળી માણસ તે સમયના વિચારોની ફેરફારોના એપથી આકાત રહી જાય એ નહિ બનવા જોગ હતું. જ્યાં જોઈએ ત્યાં ઇસ્લામી છેડછાડ અને વિચારોની કાપકૃપ હતી. ધર્મશાસ્ત્રના છુપા બેદોનો અગર તેજપર હતો. જ્યાં જોઈએ ત્યાં ઇસ્લામી ધર્મના મીશનરીઓ ધામો નાખી પડ્યા હતા. હસને પણ આ સમયના વિચારોમાં પુર્ણ હીરસો મેળવ્યાનું માન મેળવ્યું હતું.

બાદશાહ મલેકશાહના દરબારમાંથી હાંકી કઢાયા બાદ તે પોતાના ઝરને લગતું મેદાન શોધી રહ્યો હતો. અને તે મેદાન કાંઈ કાંઈ પણ હુન્નર કળા કે ઇસ્લામી લાઇનના આગળ વધી વ્યાખ્યા ધોરણે સંપત્તિ મેળવવાને લગતું નહિ હતું. ઇસલામમાં રહીશ અબુલ ફઝલને તેણે કહેલા ફકરા તેની મોટી રાજકીય લાલચની અગમચેતી કરી રહ્યા હતા. અને તે ગામડીઆ તુર્કનું રાજ્ય ઉથલપાથલ કરી નાખી પોતે શહેનશાહ બની પોતાની યોજનાઓ કરી રહ્યા હતા. અને આ કામ માટે તેને પોતાના જેવા એક ચિત્તી જરૂર હતી.

તેણે જોયું કે આજે ઇસમાઇલીઓના ઇમામો રાજ્ય મેળવવા માટે મથી રહ્યા છે. અને તેઓ તે મેળવવા જે પ્રયત્નો અને યોજનાઓ કરી રહ્યા છે. તેમાં સામેલ થઈ પોતાનો હેતુ પાર પાડવો જોઈએ. આવા હેતુથી તે ઇસમાઇલી દાઇઓના હાથપર પોતાના ઇસમાઇલી હોવાપર ઇમાન લાગ્યો અને સીધા મીસરમાં શતમાઇટ ખલીફ મુસ્તનસર બિસ્લાહ પાસે ગયો. અહીં તેની જે કદરશનાશી થઈ તે જાહેર છે. ત્યાંથી પરત આવી ઘણા મુરીદો મેળવી તે અલ-મોતનો હાકેમ થયો.

ઉપર જે કરામતા લોકોને લગતા વિચારો અપાઇ ગયા છે તેને લગતાજ વિચારો હસનગિન સખ્યાહ તથા તેના મુરીદોના હતા. હસને આ ધર્મને જે નવો લેઆસ પહેરાવ્યો તે તદ્દન નવો અને વિચિત્ર હતો. ઉપરના ઇમામતાના સિદ્ધાન્તો કમુલ કરી લીધા પછી હસને સાયન્સની ખારીફ અને ઉંડી વાતોમાં ઉતરી મુસલમાનો કે જે ખુદાને સર્વ શક્તિવાન ગણે છે. તેને ખીલકુલ શક્તિ રહીત જાહેર કરીધો. અને જગ્યાવ્યું કે ખુદામાં કોઇ પણ સીધત છેજ નહિ. તેણે કહી બતાવ્યું કે જે ખુદામાં સીધતો હોય તો તે માણસના જેવો હોવો જોઈએ. તેટલા માટે તેનામાં કોઇ સીધત નથી એમ માનવું જોઈએ. વળી તેણે જગ્યાવ્યું કે જે શક્તિઓ તેનામાં છે એમ કહેવામાં આવે છે. તે તેનામાં શક્તિઓ છે, તેટલા માટે કહેવામાં આવતું નથી પરંતુ તે શક્તિઓ ખીજઓને આપનાર છે તેથી કહેવામાં આવે છે ખુદાને કદર કહેવામાં આવે છે તેટલા માટે નહિ કે તેનામાં કુદરત છે પરંતુ તેણે ખીજને કુદરત આપી છે તેથી કહેવામાં આવે છે એવીજ રીતે સમગ્રી શક્તિઓ તેનામાં છે એમ તેટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે તે સમગ્રી શક્તીઓ ખીજને આપનાર છે. ખુદાની

શક્તિઓની વાત તો એક તરફ પણ ખુદાના હોવાપણાના સંબંધમાં તેણે જેમ જાહેર કીધો. તેની માન્યતા હતી કે ખુદાની સાથે હોવાપણું શબ્દ લગાડી શકીએ નહિ. તેને એમ છે એમ અને નથી એમ પણ કહી શકતા નથી.

ઉપરના હસનના ઇસલામથી વિરુદ્ધ સિધ્ધાન્તો ઉપરાંત તેમાં તથા તેના જજમાનોમાં એક મુખ્ય સિધ્ધાન્ત એવો હતો કે, “ દરેક જાહેરનું એક બાતીન છે ” એટલે જાહેર જે કહેવામાં આવે છે તેનો અંતરાર્થ ખાંખેજ છે. આ એક સિધ્ધાન્ત એવો હતો કે જેના વડે શરીરવતમાં દરેક પ્રકારે ફેરફાર થઈ શકતો હતો, એ પણ બનવા જોગ હતું કે હલાલ હરામ થઈ જાય અને હરામ હલાલ થઈ જાય, આ કારણને લીધે આ ધર્મ મીસરમાં દરેક ખલીફના સમયમાં જુદાજ સ્વરૂપમાં પ્રગટ થયો. તેવીજ રીતે હસન બીન સબ્યાહ પછી અલમોતમાં નવા નવા ફેરફારો થયા. કોઈ વખતે હલાલ વાતો હરામ થઈ ગઈ અને કોઈ વખતે શરાબ સુધ્ધાં હલાલ બની ગયો.

૧૩ શીદ્દાઓનો ત્રાસ.

હસનને પોતાના મુરીદોમાં જે માન અને સત્તા હતી તે આજ સુધીમાં કોઈ વડામાં વડા શહેનશાહને પણ પ્રાપ્ત થઈ શકી હતી નહિ. મીસરના ખલીફો કે જેમણે ઇસમાઇલી ધર્મનો પ્રકાશ મોટા મોટા દેશોમાં પાડ્યો હતો તેમને પણ હસનના જેવું માન તથા સત્તા મળી શકી નથી. તેના એક આંખના અણસારાથી મુરીદો પોતાનો જીવ અર્પણ કરવાને તત્પર રહેતા હતા. અને સ્વર્ગમાં જવાની કામના તેમને તેવો પ્રસારો મેળવવાને હમેશાં ઉમેદવારી કરાવતી હતી. મલેકશાહ કે જેવું વર્ણન પ્રથમ આવી ગયું છે તેણે અલમો-

તપર હુમલો કરતાં પહેલા એક પત્ર લખી જાણાવ્યું હતું કે “કીલ્લો એકદમ બાદશાહને સુપ્રત કરી આપવો” હસને પોતાનો રોઆબ બાદશાહ પર નાખવાના ઇરાદાથી તે પત્ર લાવનાર એલચીની રૂબરૂ પોતાના એક શ્રીદાષને આપઘાત કરી મરી જવાનું કહ્યું હુકમ થતાંજ શ્રીદાષ આપઘાત કરી મરી ગયો. બીજા એક શ્રીદાષને કોઠાપરથી નીચે પડી જઈને મરી જવા ઇશારો કર્યો. શ્રીદાષએ હુકમ મળતાંજ કોઠાપરથી પોતાને પછાડી પોતાનો પ્રાણ ખોયો. આ બે ભયંકર અને વિચિત્ર દેખાવો દેખાડી એલચીને રવાના કરી આપ્યો અને કીલ્લાને મજબુત કરવા લાગ્યો.

એવી રીતે તેણે પોતાનું બળ વધારી અને શ્રીદાષઓની મોટી સંખ્યા તૈયાર કરી પોતાના દાષઓ અને પાદરીઓને દુર દુર દેશમાં ફેલાવી આપ્યા થોડા દિવસમાં તુર્કસ્તાનથી મીસર સુધીનું એક પણ શહેર ન રહેવા પામ્યું કે જ્યાં તેના ધર્મનો ખોધ ન થતો હોય.

જ્યારે આ બબરની આસપાસ બહુ ચર્ચા થઈ ત્યારે મોટા મોટા સુલતાનો પણ ગભરાટમાં પડી ગયા. કિસ્માઓ અને મુજતેહદોએ ખુલ્લી રીતે શ્રીદાષઓ અને ઇસમાઇલીઓ વિરુદ્ધ કુદર અને બેદીનના રતવા (ઠરાવો) પ્રગટ કરવા માંડ્યા. બાદશાહોએ હુકમ બહાર પાડ્યો કે જે માણસ પોતાને શ્રીદાષ જાહેર કરે અર્થાત જેના પર શ્રીદાષ હોવાનો શક જાય તેને તુરતજ કતલ કરી નાખવો. આ હુકમનું પરિણામ એ આવ્યું કે ખુરાસાનથી તે તુર્કસ્તાનના કાંઠા સુધી શ્રીદાષઓ કતલ થવા લાગ્યા. શ્રીદાષ જ્યાં મળતો ત્યાં તેને કતલ કરવામાં આવતો. પરંતુ આ શત્રુવટે શ્રીદાષઓનો જીત્તો વધુને વધુ સતેજ કરી આપ્યો. હવે તેઓ પ્રથમ કરતાં પણ વધારે છુપી રીતે પોતાનું કાન

ચલાવવા લાગ્યા. અને જ્યાં જ્યાં શત્રુઓ હોય ત્યાં ત્યાં જંઘ યુક્તિથી તેમને કતલ કરવા માંડ્યા.

આ સમયમાં હસનના જજમાનોનું બળ શામના મુલકમાં વધી જવા પામ્યું હતું. પરંતુ તે સાથે ખ્રીસ્તી લડવૈયા પણ મુસલમાનો સાથે ઘાડી દુશ્મની રાખતા હતા. ઘોળે દલાહે જેઠસલમમાં મુસલમાનોને કતલ કરવામાં આવતા હતા. હલખના રાજા રજવાને એક તરફથી ઇસમાઈલી ધર્મ સ્વીકાર્યો. અને બીજી તરફ ખ્રીસ્તીઓ સાથે પ્રીતિ વધારી મુસલમાનોને કતલ કરવા માંડ્યા પરંતુ રજવાનના મૃત્યુ પછી તેમ થતું અટક્યું. મુસલમાનો બળવો કરી ઉભા થયા અને તેમને જેટલા ઇસમાઈલી મળ્યા તેટલાને તિલાણુ તલવારથી ઠાર કર્યા અને કહેવામાં આવે છે કે ઘણીજ કુરતાથી કતલ કર્યા. પરંતુ ફીદાઈઓ પણ પોતાની ફરજથી અળગા ન હતા. તેમના ત્રણ બહાદુર ફીદાઈઓએ બગદાદના ખલીફના ભરેલા દરબારમાં સર્વ લોકોની નજર સામે ખુરાસાનના રાજાપર તેને હુમાસકસનો રાજા સમજી હુમલો કર્યો. એવીજ રીતે ઘણા ગવરનરો ઘાતકી ફીદાઈઓની છરીથી માર્યા ગયા. તેમનો રાઆબ ગવરનરો અને સુલતાનો પર એટલો બધો પડ્યો કે તેઓએ પોતાના પાહાડી મજબુત કીલ્લાઓ પોતાની મેળે તોડી પાડ્યા, અને તે એટલા માટે કે જે હસન આ કીલ્લાઓ માગશે તો આપ્યા વિના ચાલશે નહિ.

૧૪ મીશન પદ્ધતિ.

આ ધર્મ જે જે પરધર્મીઓને વટલાવી પોતાના ધર્મમાં લાવે ત્યાં ધર્મની જુદી જુદી શાખાઓ થઈ પડે. કેમકે પગ્ધર્મીને એકદમ પોતાના ધર્મનો બોધ કરી દેવામાં આવતો નથી. તેઓના ઉપદેશની

રીત એવી હતી કે કુંકા ટુંકી પગલાં ભરવાં, શિષ્યોના મનની અનુ-
કૂળતાની યોજના કરી આગળ વધવું. એકદમ પોતાના વર્મમાં આવ-
વાનું કહેવામાં આવેતો લોકો માને નહિં માટે યુક્તિથી કામ લીધું
હતું. તેમની પદ્ધતિની કેટલીક અગત્યની માહિતી નીચે આપવામાં
આવે છે.

“ અગર એક શીઆહ જે ઇમામી ઇસમાઈલી ધર્મનો નહિ
હોય, તેને વટલાવવા હોયતો તાઠ અથવા પાદરી શીઆહ ધર્મની
નાલીમનો દીલોખનથી સ્વીકાર કરે છે. અલી અને તેના દીકરાઓ
ઉપર ગુજરેલ ઘાતકીપણું અથવા હુસેનની શહાદત વિશે અને તેના
કુટુમ્બને કેદ કરવા વિષે તેણે ઘણી દયા ઉપજે એવો વિચાર આપવો.
અની ઉમેયા અને અખ્યાસી તરફ નિરસ્કાર ખતાવવો એ પ્રમાણે
પોતા માટે રસ્તો તૈયાર કરીને પછી મંશારો કરવો કે શીઆહ ધર્મનો
મત સંપૂર્ણ રીતે જાણવા સારૂ ઇસમાઈલી ધર્મના છુપા ભેદો શીખવા
નંદેઈએ. ”

“ જે તેણે એક ચાહુદીને વટલાવવા હોય, તો તેણે ખ્રીસ્તી
તથા મુસલમાન ધર્મ વિષે વિરુદ્ધ બોલવું અને જેને વટલાવવા
માગતો હોય તેની સાથે મળી જઈને કહેવું જે “ મસીઆ ”
આવનાર છે, તેની વકી રાખવી. પણ રફતે રફતે તેના મગજમાં
આ વાત ઉતારવી કે જે “ મસીઆ ” આવનાર છે તે ઇસમાઈલી
ધર્મનો મોટો મસીઆ “ અલી સિવાય બીજો કોણ નથી. ”

“ જે તે એક ખ્રીસ્તી ધર્મ પાળનારને વટલાવનાર હોય તો
ચાહુદી લોકોની હઠ તથા મુસલમાન લોકોના અજ્ઞાનપણા વિષે લંબા-
ણથી બોલવું. ખ્રીસ્તી ધર્મના મુખ્ય ભાગને માન આપવાનો હોજ

ઘાલવો પણ ધીમાં રહીને એવો ઇશારો કરવો કે તે સધળું અલામતી છે. અને તેમાં વધારે ઉડો ભેદ છે. અને તે ભેદ ખુલ્લો કરનાર માત્ર ઇસમાઇલી ધર્મ છે. પછી તેણે એવી સુચના કરી કે ખ્રીસ્તી લોકોએ “ શરકલીત ” ની તાલીમનો અર્થ કંઈ એક દરજ્જે ઉલટો કર્યો છે. એક શરકલીત ” (ખ્યાવનાર) તો છેજ અને એ “ શરકલીત ” એટલે ખ્યાવનાર દાદ અથવા મીશનરી પોતાના ખોળ કરનાર મિત્રને સમજાવે કે ક્યો ખરો ખ્યાવનાર છે ! ”

“ પોતાના ધર્મના વિચારો છુપા રાખવા. જેઓને પોતાના ધર્મમાં લાવવા માગતા હોય તેઓના ધર્મનો મોટો ભાગ પોતાનો કરી કબ્જા રાખવો. ”

અલીગઢ મોહમેડન એંગ્લો ઓરીએન્ટલ કોલેજના માજી પ્રોફેસર ડી. ડબ્લ્યુ આર્નોલ્ડ કૃત PREECHING OF ISLAM (ખ્રીસ્તીંગ ઓફ ઇસલામ) નામના પ્રખ્યાત ગ્રંથમાં લખ્યું છે કે:—

“ ઇસમાઇલી મજહબની મીશન પદ્ધતિનો શોધક અને તેનો ફેલાવો કરનાર અબ્દુલ્લાહ ખિન મેયમુન હતો. આ માણસ મનુષ્ય જાતની પ્રકૃતિ પિછાણવા તથા ધર્મના અકાયદોને જુદી જુદી પ્રકૃતિઓ અને ધર્મોને મળતાં બનાવવામાં ખ્રીસ્તી યસુઆ પંથના સ્થાપકથી પણ વધારે કુશળતા ધરાવતો હતો. ઇસવીસનની નવમી સદીમાં આ માણસે ઇસમાઇલી મજહબમાં નવો આત્મા ફુંકી આપ્યો. અને આ મજહબના મીશનરીઓને જુદા જુદા છુપા વેશોમાં બદલાવી મોકલ્યા. આ મીશનરીઓ ધણું કરી સુશ્રીઓ અને વેપારીઓનો વેશ ધારણ કરતા હતા. તેવાઓને જુદા જુદા દેશોમાં રવાના કરી આપ્યા હતા. અજાન લોકોવા ટોળાને તેઓએ શોખદા (બહુ

તથા હાથ ચાલાકીના ખેતો) બતાવ્યા કે જે મોઆજીઆ તરીકે
 મનાયા. અને કંટલીક અર્થ રહિત વાતો કે જે તસવુફની છુપી અને
 માર્મીક બાબતો ગણાઈ. તેમની વાતો સાંભળવા તરફ લોકોને અસા-
 ધારણુ આહ દિમ્ન થયો. તેવા મીશનરી લોકોએ અસંખ્ય માણસોનાં
 પોતાના મતમાં મેળવી લીધા. જ્યારે તેઓ આળીદાના ટોળામાં
 ગયા ત્યારે નીતિ અને પવિત્રતાના પુતલાં બની ગયા અને જ્યારે
 એવા લોકોના સમાગમમાં આવ્યા કે જેઓ મજહબના છુપા ભેદો
 અને ખારીક નુકતાઓ તરફ વલણુ રાખે છે ત્યારે તેઓને સામાન્ય
 અકાયદના છુપા અર્થો જણાવતા, અને લોકોને તેની સમજ અને
 વલણના પ્રમાણમાં બદલ અસર કરતા. જ્યારે જેયું કે લોકો કોઈ
 મુક્તિ આપનાર આવનારની રાહ જુઓ છે કે જેવી માન્યતા ઘણા
 મજહબોમાં સાધારણ છે, તેા મુસલમાનોને ઇમામ મેહદી, ચાહુદીઓને
 મસીહ અને ઇસાઈઓને શરકલીતની બખર સંભળાવી કે હવે તેઓ દુનીયા-
 પર આવી ગયા છે પણ સાચે એમ પણ જણાવી આપ્યું કે તમે સઘળાઓની
 ઇચ્છાઓ ત્યારેજ પુર્ણ થશે કે જ્યારે છેવટમાં સઘળાઓને મુક્તિ એનાયત
 કરનાર હજરત અલી દુનિયામાં ખરંજ કરશે. શીઆ લોકોમાં એસી
 ઇસમાઈલી મીશનરી પોતાને ચુસ્ત રાંઆ મજહબનો બાકેર કરે છે.
 અને સુન્નીઓના સંબંધમાં જણાવે છે કે તેમણે હજરત અલી તથા
 તેની ઓલાદ પર અતિ જુલ્મો કીધા તથા ત્રણ અસહ્યોપર તપસા
 કરે છે. જ્યારે અહીં સુધી પહોંચ્યા બાદ છે ત્યારે પોતાની માન્યતા
 મુજબ શીઆ મજહબની પુર્ણતા માટે ઇસમાઈલી મજહબના છુપા
 અકાયદોની તાલીમ આપવી શરૂ કરે છે. ”

૧૫ મૃત્યુ.

હસન હીં સં ૪૮૭ માં અલમોતનો હાકેમ થયો. અને હીં સં ૫૧૮ ના જમાદી દિલ આપ્પર માસમાં મૃત્યુને બીજાને પકડ્યો અને જ્યારે તેને ખાત્રી થઇ કે હવે આ માદગીરી જતી શકાય તેવું નથી ત્યારે પોતાના બનેસાદાર અને અલમોતના કેટલાજી “કીયા ખુન્ગ ઉમેદ” ને બોલાવી રાજ્ય તથા ધર્મની લગામ તેના હાથમાં સુપ્રત કીધી. અને વસીયત કીધી કે મારા પછી તમોએ વડા સરદાર તરીકે કામ કરવું, પણ રાજ્ય કારખાર “દીદારઅલી” ના હાથમાં સોંપવો, અને લશ્કરી ખાતું હાથના ગવરનર “હસન નસરાની” ને આપવું. આ મુંજબની વસીયત કરી સદર માસની તા. ૨૬ ના રોજ તે આ દુનિઆ તજી ગયો. કેટલાક તવારીખ નવી-શોતું કહેવું છે કે કીયા ખુન્ગ ઉમેદ એ હસન બિન સખ્યાહનો પુત્ર હતો અને તેણે પોતાના પુત્રનેજ અલમોતનું રાજ્ય આપ્યું હતું.

આપણે જોયું કે એકજ કોલેજમાંથી વિદ્યા સંપાદન કરી નીકળેલા ત્રણ વિદ્યાર્થીઓ પૈકી એક વડો વજીર થઇ વિદ્યા વૃધ્ધીના અનેક કામો કરી જગતપર ઉપકાર કરી ગયો. બીજો વડો જ્યોતિષ-કાર, સુશીયાની કરી અને ઉડો તત્વજ્ઞાની થઇ પોતાના વિષયનો અખુટ ટેસ્ટ જગતપર રાખી ગયો. અને ત્રીજો પોતાના ધાતકી કર્તવ્યોથી પોતાનું નામ ખુનીઓની ફેહરીસ્તમાં દાખલ કરાવી ગયો. આ ઉપરથી:-

“ એકજ જગોથી નીકળતી બે વસ્તુઓ છુટી પડી એક બીજાથી બીલકુલ વિરુદ્ધ સ્થિતિ ધારણ કરે છે એક છીપમાંથી બે મોતી નીકળે છે જેમાંનું એક બાદશાહના તાજને શેભાવે છે અને બીજું ખર-

લમાં દગાઇ આંખોનો સુરમો બને છે. એક ઝાડપર બે ટુલો ખીલે છે, જેમાંનું એક લગ્નના સેહરામાં ગુંથાય છે અને ખીલું નીચે ખરી પડી આવતા જતા વટેમારગના પગથી છુંદાઇ નાશ પામે છે. એક ટંકશાળમાંથી નીકળેલા બે રૂપાઆ કે જેમાંનો એક પરમાર્થના કામમાં વપરાય છે અને ખીલે દુર્ગુણ કામમાં અપ્રમાણિકપણાને ઉત્તેજન આપે છે. તેવીજ રીતે એક પીતાની નસલથી ઉત્પન્ન થએલા બે પુત્રો પૈકી એક કિતમ શોધક, લ.ય. વિદ્વાન તથા જુદા જુદા સદ્ગુણોથી દેશ તથા કોમનો શણગાર બને છે : જ્યારે ખીલે એક અજ્ઞાનતાના સાગરમાં આથડીઆં ખાઇ જગતને બોજાવે બને છે. ” નું દ્રષ્ટાન્ત ધર્મજન અસરકારક સાખીત થાય છે. ખરેખર હસનનું જ્ઞાન ન્ત દરેક મનુષ્યને એક આશ્ચર્યકારક જુસ્સો ઉત્પન્ન કરાવનારું છે.

હસન મરી ગયો પરંતુ તે પોતાના મુરીદોમાં પોતાના જેવો ચાતકી અને રાજકીય આત્મા ટુંકી ગયો હતો. જેમ એક લાયક શિક્ષક પોતાના શિક્ષણથી પોતાની શાળાના સંકટો વિદ્યાર્થીઓને પોતાના જેવા લાયક કરી જાય છે તેમ આપણા હસને પણ પોતાના કામને ખરના લાખો માણસો પોતાના લાજમાં તૈયાર કીધા હતા. હસનને અમે ધર્મ અને નીતિના કટકો શયુ ગણીશું, પરંતુ તેણે જે કામ આરંભેલું અને તેમાં જે જે યુક્તિઓથી તેને નિભાવ્યું અને દ્રઢતા હીમ્મત તથા ચતુરાઇથી તેને પ્રતેહમંદ બનાવ્યું, તેના તો અમારે વખાણ કરવાંજ પડશે. એક ભલા કામમાં નાહ તો એક ચુરાજ કામમાં, પરંતુ તે પોતાના ધધાને એક ઉચ્ચ શીખરે પહોંચાડી ગયો છે.

૧૬ કીયા ખુજર્ગ ઉમેદ.

હસનખીન સખ્યાહના મૃત્યુ પછી કીયા ખુજર્ગ ઉમેદ અલમોતના રાજ્યનો વાદશાહ અને ઇસમાઇલી લાજનો આન્ડ માસ્તર યાને દાદિ-ઉદ-દાવાત બન્યો. તેણે હસનની પેઠે પોતાના શીદાઇઓની શક્તિથી રાજ્ય ચલાવ્યું. તે પોતાની બહાદુર ફોજને વધુને વધુ સતેજ કરવા પ્રયત્નો કરવા લાગ્યો. ઘણા મજબુત કીલ્લાઓ બાંધી આજુબાજુની જમીન સર કીધી. હી. સ. ૫૨૦ માં તેણે મેમુન્દસનો કીલ્લો બંધાવી અબ્દુલ મલેકને ત્યાંનો હાકીમ નીમ્યો. સાબાન માસમાં અતાબેક શહે-રગીરનો ભત્રીજો રૂદપાર ઉપર ચડી આવ્યો. કીયા ખુજર્ગ ઉમેદે તેની સામે લશ્કર મોકલી તેને શીકસ્ત આપી. તેવા સમયમાં ઘણા ગવરનરો અને રાજાઓએ મળી તેના રાજ્ય તથા તેના કીલ્લાઓને પાયમાલ કરવા પ્રયત્નો ચલાવ્યા. આ પ્રયત્નોમાં સુલતાન સંજર પછીના સુલતાન માહમુદે પોતાનું સંઘર્ષ બળ આ કામમાં વાપરી દીધું. આ યુવાન સુલતાને એકદમ હુમલો કરી અલમોતનો કબજો કરી લીધો. અને બાતીન્યા લોકોને ભારે તુકસાન પહોંચાડ્યું. પરંતુ સુલતાન માહમુદના મૃત્યુ પછી કીયા ખુજર્ગે અલમોતનો ફરીથી કબજો કરી લીધો. અને પોતાના રાજ્યને કઝવીન સુધી ફેલાવી આપ્યું.

એમ પણ લખેલું છે કે હી. સ. ૫૨૧ માં સુલતાન માહમુદ સલજુકી અને કીયા ખુજર્ગ વચ્ચે ફિસાદ ઉઠ્યો. સુલતાને ભરંકશને કહેવડાવી મોકલ્યું કે અલમોત તરફથી એક માણસ ઇસિદહાન આવે અને ત્યાં મુલેહ થાય, ભરંકશે કીયા ખુજર્ગ ઉમેદને સુલતાનની ઇચ્છા જણાવતાં તેણે ખવાજ નાસર શીરસ્તાનીને ઇસિદહાન મોકલ્યો. ત્યાં સુલ-

તાનની સાથે કેટલીક તકસર ચલાવી નાસર શીરસ્તાની કચેરીમાંથી બહાર આવ્યો, એટલે બજારમાં તેને આમ લોકોએ મારી નાખ્યો. સુલતાને એક એલચી મોકલી કીયા યુજર્ગને જણાવ્યું કે ખવાખનુ મરણ મારી મરણ વિરધ્ધ થયું છે. એના જવાબમાં કીયા યુજર્ગે સુલતાનને જણાવ્યું કે, એમજ હોયતો તેના મારનારાઓને સજા કર, અગર તેમ નહિતો સજાની ઉમેદ રાખ. સુલતાને એ વાતપર કાંઈ ધ્યાન આપ્યું નહિ. માટે ૬૦ સ૦ પર૩ માં ઇસમાઇલીઓએ કઝવીનમાં જઈ ચારસો માણસોને કતલ કીધા. તેમાં ત્યાંનો એક અમીર માર્યો ગયો. આ લડાઈમાં ઇસમાઇલીઓ ત્રણ હજાર બકરાં, બસો ઘોડા તથા ખચ્ચર, બસો બગદ અને ઉંટ લઈ આવ્યા.

હી૦ સ૦ પર૫ ના મોહોરમ મહિનાની ચોથી તારીખે ત્રીસ હજાર માણસનું લશ્કર ઇરાકથી લામરતર ઉપર ચડી આવ્યું. કઝવીની લોક લડાઈ કર્યા વગર નાશી ગયા. આ સમયમાં સુલતાન મહમદ યુજરી ગયો. ઇસમાઇલીઓએ બીજી વાર કઝવીનના પ્રગણામાં હુંટ કરી તેમાં અઢીસો ઘોડા, ચાર હજાર બકરા અને વીશ હજાર ખચ્ચર મળ્યા.

તેના સમયમાં અબુ હાસમ નામના એક શતમાઇટ પુરખે ગીલાન સહેરમાં ઇમામતનો દાવો કર્યો હતો, કીયા યુજર્ગે પ્રથમ તેને ધમકી મોકલી પરંતુ જ્યારે તે ધમકીનો કરડો જવાબ આવ્યો ત્યારે લશ્કર મોકલી તેને હરાવ્યો અને કેદ કરી જીવતો બાળી નાખ્યો.

શામમાં આ સમયમાં ઇસમાઇલી બાતીન્યા લોકોનું બળ નબળું પડી ગયું હતું મુસલમાન અમીરો તેનો નાશ કરતા હતા. ખ્રીસ્તી લોકો સાથે બહુજ નાજુક મામલો બની ગયો હતો પરંતુ શીદાઈઓના

જુસ્સામાં જરા પણ ઠમી થવા પામી નહોતી. આઃ શીદાઈઓએ મુસ-
લના ગવરનર પર એકી વખતે સામટો હુમલો કર્યો. અને તેના પ્રાણ
લીધા વિના રહ્યા નહિ. આ આઃ શીદાઈઓ પૈકી સાત પકડાઈ
માર્મા ગયા. પરંતુ એક નાશી છટકી જવા પામ્યો. છટકી જનારની
માને પ્રથમ ખખર મળી હતી કે મારો પુત્ર પણ માર્યો ગયો છે તેથી
તે ઘણીજ ખુશી થઈ. નવાં કપડાં પહેર્યા તેલ ફુલેલ લગાડ્યું અને
મદના જેવો મહોત્સવ પાલ્યો. પરંતુ થોડા કલાકમાં માલુમ પડ્યું
કે તે તો જીવતો છે, તેથી તે ઘણી દીલગીર થઈ. પોતાના હોળેલા
વાળો પીપ્પી નાંખ્યા, કપડાં શડી નાંખ્યાં અને રોઢને કહેવા લાગી
કે મારો પુત્ર શહાદતના ઉત્તમ ધાર્મિક માનથી દુર રહેવા પામ્યો.
હસનની કોશીસેતો આ અસર હતો કે, પુરૂષ તો પુરૂષ પણ સ્ત્રીઓ
સુદ્ધામાં તેના વચનો અસર કરી ગયાં હતાં.

આ સમયમાં મીસરને આઠમો શતમાછટ ખલીફ શીદાઈઓના
હાથથી માર્યો ગયો. એટલા માટે કે હસન તેને ઇમામનો વારસ નહિ
માનતો હતો. હસન નીજરની ઇમામતનો તરફદાર હતો. નીજરને
તેના પીતા ઇમામ સ્વીકારતો નહોતો તેથી તેને રાજ્ય મળવા પામ્યું
નહોતું. પરંતુ હસન ખીન સખ્યાહના સઘળા મુરીદામાં તેને ઇમામ
સ્વીકારવામાં આવ્યો હતો. અને તેના લોજમાં તે ઇમામ છે એવું
શિક્ષણ જે તે પાયરીમાં આપવામાં આવતું હતું. આ યનાવના આઠ
વર્ષ પછી ખલીફ મુસ્તરશુદ્દ ખીદ્વા અબ્બાસી શીદાઈઓના હાથે ખખર
વચ્ચે માર્યો ગયો. તેને કતલ કરવામાં ઘણીજ બે રહેમીથી કામ
લેવામાં આવ્યું હતું. પ્રથમ તેનું નાક કાપી લેવામાં આવ્યું અને તેની
લાંચ સડકપર ઉઘાડે શરીરે રાખી દેવામાં આવી. આ ખલીફ
ઉપરાંત કીયા યુનર્જના સમયમાં તેના શીદાઈઓના હાથથી કાજી

મશરેફ મગરેબ, સૈયદ હરવી, મુસ્તઅલીનો દીકરો આમર, ઇસ્ફહાનનો અમીર સૈયદ દોલતશાહ, મુરાગાનો ગવરનર મુસતનસર, કઝવીનનો ગવરનર અબુલ કાશમ હસનમુશ્તી ખત્યાદી પ્રખ્યાત પુરૂષો માર્યા ગયા હતા.

કેટલાક તવારીખ નવીશેનું કહેવું એમ છે કે કીયા ખુઝર્ગ કિમેદ અલમોતનો કોટવાળ અને હસમ બિન સખ્યાનો બરોએદાર માણસ હતો પણ આ વાત સાથે એટલી વાત ઉમેરવી જોઈએ કે તે હસન સખ્યાહનો પુત્ર પણ હતો. કીયા ખુઝર્ગ કિમેદ ૧૮ વર્ષ રાજ્ય કરી હી. સ. ૫૩૨ માં મરણ પામ્યો.

૧.૭ મહંમદ બિન કીયા:ખુઝર્ગ

કીયા ખુઝર્ગ કિમેદે પોતાના મરણથી ત્રણ રોજ પહેલાં પોતાના દીકરા મહંમદને ગાદી વારસ કરાવ્યો હતો. તેના રાજ્ય કારમારની શરૂઆતમાં બગદાદનો ખલીફ “રાશીદ નીલ્લા” શીદાઇઓના હાથથી માર્યો ગયો. તેણે પોતાના પોતાના ખુનનો બદલો લેવાને સામગ્રીઓ કરી હતી. તે ફ્રાન્સ લઇ પોતાનો હેતુ પાર પાડવા માંડે રવાના થઇ ચુક્યો હતો. રસ્તામાંજ ચાર શીદાઇઓએ તેને પોતાના બાદશાહી તંત્રમાં ઉઠેલો મારી નાંખ્યો. રાશીદ ખીલ્લાના માર્યા ગયાની ખબર જ્યારે અલમોતમાં પહોંચી ત્યારે ત્યાં ઘણાજ આનંદ પ્રગટ કરવામાં આવ્યો. અલમોતના કીલ્લાની આસપાસના સઘળા પહાડોપર સાત દીવસ સુધી રાતને દીવસ નોમતો વગાડવામાં આવી અને આનંદને હદ ઉપરાંત ઉજવવામાં આવ્યો.

આ સંમદીલ શીદાઇઓના હાથથી કેટલા લોકો માર્યા ગયા તેની મર્યાદા કરવી એ મુશ્કેલ છે. પરંતુ એટલું તો કહી શકાય છે

કે મનુષ્યના દરેક તબક્કામાં અને ધર્મમાં કોઈ એવું ન હતું કે જે આ ધાતકી શ્રીદામ્બરોની છરીથી બચી જવા પામ્યું હોય. શ્રીદામ્બરોએ પોતાનાં ખજરો વાપરવામાં જરા પણ કંજુસાઈ વાપરી નહોતી. અલભોતને બાદશાહ “શેખુલ જેમાલ” (પહાડી ઘરડો પુરુષ) ના નામથી પ્રખ્યાત હતો. તેના ડીટેક્ટીવો અને શ્રીદામ્બરો દરેક શહેર, દરેક કસબા અને દરેક કુટુંબમાં મોજુદ હતા. જે માણસનું નામ આ બચાંકર શેખની ખુની હાથરીમાં લખાઈ ગયું તેને પોતાનો બચાવ કરવો ગુંબજપર અખરોટ નાખ્યા બરોબર હતો. તેનો કોઈ પણ ઠેકાણો બચાવ થઈ શકતો નહોતો. પવિત્ર મસજીદો, કીલ્લાના મજબુત ગઢો, ઘરના તાળાં વાશેલા દરવાજાઓ વગેરે તેને નકામા હતા. કોઈ માણસ જેવી રીતે જંગલમાં એકલો હોવાને લીધે ડરતો હતો તેવીજ રીતે મોટા મોટા લશ્કરોના પહેરામાં પણ આ શ્રીદામ્બરોથી ડરતો હતો, આ શ્રીદામ્બરો માત્ર એટલુંજ ઇચ્છતા કે મરીએ કે મારીએ પરંતુ જેને કતલ કરવાનો હુકમ થયો છે તેને કાર ક્યાં વીના છોડીએ નહિ. દુશ્મનોથી બદલો લેવા માટેજ આવાં ખુનો કરવામાં આવતાં નહિં હતાં, પરંતુ બ્રહ્મી વખતે દોલત મેળવવા કે મિત્રોને રાજી કરવા માટે પણ કરવામાં આવતાં હતાં. જે શ્રીદામ્બરો પોતાને મળેલા કામ કરવામાં માર્યો જતો તેને શહીદ (અદલાહના માર્ગમાં માર્યો જનાર) માનવામાં આવતો. તેમના બાલ બચ્ચાંઓને પુણકા ભેટા આપવામાં આવતી હતી. તેઓ એટલે શ્રીદામ્બરો મુક્તિની આશાએ અને પોતાના મિત્રોને દુન્યવી લાભો અપાવવા ખાતર ઘેરથી સોગંદ ખાઈને નીકળતા અને જેનો પ્રાણ લેવાનો છે તે જ્યાં હોય ત્યાં જઈ પહોંચતા આ કામમાં તેઓ મોતની જરાપણુ પરવા કરતા નહિ. બલકે તેઓ એવો નેજ સદ્ય હેતુ સમજતા હતા. વેશ બદલી બદલીને તેઓએ એથીયાના

ધણુ દેશોની મુસાફરી કીધી. કેટલીક વખતે યુરોપમાં પણ જઈ પહોંચ્યા. આ બચકર ઘાતકી પુરુષોએ લોકોના અંતઃકરણો પર એટલી બધી છાપ પાડી આપી હતી કે તેનું વર્ણન લખવું એ મનુષ્યની શક્તિ બહાર છે. જે બક્ત મંદીરમાં ધુટણ પડી પ્રાર્થના કરતો હોય અને જે મહેમાન સાથે બેસી જનતો હોય તેને માટે પણ શંકાઓ થતી કે રખેને આ શેખર જેવાલનો કીદાઈ હોય.

ઇસમાઈલીઓ પોતે ખરા મુસલમાનો અને કુરાન તથા હદીસ મુજબ ચાલનારા છે એમ બીજાઓને કહેતા હતા. અને તેઓ જે રાજ્ય મેળવી રહ્યા હતા તે પોતા માટે નહિ પણ ઇમામ ગાએબ માટે છે એમ તેઓ કહેતા હતા. મહંમદ જે કે પોતે બાદશાહ બન્યો હતો પરંતુ તેનામાં રાજકીય કામની યોગ્યતા નહોતી. છેવટે આ વાતની ખબર તેના જજમાનેને લાગી તેથી તેઓ તેના પુત્ર હસનની તરફેણ કરવા લાગ્યા. હસન ઘણું કાબેલ, રાજકીય અલમોતના રાજ્યના સ્થાપક હસન ખીન સખ્યાહ જેવો હતો, દીનપ્રતિદીન લોકો તેની તરફેણમાં વધવા લાગ્યા. થોડા દિવસમાં લોકોમાં અશ્વા ચાલી કે હસન પોતાને ઇમામને નાયબ જાહેર કરે છે. આ વાતની જ્યારે મહંમદને ખબર પડી ત્યારે તેણે તેને ધમકી આપી અને તેની તરફેણના ૨૫૦ માણસોને કતલ કરી નાખ્યાં. હસને આ વખતે આરોપ-માંથી મુક્ત થવા કોશીશ કરી અને કહેવા લાગ્યો કે જે લોકોને કતલ કરવામાં આવ્યા છે તે અધર્મી અને પુહાને નહિ માનનારા હતા. મને તેમની સાથે બીલકુલ સંબંધ નથી. પરંતુ ગુપ્ત રીતે નવા મુરદા મેળવવાની કોશીશ કરવા લાગ્યો. પીતાની નાલાયકીએ પોતાને હેતુ મળ્યુત કરવામાં સહાયતા આપી. તેના પીતા પોતાના કબજાના

કીલ્લાઓની દેખરેખ રાખી શકતો નહોતો. કેમકે તેની યોગ્યતાથી તે કામ બહાર હતું. આ કીલ્લાઓ હજારો માધ્યમ સુધી પહોંચીને પ્રસરાએલા હતા. આ પહોંચી કીલ્લાઓ ખુરાસાનથી લઈ કાસ્પીઅન સમુદ્રના કાંઠા સુધી ત્યાંથી દક્ષીણમાં ધરતિ અથવા ખેજસ્તાન સુધી અને લગભગ સધળા એશીઆઈ તુર્કસ્તાનના ભાગોમાં આવેલા હતા. જે લોકો નક્શો જોઈ શકે છે તે જાણી શકે છે કે આ રાજ્ય અને તેનું બળ કેટલું બહોળું અને બળવાન હોવું જોઈએ. હસન હજુ પોતાનું બળ વધારવા નહોતો પામ્યો તેટલામાં તેનો પીતા મહંમદ ગુજરી ગયો.

૧૮ હસન બિન મહંમદ

હસન જ્યારે યુવાન હતો ત્યારે તેણે વિદ્યા પાઞ્જ મન લગાડ્યું, અને તેની મદદથી નવી બનાવટો કરી લોકોને પોતાપર શીદા કરવા લાગ્યો. જેઓ અભણ હતા તેઓ તેને વિદ્વાન સમજી એમ માનવા લાગ્યા કે હસન સખ્યાહે જે ઇમામના આવવાની વધી આપી છે તે આ હસન બિન મહંમદ છે. મિત્રોનો વિશ્વાસ દીનપ્રતિદીન તેનાપર વધતો ગયો. હસને પણ તેમને એમ બતાવ્યું કે હું જમાનાનો ઇમામ છું. આ વાતની બાજુ હસનના પિતાને પડવાથી તેના ૨૫૦ મિત્રોને કતલ કરી નાખ્યા વિગેરેની વાત મહંમદના વર્ણનમાં આવી ગઈ છે.

હસન બાદશાહ થયો કે તુરતજ તેણે પોતાનાં ફરમાનો સ્વતંત્રતાથી અલાવવા માંડ્યાં. ગાદીપર બેસતાંજ સધળા દાદાઓ, નકીબો અને વિદ્વાનોને પોતાના દરબારમાં હાજર થવાને હુકમો કાઢ્યા. અને પ્રસિદ્ધ કર્યું કે ઇમામ પાસેથી કેટલાક ખુખી ભરેલાં ફરમાનો આવ્યાં છે. અને તે ફરમાનો ઉમ્મતપર જાહેર કરવાની ઘણીજ જરૂર છે, આ હુકમો પહોંચતાંજ દુર દુરથી ટોળેટોળાં લોકોનાં આવી અલમોતમાં

એકઠાં થયાં લાગ્યાં. આ વખતે અલમોતમાં એટલા માણસો એકઠાં થયાં કે તેટલાં પ્રથમ કોઇ વખત થવા પામ્યા નહોતાં. જ્યારે સધળા દાઇ, નકીય અને આસપાસના મુરીદો એકઠા થઇ ગયા ત્યારે રમજાન માસની તા. ૨૭ ના રોજ પોતે મસ્જીદના મીઝમર પર ચડ્યો અને એક છટાદાર અને અસરકારક ખુતબો ભણી ધમામનો આવેલો પત્ર રજુ કર્યો. આ પત્રમાં લખ્યું હતું કે “ હસન અમારો નાયબ, દાઇ અને નકીય છે. જે સધળા લોકો અમારી તાબેદારી કરે છે તેઓએ દરેક જાહેર તથા ગુપ્ત વાતોમાં તેની તાબેદારી કરવી જોઇએ. તેના હુકમોને ખુદાના હુકમ અને તેના શબ્દોને જેમના શબ્દો સમજવા. એ કામ કદી પણ ન કરે કે જેની તે મનાત્ર કરે. તેના હુકમને એવી રીતે અમલમાં લાવે કે જેની રીતે અમારા હુકમને લાવે છે.” આ પત્રનો મજમુન વાંચી હસન ખોલ્યો કે “ સ્વર્ગનાં દારો એ લોકો પર ખુદલાં થયાં છે કે જેઓ મારી તાબેદારી કરે. તમે ખુદાના ખાસ માનવંતા બંદાઓ છો. એટલા માટે તમામ શરીયતની તરફથી તમેને મુક્ત કરવામાં આવ્યા છે.” આ ખુતબા (ભાષણ) પછી તેણે મોટી ધામધુમથી લોકોને જમણું આપ્યું. આ જમણામાં શામેલ થઇ લોકોએ પોતાના રોજઓ તોડી નાંખ્યા અને આખો દીવસ બિન્ન બિન્ન પ્રકારના આનંદો અને વિષય ભોગમાં પુરો કર્યો. રોજ છોડી નાખવાનો હુકમ કરી તે ખોલ્યો કે “ આજનો દીવસ ઈદ કીયામતનો છે ” તે દહાડેથી તે મતના લોકો ૨૭ મી રમજાનને કીયામતની ઈદ કહે છે તથા તે દહાડો ખુશીમાં ગાળે છે. શરીઅતપર અમલ કરવાનું બંધ થવાથી દારૂ પીવો હલાલ થયો તથા શરીઅતના તમામ હુકમો પર પાણી ફરવવામાં આવ્યું અને મોટો સાદો પોકાર પાડી કહેવામાં આવ્યું કે “ આ જખરદસ્તીના હુકમો પાળવા નહિ. ” આ સમયથી

બાલીન્યા લોકોને સઘળા મુસલમાનો “ મલાહેદા ” એટલે બેદીન (અધર્મી) ના નામથી પોકારવા લાગ્યા.

મીસરના ખલીફ મુસતનસર ખીલ્લા કે જેને હસન મળ્યો હતો. તેણે પ્રથમ પોતાના વડા પુત્ર નીજરને ગાદી વારસ નીમ્યો હતો પરંતુ પાછળથી તેનાથી નારાજ થઈ ખીજ પુત્ર મુસ્તઅલીને ઠરાવ્યો હતો. નીજરને મીસરમાં તો ખીલાફત ન મળી પરંતુ હસન ખીન સખ્યાહ તથા તેના મુરીદો નીજરનેજ ઇમામ માનતા હતા. હસન ખીન મહંમદ પોતાના સમયમાં એક ચાલાકી એ વાપરી કે પોતેજ ઇમામ હોવાનું જાહેર કર્યું. અને પ્રસિદ્ધ કર્યું કે હું નીજરના વંશમાંથી છું. વંશાવળીને સંબંધ બતાવવા માટે એવી વાત બતાવી કે નીજરના એક નાના પુત્રને હસન ખીન સખ્યાહે મીસરમાંથી સાથે લાવી અલ-મોતમાં ગુપ્ત રીતે બોંયરામાં ડુપાવી રાખ્યો હતો. આ શાહજાદાના સંબંધમાં હસન સિવાય ખીજ કોઈને ખબર નહોતી. આ નીજરી વંશના શાહજાદાએ અહીંજ પોતાનાં લગ્ન કર્યાં. જે દીવસે મારો જન્મ થયો તેજ દીવસે તે શાહજાદાને ઘેર પણ એક પુત્ર જન્મ્યો. એક સ્ત્રીએ મને તથા ઇમામના પુત્રને અદલ બદલ કરી લીધા. કેટલાકો કહે છે કે હસન ખીન સખ્યાહના વખતમાં અબુલ હસન સૈયદી નામે એક શખ્શ ઇમામ મુસતનસરની વશાત પછી બાર મહિને મીસરથી અલમોતમાં આવ્યો હતો. તે ગમે તેમ હો પરંતુ હસને વંશાવળી મેળવી પોતાને ઇમામ જાહેર કર્યો. નીજરી લોકો એમ માને છે કે જ્યારે શરીઅતનો બંધ દુટકો ત્યારે કીયામત થશે. હસનના વખતમાં એમ બન્યું. માટે હસનની દાવતને તેઓ કીયામતની દાવત સમજે છે, હસનને તેના સાળાએ હી. સ. ૫૯૧ માં લામસ્કરના કીસ્લામાં છરીના ધાથી મારી નાખ્યો.

મુસદ્દા કાતબને એક માતબર માણસે કહ્યું કે એક વખતે હું અલમોત ગયો હતો. ત્યાં એક તખ્ત આ બેઠા લખેલો હતો.
બેઠા.

બર દાસ્ત ગીલ શરેહ અતાબદે ઐઝદી.

મખ્દુમ રોઝગાર અલી ઝીકર તસ સલામ,

અર્થ—જમાનાના સાહેબ અલી ઝીકર તસ સલામે શરીઅતના તોકને ખુદાની મદદથી ઉપાડી [કહાડી નાખી] (અલી ઝીકર તસ સલામ એ હસનનું નામ છે.)

૧૯ મહંમદ બિન હસન.

મહંમદ બીજો પોતાના બાપ હસનના મરણ પછી ગાદીએ બેઠો. ગાદીપર બેસતાંજ તેણે પોતાના બાપનાં ખુની તથા તેના સધળા કુટુંબીઓને કતલ કરી નાખ્યા. મહંમદ પોતાના બાપનો મત અલાવવામાં તેનાથી પણ શ્રેષ્ઠ હતો. ઇમામતના દાવાની તે ધણીજ કેશીશ કરતો હતો. અને હિકમત તથા શીલમુશીના ધલમનો ધણો દાવો કરતો હતો.

તેના સમયમાં ફખરુદ્દીન રાઝી નામનો ઉદ્દમા રે શહેરમાં વાઝેજ કરતો હતો. તેના વિષે લોકોમાં અફવા ઉડી કે તે ઇસમાઇલી લોકોના મતનો અને તેનો તરફદાર છે. આ અચાનક આવી પડેલું તોહમત દુર કરવા એક દીવસ ફખરુદ્દીન મસ્જદના મીઝબરપર ચડ્યો. અને ખુબો બણી જણાવ્યું કે “ આ સેવક ઇસમાઇલીઆ મતનો તેમ તેનો તરફદાર નથી.” તેમ આનંદના હબરામાં આવી જઈ

ઇસમાઇલીઓ વિષે કેટલાક માણ વચનો બોલ્યો આ વાતની ખબર જ્યારે અલમોતના બાદશાહ મહંમદને પહોંચી ત્યારે તેણે એક શીદાઈને શીખવીને રવાના કર્યો. આ શીદાઈ રખરૂદીનના મદરે-સામાં વિદ્યા સંપાદન કરતો રહ્યો. સાત માસ પછી એક દીવસ રખરૂદીન પોતાના ઓરડામાં એકલો હતો. ચાકરો બહાર જતા રહ્યા હતા. શાગીર્દાંમાંથી પણ કોઈ હાજર નહોતું. આવો પ્રસંગ જોઈ તે શીદાઈએ રખરૂદીનને જમીન પર પટકી દીધો અને જાતી પર ચડી બેશી ખંજર તેના ગળાની ચામડી પર રાખ્યું.

રખરૂદીન—ઘણાજ કાલાવાલા કરી બોલ્યો “ મને મારી નાંખવાથી તમારો શો હેતુ છે ? ”

શીદાઈ—“ હેતુ એકે તમારી છાતી ફાડી દાર કફ. ”

રખરૂદીન—“ પણ બાવા તે શા માટે ? ”

શીદાઈ—“ એટલા માટે કે તેમ કર્યા સિવાય તમે ઇસમાઇલીઓ વિરૂદ્ધ બોલતા અટકશો નહિ. ”

રખરૂદીન— ઘણા કાલાવાલા કરી દયાની માગણી કરતાં) “ હવે પછી તમારા વિરૂદ્ધ એક શબ્દ પણ નહિ બોલું ” શીદાઈએ બીજી વખત કમુલત લીધી અને છાતી પરથી નીચે ઉતરી બોલ્યો,

શીદાઈ—“ તમે એમ ન જાણશો કે મેં દયા લાવી તમોને છોડી દીધા છે. મને હુકમજ તેટલું કરવાનો મળ્યો હતો. જે મને કતલ કરવાનો હુકમ મળ્યો હતો તો તમોને વગર પુછે કતલ કરી નાખતે ” એટલું કહી ફરી બોલ્યો. “ અમારા બાદશાહ મહંમદ બીન હસને આપને સલામ કહ્યા છે અને તેમની ઇચ્છા છે કે તમે

કીદલામાં આવી તેમની મુલાકાત લે. ત્યાં ધણું બળ આપના હાથમાં આવી શકશે. અમે ધણીજ વફાદારીથી આપની તાબેદારી કરીશું. ” એટલું કહી બોલ્યો. “ અમારો બાદશાહ કહે છે કે સામાન્ય વર્ગના કહેવાની અમેને બીલકુલ પરવા નથી. એટલા માટે કે તેમના બોલો થોડા દીવસમાં નાબુદ થાય છે. પરંતુ આપના જેવા પ્રખ્યાત આવીમ અને શાહીલના બોલો બેશક બીવડાવનાર છે. એટલા માટે કે પથ્થર-પર કોતર્યા જેવા થઇ જાય છે. અને તેને નાબુદ કરવાની કોશીશ કરતાં પણ નાબુદ થતા નથી.

ફખરુદ્દીન—“ હું અલમેત આવવાને હિમ્મત કરી શકીશ નહિ પરંતુ તમારા બાદશાહનો હમેશાં એહસાનમંદ રહીશ અને કદી પણ તેમની વિરૂધ્ધમાં એક શબ્દ પણ બોલીશ નહિ. ”

ત્યાર બાદ શીદાઇએ બે કપડાંના થાનો અને અશરશીઓ ફખરુદ્દીન આગળ ભેટ ધરી કહ્યું “ આ પગાર આપને દર વર્ષે ખરાબર મળતો રહેશે એટલું કહી ચોરડા બહાર નીકળી જતો રહ્યો, ફખરુદ્દીને પોતાના મૃત્યુ સુધી આ વચનોને નિભાવ્યાં. ઇસમાઇલી લોકોના સંબંધમાં ઉપલા બનાવથી તેમની પ્રકૃતિમાં જે ફેરફાર થયો હતો તેને લીધે લોકોમાં તેઓ ઇસમાઇલીઓના તરફદાર છે એવો વહેમ થવા લાગ્યો. એક દીવસે એક શાગીર્દ (શિષ્ય) તેનું કારણ પુછતાં જવાબ આપ્યો કે “ હું એ લોકોને ખરાબ કહેવાને પસંદ કરતો નથી કે જેની પાસે તિક્ષણ ખંજરો પુરાવા તરીકે છે. અને તેમના ઇરાદાઓ ઘણા મજબુત છે. ”

આ સમયમાં બાતીન્યા લોકોનું બળ ધરાનમાં વધી ગયું હતું પરંતુ શામમાં સુલતાન સલાહુદ્દીનની શત્રુતા તેમના બળને ધણુંજ

નુકશાન પહોંચાડ્યું હતું. સલાહુદીન એજ માણસ છે કે જેણે ઇસમાઈલીઓનું મથક અને બની શતમાનોં મીસરની ખીલાફતનો નાશ કર્યો. આ કામથી કુરસદ મેળવી શામનો મુલક પોતાના કબજામાં કરી તે દીન ઇસલામનો સાચો હિમાયતિ બની ગયો. તેણે પોતાની જાંઘીનો લગભગ સઘળો વખત યુરોપીયન લોકો સાથે લડવામાં ગાળ્યો હતો, પરંતુ તેને ઇસમાઈલીઓ પોતાનો કટો શત્રુ સમજતા હતા. પરિણામ એ આવ્યું કે જુદા જુદા શીદાઈઓ ખંજર લાઈને તેના પ્રાણ લેવા રવાના થયા. હલખ શહેરની બહાર કે જ્યાં તે પોતાના કેમ્પમાં કિતર્યો હતો ત્યાં ચાર શીદાઈ એક પછી એક હુમલો કરી દોડ્યા. પરંતુ શતેહમંદ થયા નહિં. કેટલાકતો તેની ખીલકુલ પાસેજ પહોંચી ગયા હતા; પરંતુ ખુદ સલાહુદીને તેના હાથો પકડી લીધા હતા. સલાહુદીન આવી રીતે શીદાઈઓથી બની જવા પામ્યો. પરંતુ તેઓના અવાર નવાર હુમલાઓથી તે ડરી જઈ તેમની સરહદ ઓડી જતો રહ્યો અને ઇસમાઈલી લોકોના શામના મસીઆત કીલ્લાનો ઘેરો છોડી દીધો. ઇસમાઈલીઓ આથી ઘણા ખુશી થયા અને ત્યારબાદ તેઓએ સલાહુદીન તરફ કદી પણ હુમલો કર્યો નહિં. સુલતાન સલાહુદીનના ગયા પછી રશીદુદીન અબુલ હસન કે જે સીનાનના નામથી પ્રખ્યાત હતો, તે શામના ઇસમાઈલીઓનો આદશાહ થયો. તેણે પોતે પેગંબર હોવાનો દાવો કરી એક આસમાની કીતાબ તેમની આગળ રજુ કરી. તેણે પોતાને શ્રેષ્ઠ બનાવવાના કામમાં એટલે સુધી હિમ્મત કરી કે પોતાને “ખુદાનો આવતાર” જણાવવા લાગ્યો. ઇસમાઈલી લોકો તેના ઘણા હીમાયતી હતા. સીનાને પોતાનો એક એલચી જેસલમના યુરોપીયન આદશાહ એમોરી પાસે મોકલ્યો. ત્યાં ઘણીજ વિચીત્ર રાજકીય ખટપટો ચાલતી હતી, તેથી તામુખી યુરોપીયનોના હાથથી તે એલચી માર્યો ગયો.

સીનાને પોતાના એલચીનો ખુની માગ્યો; પરંતુ યુરોપીયનોએ તે આપવા ના કહી, પરીણામ એ આવ્યું કે યુરોપીયનો અને ઇસ્લામીઓ વચ્ચે વિરક્તતા ચાલવા લાગી. પ્રથમ ઇસમાઇલીઓ મુસલમાન લોકોને કતલ કરવા સારૂ ખ્રીસ્તીઓને મદદ આપતા હતા; પરંતુ હવે ખ્રીસ્તીઓના તેઓ શત્રુ બની ગયા. શીદાઇઓનાં ખંજરો યુરોપીયન સરદારોપર તેજ થવા લાગ્યા. જેવી રીતે પ્રથમ મુસલમાન સરદારો શીદાઇઓના ખંજરથી કતલ થતા હતા તેવીજ રીતે હવે ખ્રીસ્તી સરદારો કતલ થવા લાગ્યા.

જે લોકોએ દુઝેડની લડાઇનું વર્ણન વાંચ્યું છે તેમની જાણમાં હશે કે આ લડાઇમાંની ત્રીજી લડાઇમાં ઇંગ્લાંડનો શુરવીર રાજા રીચર્ડ અને ફ્રાન્સનો શીવીપ જેફસલમમાં આવ્યા હતા. ત્યારે સ્ત્રીઓના સમાગમ, વ્યભીચારી વૃત્તીઓ અને અદેખાઇએ એક બીજાને અન્યો અન્ય દુશ્મન બનાવી દીધા હતા. શીવીપ થોડા દીવસ રોકાઇ ફ્રાન્સ જતો રહ્યો. અને પોતાની જગાએ તાએરના મારકવીસ સરદાર કનરાડને રાખી ગયો હતો. કનરાડ દરેક કામમાં રીચર્ડની નુકસાની કરતો હતો. તથા શીવીપ આદર્શાહની ઇચ્છા મુજબ રીચર્ડને ગુન્હેગાર ઠરાવતો હતો તેની આવી વર્તણૂકને લગુ થોડા દીવસ થવા પામ્યા હતા કે એક દીવસે તાએરના બગરમાં એક શીદાઇએ તેને ખંજર ભોંકી ઠાર કર્યો. સઘળા પ્રખ્યાત ઇતિહાસકારોનું કહેવું છે કે આ ખુન ઇંગ્લાંડના રાજા રીચર્ડે ખાનગી ખટપટ કરી કરાવ્યું હતું જે કે ઇંગ્રેજ તવારીખ નવીશો પોતાતા રાજાનું કલંક દુર કરવા ઘણી કાશીશ કરે છે. પરંતુ આ બાબતની શામના મુસલમાનો અને અરબી ઇતિહાસીકારોને બરોબર ખબર હતી. તેઓએ લખ્યું છે કે ઇસમાઇલીઓના સરદાર સીનાન સાથે સંબંધ જોડી રીચર્ડે કનરાડને કતલ

કરાવ્યો છે. આ કાવત્રાનો એ કરતાં વધુ પુરાવા શો જોઈએ; કે ઇસમાઇલીઓ પોતે પણ આ વાતને માન્ય રાખી કહેતા હતા કે રીચર્ડ પોતે અમોને આ કામ માટે નીમ્યા હતા. ત્યાર બાદ થોડી સુદતમાં ખ્રીસ્તીઓ અને ક્રીદાઈઓ વચ્ચે પાણી શત્રુતાનો જુસ્સો વિષત્ર થઈ જવા પામ્યો. યુરોપીઅનોને એક પાળવન રાજકર્તા ફેડરીક બાર-બરસા ન્યારે ગીલાન શહેરનો ઘેરો ઘાલા બેઠો હતો તે યુરોપના મધ્ય ભાગમાં એક ક્રીદાઈથી માર્યો ગયો. એને ઇંચટ સુધી પતો ન લાગ્યો કે આ ક્રીદાઈ શામથી આવ્યો હતો કે સીનથી, અથવા શામ-વાળાની લાંચ ખાઈ તેણે તે કામ કર્યું હતું. અગદાદવાળાની.

કનરાડના માર્યા ગયા બાદ એ વરસે જ શામ્પેન જેઝસલમની મુસાફરીએ ગયો. ત્યારે તે મસ્ચાતમાં સીનાનનો મેહમાન થયો. અહીં તેને કીલ્લાના ખુરજો દેખાડવામાં આવ્યા, એક સૌથી મોટા ખુરજના દરેક પગથીઆપર બેસીને બેઠા હતા. તેમને દેખાડી સીનાને કહ્યું કે:-એમાં તો શક નહીં કે અમારા જેવા વશ-દાર સીપાઈઓ તમોને મળ્યા હશે નહિ. તેમણે કહી એક પગથીઆ તરફ તેણે ઇશારો કર્યો. ઇશારો થતાંજ એ પગથીઆ જે ત્યાં ઉભા હતા તે જમીનપર પડી ગયા. અને તેમનાં શરીરો ખુરજો થઈ ગયાં આ તમારો દેખાડી સીનાન બોલ્યો કે આ મેં તમને બતાવ્યોજ કાંઈ એવા નથી. સઘળાઓ કે જેઓ ઉજળાં કપડાં પહેરીને ઉભા છે તેને જો ઇશારો કરું તો તેઓ પણ પડી જઈ મરવા જાય. ” ખ્રીસ્તી બાદશાહે કહ્યું “ મને તો શું પણ કોઈ પણ પગથીઆ આવી રમ્યત મળી હશે નહિ ” કાઉન્ટ શામ્પેન ન્યારે ત્યાં પહોંચતા થતી વખતે સીના નથી રૂબ રૂબ લાગ્યો ત્યારે સીનાને મેહમાનને કહ્યું કે

“જે આપનો કોઇ દુશ્મન હોયતો બતાવો કે જેને મારા શીદાઓ ધણીજ ઉતાવળથી કતલ કરી નાખશે. ”

મહંમદના વખતમાં નીજરીઓએ ઘણાં ખુન કરીધાં. રસ્તા લુંટ્યા અને લોકો ઉપર ભારે વિપત્તી ગુજરી હતી. મહંમદ હી. સ. ૬૦૭ માં ગુજરી ગયો. કહે છે કે તેને તેના દીકરા જલાલુદ્દીને ઝેર આપ્યું હતું.

૨૦ જલાલુદ્દીન હસન.

જલાલુદ્દીન ગાદીપર બેઠો અને પોતે ખીજ હસનના નામથી પોતાની દુવાઈ ફેરવી. આ હસનના હુકમો મુસલમાની શરીઅતને મળતા હતા. તે ઇસલામી શરીઅતની પુરેપુરી બજાવણી કરતો હતો. તે પોતાના આપના મતને ધિક્કારતો હતો. તેણે દેશમાં મસજીદો બંધાવી તથા બાંગ તકખીર તથા જુમ્માની નમાઝ જારી કરીધી. તથા બગદાદના ખલીફ નાસરલ દીનહલા, સુલતાન મહમદ ખારઝમશાહ અને ઇરાનના ખીજ રાજાઓ તથા હાકેમો આગળ એલચીઓ મોકલી પોતાનો મત જાહેર કર્યો. તખ્તપર બેસતાંજ રાજ્યના સધળા ઉલ્માઓને કીલ્લામાં બોલાવ્યા, નમાજની સફાઈ દુરસ્ત કરવામાં આવી, મસજીદો આબાદ થઈ. કુરાને મસ્જીદ શીખવવાના મદરેસાઓ સ્થાપ્યા. તેણે સધળા બાદશાહો પાસે પોતાના એલચીઓ મોકલ્યા હતા તે પૈકી કઝવીનના કેટલાક લોકોને તેની વાતપર વિશ્વાસ આવ્યો નહી. જલાલુદ્દીને તેમને ખાત્રી અપાવવા પોતાના કિલ્લામાં બોલાવી હસન બિન સખ્યાહની સધળી કીતાબો તેમની રૂબરૂમાં બાળી નાખી. ગાદીપર બેઠાને ખીજે વરસે તેણે પોતાની મા તથા પોતાની સ્ત્રીને મોટી ધામધુમ સાથે હજ કરવા રવાના કર્યા. આ બાદશાહી હજનું સરખસ

જે રાજ્યની હદમાં થઇને નીકળતું હતું, તેઓ તેનો ધણો સત્કાર કરતા હતા. બગદાદના ખલીફે એટલે સુધી પ્રીતી દેખાડી કે ખારઝમના શાહી સરખસ કરતાં પણ આગળ અલમોતતું સરખસ રવાના કર્યું. ત્યાર બાદ દોઢ વર્ષ લગી દરેક બાદશાહનો મહેમાન થયો. દરેક બાદશાહે ધણોજ પ્રેમપુર્વક તેનો સત્કાર કર્યો. પરિણામ એ આવ્યું કે દુનીયાના સઘળા ઇસલામી રાજ્યો તેને આહવા લાગ્યા. પરંતુ ઇસ-માઇલી લોકો તેના દુશ્મન બની ગયા. આજ દુશ્મનીના કારણથી તેને ઝેર આપવામાં આવ્યું એમ કહેવામાં આવે છે. હી. સ. ૬૧૮

૨૨ અલાઉદ્દીન મહમ્મદ.

અલાઉદ્દીન ખીઝન મહમ્મદનું નામ ધારણ કરી ગાદીએ બેઠો. આ વખતે તેની વય માત્ર નવ વર્સની હતી. ઇસમાઇલી લોકો ઇમા-મની બાદ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થા એ ત્રણે સરખી માને છે. તેથી અલાઉદ્દીન જે હુકમ કરતો તે બગઅર અમલમાં આવતા, બાદશાહ બાગક હોવાથી વજીરો કારભાર ચલાવતા હતા. વજીરોએ બાદશાહના પીતાના ખુતીઓને શોધી કાઢી નાખ્યા; પરંતુ બાદ-શાહના પીતાના વખતમાં જે સ્ત્રીયતનો રીવાજ થઈ ગયો હતો તે નાબુદ થવા લાગ્યો. અને તેની જગો હસનખિન સખ્યાહના કાનુનોએ ભેવા માંડી, અલાઉદ્દીને એક ઘેટાનું ટોળું પાળ્યું હતું. તેની સાથે રમ્યા કરતો હતો અને રાજ કારભારમાં સ્ત્રીઓનો મોટો હાથ હતો. અલાઉદ્દીન હજુ યુવાવસ્થાએ પહોંચ્યો હતો, તેટલામાં સખ્ત માદો પડ્યો. એક અજાન વૈદે તેની ઇસ ખોલવાની સલાહ આપી. ઇસ ખોલી પુષ્કળ લોહી કાઢી ભેવામાં આવવાથી બાદશાહનું મગજ હમે-શાને માટે નબળું પડી ગયું, હવે તે રાત દિવસ રમત મમતમાં

મર્યો રહેતો હતો. રાજ્ય સંબંધી કોઈ બાબત તેને કહેવામાં આવતી તો કહેનારને તુરતજ કતલ કરી નાખતો. લાચારીથી લોકોએ દરેક કામને તેનાથી છુપાવવા માંડ્યું. તેમ કોઈ પણ બાદશાહ પાસે જવાની હિમ્મત પણ કરી શકતો નહિ. આમ થવાથી રાજ્યનું બળ નબળું પડવા લાગ્યું પરંતુ શીદાઈઓનો ગુસ્સો પ્રથમના જેવોજ સતેજ હતો.

આ સમયમાં સુલતાન ખારઝમે કોઈ વાતથી ખુશ થઈ જઈ નેશાપુર તથા તેની આસપાસનો દેશ અમીર આરખાનને આપી દીધો હતો. આરખાન કોઈ જરૂરના કામને લઈ મુસાફરીએ ગયો હતો. તેની અવેજીમાં કામ કરનારે બાતીન્યા લોકોપર હુમલો કરી તેમના કેટલાક કીલ્લાઓ લુટી લીધા. આ બબર અલમોતમાં પહોંચતાંજ તે બાબતનો જવાબ માગવામાં આવ્યો. એલચીઓને ઘટો જવાબ આપવાને બદલે તેમની આગળ ગુસ્સાથી કેટલાંક ખંજરોનો ઢગલો કરી દેવામાં આવ્યો. આ બનાવથી અલમોતનો દરબાર ગુસ્સે થયો અને કેટલાક શીદાઈઓને રવાના કર્યા. આ સાહસીક શીદાઈઓએ પહેલાજ હુમલામાં આરખાનને ઠાર કર્યો. શીદાઈઓ આરખાનને મારી નાશી જવાને બદલે લોહી લોહાણ ખંજરો હાથમાં લઈ શહેરના બજારમાં ઘુસ્યા. તેઓ પોતાના બાદશાહ અલાઉદ્દીનની અઝમત અને સત્તાને પોકારી પોકારીને કહેવા લાગ્યા. ઉપરાંત તેઓએ જણાવ્યું કે હજી તો અમારે સુલતાન ખારઝમના વજીરથી બદલો લેવાનો છે. એટલું કહેતાંજ તેઓ વજીરના મહેલમાં ઘુસી ગયા અને તેને શોધવા લાગ્યા પરંતુ તેટલી વારમાં તો શહેરના લોકોએ હલ્લો કરી તેમને પથરોથી મારી નાખ્યા. આ સમયમાં અલમોતથી બદરૂદીન એહમદ નામનો એક એલચી વજીરને મળવા આવતો હતો. રસ્તામાંજ તેને શીદાઈઓના માર્યા ગયાના સમાચાર મળ્યા તેથી તે ત્યાંજ રોકાઈ ગયો અને એક

પત્ર લખી વજરને પુછ્યું કે “ હવે તમારી શી મરજી છે ? હું રૂબરૂ આવું કે પરત જતો રહું. ” વજર આરખાનના માર્યા ગયાની અને પોતાની શીકરમાં શીદાઇઓને ધ્રુમતા જોઈ તેના પર રોઆખ ગાલેખ થઇ ગયો. તુરતજ તે એલચીને તેના રક્ષણ સાથે બોલાવ્યો. એલચીનો બહુજ સત્કાર કર્યો અને જે શરતો રજુ કરે તે પર સુલેહ કરવા ઇચ્છા જણાવી. છેવટે બે શરતો પર સુલેહ થઇ કે “ લડાઇ બંધ કરવી અને દામગાનનો કીલ્લો ઇસમાઇલી લોકોને વેચાતો આપી દેવો. ”

આ સુલેહનામાપર સહીઓ થઇ ગયા બાદ પણ એલચી થોડા દીવસ વજરનો મહેમાન રહ્યો. એક દીવસ વજર સાથે બેસી જમતો હતો. વાતવાતમાં એલચી બોલી ઉઠ્યો કે “ અમારા ચાકરો અને મિત્રોથી ભાગ્યેજ કોઇ જગો ખાલી હશે. ખુદ આપના દરબારીઓ અને બોડીગાર્ડોમાં અમારા કેટલાક શીદાઇઓ મોજુદ છે. વજરે આ સાંભળી ગભરાઇને પુછ્યું “ તે કયા કયા લોકો છે ? ” એટલું કહેવા સાર્યેજ પોતાનો રમાલ એલચી તરફ ફેંક્યો, જેનો હેતુ એ હતો કે હું તેના બચાવનો વાચદો કરું છું. વજીરનું રમાલ ફેંકવું હતું કે- તેના નોકરોમાંથી પાંચ માણસો સામે આવી ઉભા રહ્યા અને બોલ્યા “ અમે ગુપ્તી શીદાઇ છીએ. ” એ પાંચ પૈકી એક હિંદુસ્તાની હતો. તેણે હિંમતથી આગળ વધી જણાવ્યું કે “ આજરોજ અને અચારેજ હું તમોને કતલ કરી નાખતે, પરંતુ તેમ નહિ કરવાનું કારણ એટલુંજ કે મને હજુ સુધી તમોને કતલ કરવાનો હુકમ મળ્યો નથી. આ વાત સાંભળતાંજ વજર નેતરની સોટીની પેઠે થરથરવા લાગ્યો અને મલસાઇ તે નોકરોના પગોપર પડ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે “ મને મારી નાખશો નહિ. હું સોગંદ ખાઈને કહું છું કે હું હંમેશા

તમારા બાદશાહનો એક અદના દાસ હોવાનું સમજીશ ” બદરુદ્દીને તેને દીલાસો આપ્યો. અને અલમોતમાં જતો રહ્યો.

આ બનાવની ખબર સુલતાનને પડતાં તે વજીરના બાવલાપણાને લીધે બહુજ નારાજ થયો. અને પત્રથી તેને ઘણોજ ક્રોધો આપ્યો અને હુકમ આપ્યો કે “ આ પત્ર પહોંચતાંજ તે પાંચે ગુપ્તી શીદા-ઘઘોને જીવતા બાળી દેવા. બાદશાહના હુકમની અમાન્યતા થઈ શકતી નહોતી પરંતુ તેની સ્થિતિ આ વખતે ઘણીજ દયાજનક હતી, પોતે શીદાઘઘોથી ડરતો હતો અને પોતે આપેલો વાયદો તોડ્યો પડે છે તેને માટે રોતો હતો. પરંતુ જે ઇસમાઇલીઓ અગ્નિમાં બાળી રહ્યા હતા તેઓ મોટે અવાજે આનંદના પોકારો કરતા અને કહેતા હતા, કે અમેને શહાદત મળે છે અને તેમ કહેવા સાથે તેમના બાદશાહ અલાઉદ્દીન મહંમદના વખાણ કરતા હતા. જ્યારે આ વાતની ખબર અલમોતમાં પહોંચી ત્યારે તેઓ સમજ્યા કે આ કામ વજીરની ઇચ્છાથી થયું નથી. પરંતુ ખાનગી રીતે લખી જણાવ્યું કે “ તમેજો અમારા પાંચ વશદાર શીદાઘઘોને અગ્નિમાં બાળી નાખ્યા છે. જે તમે પોતાનો પ્રાણ બચાવવા ચાહતા હોતો દરેકના પ્રાણના બદલામાં દશ દશ હજાર અશરશીઓ રવાના કરો. વજીર આટલો દંડ આપવાથી નીકાલ થાય છે એમ સમજી ઘણોજ ખુશી થયો. પત્ર લાવનાર એલચીનો ઘણોજ સત્કાર કર્યો અને તે દંડની રકમ રવાના કરવા ઉપરાંત દામગાનનો કીલ્લો અલમોતના બાદશાહને વેચાતો આપવાથી જે રકમ વસુલ થઈ હતી તે પણ આપી દીધી.

હુસેન નામનો એક શખ્સ કે જે અલાઉદ્દીનના પુત્ર રકતુદ્દીનની ઉશ્કેરણીથી અલાઉદ્દીનનું કામ પુરું કરવાને તક શોધતો હતો. એક

વખત મધરાતે અલાકિદીન બકરાંના તબેલામાં સુતો હતો ત્યાં જઈ હુસેને તેનું ગળું તખ્ખર નામના કુહાડા જેવા હથિયારથી કાપી નાખ્યું. હી. સ. ૬૫૩

૨૨ રૂકનુદ્દીન ખુરશાહ.

અલાકિદીન પછી તેનો દીકરો રૂકનુદ્દીન ખુરશાહ થયો. બાદશાહ થતાંજ તેણે પોતાના બાપના ખુનીને તેના પુત્ર સહીત કનલ કર્યો. આ બાદશાહ અલમોતના રાજ્યનો છેલ્લો બાદશાહ હતો. ગાદીપર બેઠો ત્યારે ઘણીજ નાની વયનો હતો. અલાકિદીનના વખતમાં જે રાજ્ય વ્યવસ્થા નબળી પડી ગઈ હતી તે તેનાથી સંભાળી શકાય તેમ નહતી. આવા ઇસમાઇલી લોકોના નિર્બળપણાના સમયમાં તાતારી લોકોનું એક બળવાન લશ્કર તીડોના દળની પેટ ચડી આવ્યું અને હલાકુખાન ઈરાન તથા એરાકના રાજ્યોને પાયમાલ કરવાને રવાના થયો. તાતારી લોકોના રાજ્યપર આ સમયમાં મનકુખાન રાજ્ય કરતો હતો, અને દેશો જીતવાનું કામ હલાકુખાનને સુપ્રત હતું. કેટલીક બાબતોથી જણાઈ આવે છે કે પ્રથમ ઇસમાઇલીઓએજ આ લોકોને છેડ્યા અને તેના બાદશાહી કુટુંબપર હુમલા કર્યા પરંતુ સામાન્ય રીતે સઘળા ઇતિહાસકારોનું કહેવું છે કે ઇસમાઇલીઓના જુલમથી લોકો કંટાળી ગયા હતા અને તેથી બગદાદના ખલીફ મોઅતસીમ બિલ્લા અને કઝવીન શહેરના આગેવાન લોકો તરફથી તાતારી લોકોના શહેનશાહને લખવામાં આવ્યું કે “ઇસમાઇલી લોકો દોહસો વરસથી આખા એશીઆ ખંડને પાયમાલ કરી રહ્યા છે તેનું જોર નબળું પાડવા અમે અશક્ત છીએ.” આવા પત્રો પહોંચતાંજ મનકુખાન ફાજ રવાના કરવાને તૈયાર થઈ ગયો, પોતાના ભાઈ હલાકુખાનને એક મોટા ભરકર સાથે દક્ષિણ તરફ રવાના કર્યો. તેને રવાના કરતી

વખતે કહ્યું કે “હું તને એક બળવાન લશ્કર અને શુરવીર સવારોના રસાલા સાથે રવાના કરું છું. આ એવા બહાદુર સીપાઇઓ છે કે તેના જેવા ઈરાન તથા તુર્કાનમાં બીજે મળી શકે તેમ નથી. ખખર-દાર! દરેક બાબતમાં ચંગીજાની પદ્ધતિની નકલ કરજે, અને આપણા રાજ્યને અરલ સરોવરથી લઈ નાઈલ નદી સુધી વધારી આપજે. જે લોકો તબેદારી કરે અને પોતાના બાગ્ય તારા હાથમાં સુપ્રત કરી આપે તેમની સાથે મહેરબાની કરજે; પણ જેઓ વિરૂદ્ધતા કરે તેની સાથે કોઈ પણ પ્રકારની દયા કરીશ નહીં. તેમને તેમના બાલ બચ્ચાંઓ સહીત કતલ કરી નાખજે. ઇસમાઇલીઓનો નાશ કરવા પછી તારે એરાકનો મુલક શત્રેફ કરવાનો છે. બગદાદનો ખલીફ જે તારી તાબેદારી કરે અને તારા આશ્રયમાં આવવાનું પસંદ કરે તો તેના પર મહેરબાની કરજે; પણ જે તે જરાપણ વિરૂદ્ધતા કરે તો તેનો પણ એજ હાલ કરજે કે જે બીજાઓનો થાય.”

આ સમયમાં ખ્વાજા નસીરુદીન તુસી રૂકનુદીન પુરશાદનો વજીર હતો. આ વજીરનું અહીં આવવાનું કારણ વિચિત્ર હતું. જ્યારે તેની વિદ્યાની ખ્યાતિ બહુજ થઈ ત્યારે તેણે બગદાદના ખલીફને ખુશ કરવા એક કીમતી મંથના ખુલ્લામાં ખલીફ મોઅત્તસીમ ખીલાનું નામ દાખલ કરી ખલીફને મુરબ્બી બનાવવાની કોશીશ કીધી. ખલીફ એ મંથને જોઈ પ્રથમતો ધણો ખુશી થયો; પરંતુ ઇબ્ને અલકમી કે જે ખલીફનો વજીર હતો. તેને ખ્વાજા નસીરુદીન સાથે શત્રુવટ હતી, તેણે ખલીફને નારાજ કરવા ખાતર એ નુકસાની કરી કે આપના માન સાથે આ મંથમાં “પૃથ્વીપર અસ્લાહના ખલીફ” એવા શબ્દો લખવામાં આવેલા નથી. આ વાત સાંભળવાંજ અગ્રાન અને હંક ખુદિનો ખલીફ ગુસ્સે થઈ બોલ્યો કે “મંથકર્તા મોટો બેવકુફ બહુમ

છે.” ત્યારબાદ એ ગ્રંથને દબા નદીમાં ડુબાવી દેવામાં આવ્યો. આ બનાવથી નસીરુદીન બહુ દીલગીર થયો અને બદલો લેવાને માટે ઉશ્કેરાઈ ગયો. બગદાદના ખલીફના હાથથી પોતાનું રક્ષણ કરવાને અલમોતના રાજ્યમાં જઈ રહ્યો. અહીં તેનો ભારે સત્કાર થયો અને વડા વજીરની પદવી પર નીમી આવ્યો. થોડા દિવસમાં જ્યારે તેને માલુમ પડ્યું કે અલમોતનો બાદશાહ પોતાની ઇચ્છા પાર પાડવાને તૈયાર નથી અને તે સાથે એમ પણ વિચાર થયો કે આવા નાણુક સમયમાં સૌથી વડો મુરબ્બી તાતારને બાદશાહ થઈ શકે છે તેથી તેણે અહીં બેવકાઈ કરી તાતારી લોકોને લાવવાની કોશીશ કરવા માંડી.

હી. સ. ૫૬૪ માં હલાકુખાનની પહેલાં મએસુર નામે મુગલ સરદાર મુગલોની ફાજ લઈ અલમોતના મુલકમાં આવ્યો. અલમોત પાસેના એક પહાડી કીલ્લા પાસે રકનુદીન અને તેનો મુકાબલો થયો. જેમાં મુગલોને પાછું હટવું પડ્યું પણ તેઓએ ઇસમાઈલીઓનાં ખજાંખાણી નાખી દેશમાં બીજી ઘણી ખરાબી કરી.

મએસુરનું લશ્કર આવતા પહેલાં રકનુદીને પોતાના ભાઈ શહે-નશાહને મુગલ સરદાર મએસુર પાસે મોકલ્યો હતો પરંતુ મએસુરે તેને હલાકુખાનની રૂબરૂ જવા સલાહ આપવાથી તે તેની પાસે ગયો. હલાકુખાને રકનુદીનને કહેવડાવી મોકલ્યું કે “ હું તારા ભાઈ શહેન-શાહને તબિદારીની સનદ તરીકે કબુલ કરું છું તું જ્યારથી રાજ્ય પર બેઠો છે ત્યારથી તારાથી ગુનહો થયા નથી માટે હવે તારે પોતાને કીલ્લાઓ તોડી મારી હજુરમાં આવવું જોઈએ. ” મએસુરને હુકમ આપી મોકલ્યો કે, રકનુદીનની લશ્કર બહાર કાઢી લેવું. રકનુદીને આ હુકમ મળ્યાનાં પોતાના કીલ્લાના કિલ્લાક કંચરા તોડી નાખ્યા.

હલાકુખાનના એલચી સદરુદીન જંગીએ આવી જણાવ્યું કે “રૂકનુદીને કેટલાક ઠીક્કા તોડી નાખ્યા છે, પણ આપની હેબતથી આપની હજુરમાં આવતાં બીહે છે. તથા તે માટે એક વર્ષની મહેતલ માગે છે.”

બાદશાહે સદરુદીન જોડે “શકાકી” નામના એક શખ્શને મોકલી રૂકનુદીનને કહેવડાવ્યું કે “જો તારે સુલેહ કરવી હોય તો શકાકીને દેશનું કામ સોંપી તરત અમારી હજુરમાં આવવું.” રૂકનુદીને આ હુકમનો અમલ કરવામાં ઢીલ કીધી અને પોતાના વજીર શમશુદીન કેલકી તથા તેના કાકાના દીકરા સહેકુદીનને એલચીઓ સાથે બાદશાહ પાસે મોકલી ઢીલ થવાના બહાના જોડી કહાડ્યાં અને ગરદુક તથા કોયસ્તાનના કારભારીઓને લખ્યું કે “તમારે બાદશાહની હજુર જઈ તાબેદારી કમુલ કરવી.”

હલાકુખાનનો ઝુંડો દમાવંદમાં હતો ત્યારે સહેકુદીનને કેટલાક એલચીઓ સાથે મેમુનદસ તરફ મોકલી રૂકનુદીનને કહેવડાવ્યું કે “જો તું તારું હિત ચાહતો હોય તો, બાદશાહે દમાવંદમાં સુકામ કર્યો છે ત્યાં તારે આવવું. વખત લાગે તો તારા દીકરાને આગળ મોકલવો.” આ સંદેશો પહોંચવાથી રૂકનુદીન ધુજવા લાગ્યો અને હલકા માણસાની સલાહથી એક ગુલામડીના છોકરાને એલચીઓ સાથે મોકલી બાઈને પાછો મુકવા અરજ કરી. હલાકુ રદબારના દેશમાં આવ્યો ત્યારે તેને આ કુગાઇ માલુમ પડવાથી તે છોકરાને પાછો મોકલાવી રૂકનુદીનને કહેવડાવ્યું કે “એ છોકરો ખિજમતને લાયક નથી માટે જો શહેનશાહને છોડાવવો હોય તો તારા બીજા બાઈને મોકલાવ.”

આ વખતમાં શમશુદીન વજીરે ગરદુકના કોટવાળ તાજુદીનને બાદશાહની હજુરમાં પહોંચાડવાથી શહેનશાહને રબ સળી પણ તેનો

એવો હુકમ હતો કે તેના બાઇને કહી મેમુનદસને ખરાબ કરી અહીં આવવું.

તવાચીખાન પરગણામાં લશ્કર એકઠું કરતો હતો. તે હલાકુના લશ્કરને આવી મળ્યો. અને શવાલ મહિનાની ૧૭ મી તારીખે મેમુનદસને ઘેરો ઘાલ્યો. પચીસમી લડાઇ શરૂ થઇ. બીજે દહાડે રકનુદીને પોતાના ખરા દીકરાને પોતાના બાઇ ધરાનશાહની જોડે બાદશાહ આગળ મોકલી જીવતદાન માગ્યું. અને ૨૯ મી તારીખે ખ્વાજા નસીરુદીન તુસી વીગેરે અમીરો સાથે રકનુદીને બહાર આવી ઘણો માલ અને રોકડ બાદશાહને ભેટ ધરી. બાદશાહે તે સર્વે લશ્કરમાં વહેંચી આપ્યું.

રકનુદીને મેમુનદસમાંથી બહારથી નીકળતાં બાદશાહતંત્ર ત્રણ તલાક આપી એક બાદર એકાદીને હલાકુના લશ્કરમાં પહોંચ્યો. હલાકુએ તેને એક તાતારી ટોળાંને સોંપ્યો.

રકનુદીને બાદશાહના હુકમથી પોતાના ખાસ માણસોને એલચીઓ સંગાથે રદબારના પ્રગણાના મજબુત કીસ્લા તોડી પાડવા માટે મોકલ્યા. તેમણે ખજનાથી બરપુર એવા ચાલીસ કીસ્લાઓને જમીન બરાબર કીધા. અલમોત, લામસ્તર તથા ખીજા કેટલાક કીસ્લાના રહેવાશીઓએ તાબે થવાના બહાના કાઢી કહ્યું કે, “ બાદશાહની સવારી અહીં આવશે ત્યારે અમે હુકમ ઉઠાવીશું ” ત્રણ વર્ષ પછી બાદશાહ અલમોતની નજીક પહોંચ્યો અને તેમને દહેશત બતાવવા રકનુદીનને કીસ્લા નીચે મોકલ્યો. પણ કીસ્લાને ઘેરવા સારું મુકી પોતે લામસ્તર ગયો. ત્યાંના લોકો તાબે થયા અને અલમોતવાળાએ પણ માફી માગી. કીસ્લાના જમાદારે લશ્કરમાં આવી ત્રણ રોજની મહેતલ લીધી તેટલામાં ત્યાંની રકમતે પોતાના માલને બચાવ કીધો. એથે રોજ કીસ્લામાં જે કાંઈ રહ્યું હતું તે સઘળું લશ્કરે લુટી લીધું.

અલમોત એક પહાડ છે તેની શીક્ષા જમીન પર ઉઠે એટલે હોય તેવી છે. અલમોતનો કીલ્લો એવો તો ખુલ્લું હતો કે તેને તોડતી વખતે તોડનારાઓને આસમાનના ખુરજો તોડતા હોય એવું લાગતું હતું.

હલાકુખાન રૂકનુદીનના લશ્કરને વિખેરી નાખી હી. સ. ૬૫૪ માં જલહજ મહિનામાં પોતાની ઉમેદથી રૂબરૂ થઇ હમદાનની કોરના અબ્રુક નામના ગામમાં ગયો. ત્યાં રૂકનુદીનને સાથે લીધો હતો. તેના પર કૃપા દ્રષ્ટિથી વરતવામાં આવતું હતું. રૂકનુદીનને બાદશાહના એલચીઓ સાથે પોતાના ખાસ માણસો આપી શામના મુલકના કીલ્લા ચંગીઝખાનના હાકમેને સોંપવા હુકમ કર્યો.

રૂકનુદીને પોતાને મનકુખાન પાસે મોકલવા બાદશાહને અરજ કરી. બાદશાહ અજબ થયો પણ અરજ પોતાને અનુકુળ પડવાથી કમુલ રાખી અને તેની રખેવાળી વાસ્તે મુગલોની એક ટોળકી આપી. રૂકનુદીન ગરદક પોંડ્યતાં મનકુખાનના એલચીઓએ મનકુખાન તરફથી તેને કહ્યું કે તું ગરદક વિગેરે કીલ્લા કેમ સોંપતો નથી ! તે કીલ્લાને તોડી પાછો આવ. તે પાછો ફર્યો ત્યારે એલચીઓએ મિજબાનીના બહાનાથી તેને તીણી તરવારથી મારી નાખ્યો. બીજી એક જગોએ એમ લખ્યું છે કે મનકુખાને જ્યારે રૂકનુદીનના આવવા વિષે સાંભળ્યું ત્યારે તે ગુસ્સે થયો અને કહ્યું કે “ તેના ઘોડાઓને નકામી તકલીફ શા માટે આપવી જાઇએ. ” એમ કહી તેને મારી નાખવા જલ્લાદો મોકલ્યા અને તેને રસ્તામાંજ મારી નાખવા હુકમ કીધો.

ઈસમાઇલીઓને સમાપ્ત કરવામાં મનકુખાનનો એવો હુકમ હતો કે; તેઓમાંના એક પારણામાં સુતેલા બાળકને પણ જીવતું મુકવું નહીં. રૂકનુદીનના મરણ પછી તેના નોકરો તથા લશ્કર જે હાકમેને

સોંપવામાં આવ્યા હતા તે બધાઓને મારી નાખ્યા અને પોતાના ઝેઠ ખાસ માણસને કઝવીન તરફ મોકલી રકતુદીન ખુરશાહના દીકરા, દીકરી, ભાઇ, બેન, બેસ, કુટુંબ, અને તેની આખી કોમને કાપી નાંખાવી. માત્ર તેઓમાંથી બે શખ્સો બુલગાન ખાતુને સોંપ્યા. તેઓને તેણીએ પોતાના બાપ ચક્રતાઇના વેરમાં મારી નાંખ્યા.

કીયા ખુબગ ઊમેદની નસલ દુટી ગઇ. કોઇ માણસ તેમનામાંથી જમીન ઉપર રહ્યું નહીં. મનકુખાને હુકમ કહાડ્યો કે ખોરાસાન, રદખાર અને કોહસ્તનાનના મુલકોમાં જે ઇસમાઇલી હાથ આવે તેને દાર કરવો જેથી બધા ઇસમાઇલીઓ કતલ થઇ ગયા. આ કતલને “ ઇસમાઇલીઓની કીયામત ” નું નામ આપવામાં આવ્યું છે.

ખ્યાબ નસીરુદીન તુસીની કોશીશ અને હલાકુખાનના બળવાન લશ્કરે ઇસમાઇલી લોકોની દોઢસો વર્ષની મજબુત અને ભયાનક સત્તાને અંત આણી દીધો અને છરીવાળા ધાતકી શીદાઇઓના હાથથી જગતને મુક્ત કર્યું.

જે સમયમાં હલાકુખાનના લશ્કરે ઇસમાઇલી લોકોનું મુળ કાઢી નાખ્યું તેજ સમયમાં મીસરના મુલતાને શામના ઇસમાઇલીઓનું કાસળ કાઢવા માંડ્યું. પરિણામ એ આવ્યું કે શીદાઇ બનવું એ મુસલમાનોમાં પાપ ગણાવા લાગ્યું. છેવટે સપુર્ણ કતલ પછી શીદાયતની છરી હમેશાને માટે ખુદી થઇ ગઇ. આમ થવાથી સધળા રસ્તાઓ નિર્ભય થઇ ગયા. મુસાફરો મદદ વગર આવજા કરવા લાગ્યા. વેપારી લોકો પોતાનો માલ ઠેક ઠેકાણે લઇ જઇ વેપાર કરવા લાગ્યા તથા એકંદરે જે પડતીનાં કારણે હતાં તેનો નાશ થયો જોઇ લોકો હર્ષ પામી હલાકુખાનને આશીર્વાદ દેવા લાગ્યા.

સમાપ્ત.

* સર મારકોપોલોએ રચેલા ગ્રંથના અંગ્રેજી ભાષાન્તરનો ઉતારો.

૨૩ પહાડી ઘરડા પુરૂષ સંબંધી.

(પ્રકરણ ૨૩-૨૪ પૃષ્ઠ ૧૩૯ થી ૧૪૨)

“ પહાડી ઘરડો માણસ ” “ મુલહિદ ” ગામમાં અગાઉ રહેતો હતો અને તેનો અર્થ “ આરામની જગ્યા ” એવો થાય છે. મેસર્સ મારકોપોલો કે જેણે તે દેશમાં કેટલાક દેશીઓ પાસેથી સાંભળીને જે પ્રમાણે તવારીખ વર્ણન કરીધી છે તેમ હું તમોને આખી તવારીખ કહીશ ”

“ તે વૃદ્ધ પુરૂષ તેઓમાં અલાઉદ્દીનના નામે ઓળખાતો હતો. એ પહાડો વચ્ચેની એક ખીણ તેણે પુરાવી નાખી હતી અને ત્યાં

* વેનિસ શહેરના રહેવાશી સર મારકો પોલોએ રચેલા “ પુર્વ તરફના દેશો અને ચમત્કારો ” નામના ગ્રંથનું ફ્રાન્સીસ કર્નલ સર હેનરી યુલ. આર. ઇ. સી. ખી. કે. સી. એસ. આઇ. એ કરેલું અંગ્રેજી ભાષાન્તર, કે જેમાં હેનરી કોડીરિ (પારીસ) થોડા વખત અગાઉ કરેલી શોધને અનુસરી કરેલા ફેરફારવાળા તથા એમી ફ્રાન્સીસ યુલ એલ. એ, સાક એન્ટ રટ્રોટ વીગેરેએ રચેલા પોતાના પિતા હેનરી યુલના જીવનચરિત્ર સાથે નકશા તથા ચીત્રોવાળા પુસ્તકનું લંડનમાં આલ્ફામાર્લ મોહલામાં વસનાર જોહન મુરે ઇ. સ. ૧૮૦૩ માં એ ભાગમાં છપાવી બહાર પાડેલા ત્રીજી આવૃત્તિના ગ્રંથનો આ ઉતારો આપવામાં આવ્યો છે. લખનાર.

સૌથી મોટા, સૌથી ખુબસુરત અને કદી દીઠામાં ન આવ્યો હોય તેવો બગીચો દરેક જાતના મેવાના ઝાડોથી ભરપુર બનાવ્યો હતો. તેના અંદર ઘણાજ ખુબ સુરત તંદુરો અને મહેલો જેનો આપણને ખ્યાલ પણ ન આવી શકે એવા ગિલીટ ચડાવેલા અને સરસ રંગના બનાવ્યા હતા. તેમાં નેહરો હતી. જેમાં દાર, મધ, દુધ અને પાણી ખુશ્કાં વહેતાં હતાં. અને તેમાં ઘણીએક ખાનુઓ અને ઘણીજ ખુબસુરત છોકરીઓ જે દુનિયામાં મુશકેલાકર્ત્ર્યા મળી શકે તે હતી. તેઓ દરેક જાતના વાજાંત્રો વગાડી જાણતી અને ઘણુંજ મધુર ગાયન ગાતી તથા એવી રીતે નાચતી કે, જેનારતું મન હરણ કરી લેતી; કારણ કે તે ધરડા પુરૂષની મતલબ એ હતી કે, લોકો એમ માને કે, ખરેખર જન્નત એજ છે. તેણે તે બાગ જે પ્રમાણે હજરત મહમદ નબીએ જન્નતતું બયાન આપ્યું હતું કે, તે ખુબસુરત બગીચો છે. જેમાં દાર, દુધ, મધ અને પાણીની નેહરો તથા જન્નતમાં રહેનારાઓની ઘણીજ ખુશાલી માટે ખુબસુરત સ્ત્રીઓ છે તે પ્રમાણેનો બનાવ્યો હતો. જે કોઈ તેના એસેસીન (ખુની) નહિ થાય, તેને તે બગીચામાં દાખલ થવા આપવામાં નહિ આવતો. તે બગીચામાં દાખલ થવાના દરવાજા પાસે ગઢ હતો. તે એવો મજબુત કે આખી દુનિયાને અંદર પેસતાં અટકાવે અને તે સિવાય અંદર આવવાનો બીજો રસ્તો નહિ હતો. તેણે પોતાના દરબારમાં બારથી વીશ વર્ષ મુંધીની ઉમરના કેટલાક છોકરાઓ કે જેઓને સિપાઈ બનવાનો શોક હતો, તેમને રાખ્યા હતા. તેઓને જેમ હજરત મહમદ નબી કહેતા તેમ જન્નત વિષે કહેતો અને જેમ મુસલમાનો હજરત મહમદ નબીને માનતા તેમ તે છોકરાઓ તે ધરડા પુરૂષને માનતા હતા. પછી તેઓને ચાર, છ કે દસ દશને એકી વખતે એવી સ્ત્રીજ ખાવાની આપતા કે, જેથી ભરકાંધમાં તેઓ પડી જતા. પછી તેમને ઉચકાવીને

તે જન્મતમાં દાખલ કરાવતો તેથી જ્યારે તેઓ જગતા ત્યારે પોતાને જન્મતમાં જોતા. ”

૨૪ શાએર ડી. જનવિલના અંથનો ઉતારો.

ટીપ ૧ લી. “આ ફ્રેન્ચ સમજુતી અપુર્ણ છે તો પણ તેમાં સત્યતાનું બીજ છે” “હુસેનના શોષકારક મોતના વખતથી અલીના ખાનદાનથી ઉતરેલાઓ તે પેગમ્બરના ખરા વારસ છે એમ લોકો માને છે. એમ માનનારાઓ પોતાના ધર્મના મતો છુપા રાખવાની કોશીશ કરવાને લીધે અને વળી તરેહવાર મતો ધરાવવાના સખમથી એઓના ધર્મની વલણ વિચિત્ર અને ગુપ્ત છે. એક તરફ અલીને ખુદાનો અવતાર લીધો હોય એવી રીતે માને છે અને તેની ઓલાદને પણ તેના જેવા દરજ્જે આપે છે અને બીજી તરફ બીજાને શીરકો એવો પણ છે કે જે પોતાને દીનનો કલમો અને બીજા શરમાનથી છુટો ગણે છે. હજરત અલીને માનનારાઓમાંનો એક શીરકો ઇસલામી છે. જેઓ શીયા પણ ગણાય છે. તે મુખ્ય શીરકો છે. અને અસલ ધર્મના મતથી આડે રસ્તે જનારી શાખાની એ જડ છે. એ નામ તેઓએ તેમના સાતમા ઇમામના નાનપરથી ધારણ કરીધેલું છે. જે ઇમામ વિષે તેઓ એમ માને છે કે તે જમીનમાં ગયો છે પણ દુનિયાનો છેડો આવશે ત્યારે તે દીવસે પાછો આવશે. હી. સ. ૧૦૯૦ માં ઇરાનની ઉત્તર તરફના પહાડી પ્રગણામાં રહેનાર સખ્યાહના દીકરા હસને આ ઇસમા-છલી ખાનદાન સ્થાપ્યું હતું. અને એકસો સીત્તેર વર્ષ પછી મંગોલ લોકોએ તે કોમને દાબી નાખી. તે વખત સુધી હસને જે ખાનદાન સ્થાપ્યું હતું તે પુર્વ કોહીસ્તાનમાં બધે ઠેકાણે નહિ તો કેન ગામ સુધી ફેલાઇ ગયું હતું. કાઝમાનની ઉત્તર પુર્વ દિશા તરફ બગ્રીસ

માઝલ છેટે અલમોનમાં તેઓનું મુખ્ય મથક હતું. અને આખા સંસ્થાનમાં બધે ઠેકાણે ધણા મજબુત કીદલાઓ તેઓ ધરાવતા હતા.”

“ડી૦ સાસીએ એ પ્રમાણે સાબીત કીધું હોય એમ દેખાય છે કે એક જાતનો રોપો જેને “હશીશ” કહે છે તે તેઓ વાપરતા હતા. તે ઉપરથી તેઓ “હશીશીન” કહેવાય છે. તેઓની મારી નાખવાની અને જીલમ કરવાની રીત ઉપરથી “એસેસીન” એટલે ખુન કરનાર એ નામ હાનના વખતમાં વપરાય છે. આ રીત વાપરવાની અસલ નેમ તેઓની એ હતી કે ખરા ધર્મને માનનારાઓ તેઓ ઉપર જીલમ કરે તો તેઓની સામે તલવારથી ન થવા માટે બીહવાડાવવાની અને સગ્ગ કરવાની એ રીત તેઓએ દાખલ કીધી.”

“મેં. જી. ટેકરટનો “એસેસિન” શબ્દ વાપર્યો છે. કારણ તે મટ્રાલિયન ભાષામાં મુળ શબ્દને બને તેટલી વધારે ચોકસાઈથી બતાવે છે. કોઇ એક બીજા ગ્રંથમાં તે શબ્દ “ચોઝીની” નામથી વપરાયેલો હોય એમ આપણને માલુમ પડે છે. જેન વીલી નામનો ગ્રંથકર્તા તેમને “એસેસિસ” કહે છે અને નાન્જર્સ અને બીજાઓ “હેર્સેસિડે” કહે છે. આ પ્રમાણે ધણા જુદા જુદા નામ આપવામાં આવે છે.”

“મુલહિત નામની સમજણ. (રામુશીઆમાં છે તેમ) મુલહિત એ નામનો અર્થ અરબીમાં “ખરા ધર્મથી આડી રીતે બનારાઓનું રહેહાણ” એમ થાય છે. અરબીમાં “મુલહિદ” જેનું બહુવચન “મુલહિદા” છે. જે બોલતું ધરાની તવારીખમાં ઉપલી કોમને નામ આપવામાં આવ્યું છે. અને હજી સુધી ઇસમાઇલીને લગતા થોડા

રીરકાઓ જેવા કે “ દરશીશ ” “ નુસેરી ” માટે સુત્રી અરખો એ નામ આપે છે. ”

“ તખ્તે નાસરી ” નો લખનાર અલમોતના કાલ્લાને “ મુલાહિદ તલમોત એટલે મોતના મુલાહિદ એટલે ધર્મથી આડે રસ્તે જનાર એમ કહે છે. ”

“ વાટ એ ડાયરડેસ અરામ ” એક છ. ટેકસ્ટનું વાક્ય જે અમે જાળવી રાખ્યું છે તેનો તરજુમો અમે કર્યો છે તે પ્રમાણે રાખવો જોઈએ. હું ધારું છું કે મારકોએ એક પુર્વ તરફનું નામ અથવા શબ્દ સમજાવવાને બીજો અજાણતાં વાપર્યો છે. કારણ કે “ ફુટ ” “ પાપી ” ના અર્થમાં “ હરામ ” ને બદલે અરામ વપરાયો છે, એ સમજાવવું શક્ય જણાય છે. ”

“ પોથિઅર્સના પુસ્તકમાં : “ ડેસઆરામ ” (ફ્રેન્ચ ભાષાનો શબ્દ) ને બદલે “ પૃથ્વી ઉપરના ઇશ્વર ” એવા અર્થવાળા શબ્દો “ વેલ્ટ ડાયર એન ફરેકો ઇસ ડીક્ષ ટેરિયન વપરાયલા માલુમ પડે છે. પહેલાના શબ્દો સમજી શકાય તેવા નથી, તેમ જાણવાથી પ્રથમના અસ્પષ્ટ શબ્દો સમજી શકાય તેવા નથી, વળી પ્રથમના સ્પષ્ટ શબ્દોને બદલે તેને દાખલ કરવામાં આવ્યા હોય તેમ લાગે છે. નવો શબ્દ સમુહ ખરેખર “ મુલાહિદા ” નો અર્થ બતાવતો નથી. પણ ચાલતા સંપ્રદાયથી વિરુદ્ધ મતની મુખ્ય ખુબી બતાવે છે. આ સુધારો બ્રહ્મ કરીને માર્કોપોલોએ કર્યો હોય તેમ જણાય છે. કારણ કે તે ખરેખર ઘણા વખત અગાઉ કરવામાં આવ્યો છે. ”

“ ખાનીકાફ ” અને તે પહેલાં “ મુલહિત ” એ અલમોતપરથી નામ નીકળેલું છે, એમ જે. આર. ફોરેસ્ટર માને છે, પણ મુલહિતનું

મળતાપણું “મુલહિત” અથવા “મુલાહિદા” ને વધારે મળતું છે. આરમિનીયન ઃતવારીખમાં ઇસમાઈલી દેશને “મુલહિત” એ નામ આપેલું છે. અને “રખી બેનબીને” બારમી સદીમાં અને “રખરૂદી” એ તેરમી સદીમાં “મુલહિત” એ પ્રમાણે બોલ તેવી રીતે લાગુ પાડ્યો છે. હલાકુના હુમલાના ચીનાઈ વર્ણનમાં તેને મુલહિદતું રાજ્ય કહેવામાં આવ્યું છે.”

૨૫ હલાકુની સચારીના ચાઈનીઝ વર્ણનનો ઉત્તરો

“જેસલમની યાત્રાએ જનારાઓએ “જખલસેબેનાન” પહાડની ઉતરે આવેલા પહાડોમાં વસનાર કોમની શાખાના સરદારને “ પહાડનો ધરડો પુરૂષ ” એ નામ આપ્યું છે. જે અરબીમાંથી “ શેખુલ જખલ ” બોલતો તરજુમો છે. પણ હામરના લખવા પ્રમાણે અલ-મોતના શેફગદાને જે પોતાને સુલતાન મલેક કે, અમીર કંઈ નથી કહેવડાવતો તેનું નામ છે એમજ હોય એમ લાગે છે. કારણ તેના દેશને “ મિલફુલ જખલ ” એમ કહેતા હતા ”

૨૬ પહાડી ધરડો પુરૂષ પોતાના એસેસિનોને કેવી રીતે કેળવતો ?

(પ્રકરણ ૨૪ પૃષ્ઠ ૧૪૨-૧૪૪-૧૪૫)

“ આ ધરડો પુરૂષ પોતાના ચેલાઓને એમ કેળવતો કે જ્યારે તેઓ જમતા ત્યારે તેઓ પોતાને એવી ખુશનુમા જગ્યામાં જોતા કે, તેઓ ધારતાકે, ખરેખર તેઓ જન્મતમાં છે. અને પછી તે બાનુઓ અને છોકરીઓ તેઓને જીવ બરામ એવી રીતનો તેઓ સાથે પ્યાર કરતી. જીવાન પુરૂષ જે કંઈ માગે એ તેઓના માટે ત્યાં હતું. તેઓ પોતાની મરજીથી તે જગ્યા કદી પણ છોડતે નહિ એવી હતી. હવે

પહાડી ધરડો પુરુષ પોતાના એસેસિનોને કેવી રીતે કળવતો ? ૯૩

આ શાહજાદો જેને આપણે ધરડો પુરુષ કહીએ છીએ તે પોતાનો દરબાર દખ્ખા બરેલી અને ઉચી રીતે રાખતો હતો. અને ભોળા લોકો જેઓ તેની આસપાસ રહેતા તેઓને એમ મનાવતો કે, હું મોટો નથી છું, જ્યારે પોતાના એસેસિનમાંથી કોઈને કાંઈ કામે મોકલવા ચાહતો ત્યારે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તેને પીવાનું આપતો. પછી તેને પોતાના મેહેલમાં લઈ જવા હુકમ કરતો અને પછી જ્યારે તે જુવાન પુરુષ ઉત્તો ત્યારે તે બગીચામાં નહિ, પણ તે કીણામાં પોતાને જોતો. જે જોઈ તે નાખુશ થતો. પછી તેને તે ધરડો પુરુષની હજુરમાં લઈ જતા અને પોતે જાણે એક નખીની હજુરમાં હોય તેમ ઘણાજ માન સાથે જુકીને સલામ કરતો, પછી તે ધરડો પુરુષ તેને પૂછતો કે, તું ક્યાંથી આવ્યો ? તે કહેતો કે, હું જન્મતમાંથી આવ્યો. તે જન્મત જેવી હજરત મહમદ ન ખીએ પોતાના કાયદાની બુકમાં લખી તેવીજ હતી. જેથી જે લોકો તે વખત આસપાસ ઉભેલા હોય ને જેમને દાખલ કરવામાં નહિ આવ્યા હોય તેઓને તેમાં દાખલ થવાની ઘણીજ ખાહેશ થતી. ”

“ પછી તે ધરડો પુરુષને જ્યારે કોઈને મરાવી નાંખવો હોય ત્યારે તેણે એક જુવાનને કહેતો કે, ફલાણુ ફલાણુને જઈ મારી નાખ ને જ્યારે તું પાછો આવશે ત્યારે મારા શીરશતા તને જન્મતમાં લઈ જશે ને તું જો મરી જશે તો પણ મારો શીરશતાને હું કહીશ તો તને જન્મતમાં લઈ જશે. આ પ્રમાણે તેમને મનાવતો અને તેઓને પછી તે જન્મતમાં જવાની એવી મોટી ખાહેશ રહેતી કે, ગમે તેવો હુકમ તે કરવા સાર પોતાની જાન જોખમમાં નાંખવા અચકતા નહિ. એ પ્રમાણે જેને ચાહતો તેને તે ધરડો પુરુષ મારી

નાંખાવતો અને રાજાઓના પેટમાં ખીક ઉપજાવતો, જેથી તેઓ તેના ખંડણી આપનાર થઈ જતા. અને પછી સલાહ અને દોસ્તી સાથે તેઓ ઘરડા પુરૂષ સાથે વર્તતા. ”

“ મારે કહેવું જોઈએ કે, તે ઘરડા પુરૂષના હાથ હેડળ ખીજા હતા. જેઓ તેના કામની નકલ કરતા અને તેજ પ્રમાણે ચાલતા. એઓમાંના એકને દમાસ્કસ અને ખીજાને કુર્દસ્તાનમાં મોકલી આપ્યા. ”

ટીપ ૧. “ જો કે આ વાત નવાઈ જેવી છે, તો પણ એમ જણાય છે કે આવીજ વાત પુર્વ તરફના દેશોમાં બધે પ્રચલિત હતી. ઓડોરિકે તે વાત લંબાઈથી વર્ણવી છે. તેથી જરા ટુંકમાં એક ચીના મુસાફરે કહી છે. અને તે વાત અરબી બાપા ઉપરથી હોમરે માઇન્ટ ડી. ગ્રોરીયન્ટ નામના પુસ્તકમાં કહી છે. ”

૨૭ ચીના મુસાફરના વર્ણનનો ઉતારો.

“ મુલાહિદ્દ દેશના સિપાઈઓ તે પક્કા લુટારા છે. જ્યારે તેઓ કાંઈ પણ વ્યસની જીવાની પુરૂષને જીએ છે. ત્યારે તેને શાયદા અથવા લાભની લાલચથી લલચાવે છે તેને એટલી હદ સુધી લલચાવે છે ને ઉશ્કેરે છે કે તે પોતાના હાથથી પોતાના મોટાભાઈ કે પોતાના બાપને મારી નાખવા તેને કહેવામાં આવે તો મારી નાંખવા તેમાર સામ્ય એવી હદપર જ્યારે તે પહોંચે ત્યારે તેને કંઈ ખીંચરાવી પીંધેલો ખનાવી તે હાલતમાં તેને એકાંતની આરામની જગ્યામાં લઈ જાય છે. જ્યાં તેને મધુર ખાધન અને ખુબસુરત સ્ત્રીઓથી ચક્રચુર કરવામાં આવે છે. કેટલાક દીવસ સુધી તેની બધી ધન્યતા પૂરી પાડવામાં આવે છે. અને પછી જ્યારે તે ઉંઘમાં હોય ત્યારે તેની આસપાસ જગ્યાપર સર્વ જગ્યામાં આવે છે. જ્યારે તે જાગે છે ત્યારે તેને જાગવામાં આવે

છે કે, જો તે ખુની થાય તો તેને તેજ સુખથી બદલો આપવામાં આવે. પછી ધર્મ પુસ્તકો અને બંદગી તેને શીખવી એવો ગરમ કરવામાં અને જોસમાં લઈ આવવામાં આવે છે કે કંઈપણ કાર્ય તેને કરવાનો હુકમ કરવામાં આવે તો તે બળવવા માટે દીકરીર થયા વગર કે મોતથી ખીધા વગર તે બળવે છે. ”

“ કુએડર લોકોનો એક ઇતિહાસકાર જણાવે છે કે તે જાતીનું મથક ધરાનમાં હતું એ વાત ખરી પણ સીરિયાનો હાકેમજ માત્ર તેમને પરિચિત હતો અને તેને ત્રિપે વિલિયમ ડી. નાનજસ નિચે પ્રમાણે જણાવે છે:—

“ દુરના અને નજીકના બંન્ને આરબ લોકો અને ખ્રીસ્તી લોકો તેનાથી બહુ ડરતા હતા. કારણ કે તે બંન્ને વર્ગના ગમે તે રાજાઓને પોતાના દુતોની મારફત મરાવી નાખતો. કારણ કે પોતાના રાજમહેલમાં પોતાના દેશના યુવાનોને ઉછેરતો અને પછી તે તેમને ઘણી ભાષાઓ અને ખાસ કરીને તેઓના ઇશ્વરથી બીહવાને અને મરણના જોખમે પણ તેના હુકમ માનવાને શીખવતો અને તેમને કહેતો કે આવી વર્તણૂક સ્વર્ગના આનંદ ભોગવવાનું દાર થઈ પડશે અને જે કોઈ આ પ્રમાણે પોતાના ઇશ્વરના હુકમને અમલમાં લાવતાં મરણ પ્રાપ્તશે તો તે ફરીસ્તા નરીકે પુગ્નશે. શીદાઈ અથવા શેખના આસ્તીક શિષ્યો તેને (શેખને) ખરા ભાવથી તાબે થતા તેના દાખલા તરીકે કેપેથિનો અને મરીનો સાનુન્ટો જણાવે છે કે શેખેનનો અમીર હેનરી (જે સલ્મનો નામનો રાજા) સિરિયાના ધરડા પુરખની મુલાકાતે આવ્યો એક દિવસે સ્થાને તેઓ સાથે રહેતા હતા, ત્યારે તેઓએ કેટલાક સફેદ પોશાકવાળા ઘોડાઓને એક ઉંચા મિનારાપર બેઠેલા જોમા એકે અમીર તરફ ફરીને તેને પુછ્યું “ મારે આગ્રહિત પ્રજા

છે તેવી આશાકિત પ્રજા તમારે છે ? ” એને અમીરને જવાબ આપવાનો અવકાશ આપ્યા પહેલાં તેણે બે છોકરાઓને કાંઈ નિશાની કીધી અને તુરતજ તેઓ તે ક્રિયા બિનારાપરથી કુદી પડ્યા અને તુરતજ ત્યાં મરણ પામ્યા. ”

“ જ્યારે ફેડરિક પાદશાહ વેલિંગ્ટોની મુલાકાતે ગયો હતો ત્યારે આમજ બન્યું હતું. તે વાત સેન્ટો નેપોલો એન્ટીએમાં કહેવામાં આવી છે. અને બોડિન ડિ. સેમોરો નામની નવલકથામાં તેજ પ્રમાણે તેને દાખલ કરવામાં આવી છે. ”

“ મહાન પીટર વિષે પણ ધીમે ધીમે તેવી વાત બોલાવી લાગી છે. એમ કહેવામાં આવે છે કે કોપનહેગનમાં રાઉન્ડ ટાવર (ગોળ બિનારો) ના મથાળા ઉપર તે અને ડેન્માર્કનો રાજા ઉભો હતો તે સિપાઈને કુદી પડવાનો હુકમ કરીને તેણે તેને (ડેન્માર્કના રાજાને) પોતાની પ્રજાનું આશાકિતપણું બતાવ્યું હતું ”

“ સીરીઆ અથવા ધરાનના ઇસમાઈલી દુતોએ જે સૌથી વધારે જાણુવા લાયક પુરૂષોના ખુન કર્યાં અથવા તેમના ખુન કરવાની કોશીસ કરેલી કહેવાય છે તે નીચે પ્રમાણે છે.

૪૦ સં ૧૦૯૨ માં ધરાનના પાદશાહ શાહ સલજુકિયનના સત્તાવાન દિવાન નિઝામ ઉલ-મુલ્કનું પ્રથમ અને જરા પછીથી તેના બે દીકરાનું ખુન કરવામાં આવ્યું હતું. ૪૦ સં ૧૧૦૨ માં હોમઝ શહેરના પાદશાહનું તેની મુખ્ય મસજિદમાં ખુન કરવામાં આવ્યું હતું. ૪૦ સં ૧૧૧૩ માં હુમાસકસની મુખ્ય મસજિદમાં મુસલમાન રાજા મોહુદુદીનનું ખુન કરવામાં આવ્યું હતું. આશરે ઇ.સ. ૧૧૧૪ માં મુલ્તાન સંજરશાહના વજીર અબ્દુલ મુજરરબલીનું અને સંજરશાહના

બાપના કાકાનું ખુન કરવામાં આવ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૧૧૬ માં બગદાદ શહેરમાં મરાઠાના બાદશાહનું ઈરાનના સુલતાન મહમદની સમક્ષ ખુન કરવામાં આવ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૧૨૧ માં કેરોમાં મીસરના બળવાન વજીર અમીર અબ્દુલનું ખુન કરવામાં આવ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૧૨૬ માં મુસલની મોટી મસજિદમાં મોસલ અને અલેપોના રાજા દાસમ એકસોકોટનું ખુન કરવામાં આવ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૧૨૭ માં ઈરાનના બાદશાહ સંજરશાહના વજીર મોમનુદીનનું ખુન કરવામાં આવ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૧૨૯ માં મીસરના ખલીફ અમીર ખીલ્લાનું ખુન કરવામાં આવ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૧૩૧માં હુમાસકસના રાજા તાબુલ મુલ્કખરીનું ખુન કરવામાં આવ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૧૩૪ માં શમશુલ મુલ્ક અને તેના દીકરાનું ખુન કરવામાં આવ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૧૩૫ થી ૧૧૩૮ સુધીમાં ખલીફ મુસ્તરશીદ, દાકિદ અને આઝરખેજનના રાજા સેલજુકીયાના ખુન કરવામાં આવ્યા હતાં. ઇ. સ. ૧૧૪૯ માં ત્રીપોલીના કાકિન્ટ રેમાન્ડ અને ઇ. સ. ૧૧૯૧માં આઝરખેજનના રાજા કીઝીલ આરાઝલેનનું ખુન કરવામાં આવ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૧૯૨ માં જરસલેમના રાજા કોનરાડ ઓફ મોન્ટ ફેરેટનું ખુન કરવામાં આવ્યું હતું. રીચર્ડ રાજાએ આ ખુન કરાવ્યાનું કહેવાય છે. ઇ. સ. ૧૨૧૭ માં હમદાનના રાજા આઘલમીસનું ખુન કરવામાં આવ્યું હતું.

“અને ઇ. સ. ૧૧૭૪ અને ૧૧૭૬ માં મહાન સલાહુદ્દીનને ઇ. સ. ૧૧૭૧ માં બગદાદના સુબા અને મુગલ લોકોના ઇતિહાસકાર અલા-હુદીન જુવેનીને અને ઇ. સ. ૧૧૭૨ માં હંગ્રાંડના રાજા એડવર્ડને મારવાની કોશીશ કરી હતી.”

“પાછળના વર્ષોમાં શ્રીદાસ લોકો પૈસાની ખાતર (બાહુતી) મારાઓનું કામ કરતા એમ જણાય છે. બિબર્સ પોતાના દરબારના એક કાગળમાં જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે તેમને કામે લગાડવાનો અહં-કાર કરે છે. એક મુસલમાન ગ્રંથકર્તા એડવર્ડ રાખને મારી નાખવાની કાશીશ બિબર્સ કરાવી હતી તેમ કહે છે.”

ટીપ—૨ “હોમર અલમોતના રોષ અથવા મોટા હાકેમના હાથ નીચેના મુખ્ય માણસોને “મોટા ઉપ ધર્મગુરૂઓ” એવું નામ આપે છે અને તેના માનવા પ્રમાણે તેઓમાંનો એક શીરીઆનો રાગ હતો. એક ઇરાનની પુર્વમાં કાહીસ્તાનમાં રહેતો હતો. પણ કુર્દિસ્તાનમાં કોઈ રહેતો હતો કે નહિ તે વિષે હોમર કાંઈ કહેતો નથી.”

“કર્નલ મોન્ટેથ કાંઈ પુરાવો અથવા વિગત આપ્યા સિવાય કહે છે કે એસેસિનમાંની કેટલીક ટોળીઓ, શીરીઆ, કુર્દિસ્તાનમાં, (માન સરોવરની પાસેનો પ્રદેશ) અને એશીઆ માઇનરમાં સઘળે ડેકાણે છુટી છુટી ફેલાઈ ગઈ હતી અને સઘળા અલમોતમાં રહેનારા હાકેમને સૌથી મોટા રાગ એટલે છમામ તરીકે ગણતા હતા. એક વાત ખ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે માર્કિપોલો પછી ત્રીશ વર્ષ થયલા ઓએડોરિસ કહે છે કે તે ઘરડો પુરૂષ માનસરોવરની ઉત્તરે મેલેસજીઈમાં રહેતો હતો.”

૨૮. તે ઘરડા પુરૂષનો નાશ કેવી રીતે થયો?

(પુસ્તક ૧ હું પ્રકરણ ૨૫ મું. પાન ૧૪૫ થી ૧૪૮)

“હવે ઇ. સ. ૧૨૫૧ માં એવું જન્યું કે લીવંટના તાતાર લોકોના રાજ અસ્થાહિએ તે ઘરડા પુરૂષના મોટા મુન્હાઓ વિષે સાંબળ્યું અને તેનો નાશ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો તેથી તેણે પોતાના

એક અમીરને એક મોટા સૈન્ય સાથે તે કિલ્લા તરફ મોકલ્યો અને તેઓએ ત્રણ વર્ષ સુધી તેના પર ઘેરો ચાલુ રાખ્યો. પણ તે એટલો બધો મજબુત હતો કે તેઓ તેને લઇ શક્યા નહિ અને જો તેમને તેની આંદર પુરતો ખોરાક હોત તો તેઓ ખરેખર તેને કદી લઇ શકત નહિ પણ ત્રણ વર્ષ લગી ઘેરો ચાલુ રહ્યો તે પછી કીલ્લાની આંદર ખોરાક ખુટ્યો. અને તેથી તેઓ તે કીલ્લો લઇ શક્યા. તે ઘરડો પુરૂષ તથા તેના સઘળા માણસોને મારી નાખવામાં આવ્યા કીલ્લા તથા તેની સાથે તેના સ્વર્ગના ખાગને જમીનદોસ્ત કરવામાં આવ્યો અને તે વખત પછી તેના જેવો કોઇ પુરૂષ થયો નથી અને તેથી તેની બધી દુષ્ટતાનો અંત આવ્યો. ”

ટીપ—૧ “ પોથિયરેજી ટેક્સ્ટમાં ૪૦ સં ૧૨૪૨ અને રામું. શીઆએ ૪૦ સં ૧૨૬૨ નું વર્ષ આપ્યું છે. આ બે માહેની એક તારીખ ખરી નથી અને ખરેખર માકેપોલાએ બે માસની પહેલી તારીખ આપવાનું દુરસ્ત થાયું નહિ હોય. ”

“ પોતે ૪૦ સં ૧૨૫૧ માં ગાદીએ બેઠા પછી મોટા કુરુલતાઇ અથવા રાજ્ય સભામાં માકુલખાંએ મુગલ લોકોએ મેળવેલી જીતને પુર્ણતાએ પહોંચાડવાનો નિશ્ચય કર્યો. ચીન અને તેની આસપાસના મુલકને પુર્ણ રીતે તાબે કરવાનું કામ પોતાના બાઇ કુખ્લાઇને સોંપ્યું. અને ધરાન તથા સીરીઆ જીતવાને તૈયાર કરેલા લશ્કરનું સેનાધિપતિ તેના બાઇ હલાકુને આપ્યું. ધરાનમાં પ્રથમ આવેલા મુગલ અમલદારો તરફથી ઇસમાઇલી લોકો સંબંધે ફરીયાદ થવાથી તેણે તેમને વશ કરવાનું કામ શરૂ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. અને હલાકુખાન ૪૦ સં ૧૨૫૨ ના ફેબ્રુઆરીમાં કારાકોરમથી નીકળ્યો, ને ઘણી સાવચેતીથી

આગળ વધ્યો અને ઇ. સ. ૧૨૫૬ ના જન્યુઆરી સુધીમાં એકસસ નદીને એળંગવામાં આવી નહતી. પણ કીતપુકે નામના એક અમીરની સરદારી નીચે એક લશ્કર ઘણા વખતથી આગળ મોકલ્યું હતું અને ઇ. સ. ૧૨૫૩ માં તે લશ્કર ઇસ્માઇલી લોકોના કિલાઓ ઉપર ઘેરા ધાલવામાં ઉત્સાહથી કામે લાગ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૨૫૫ માં વિગ્રહ જારી હતો તે દરમિયાન એસેસિનના ગાદીનશીન રાજા અલાઉદ્દીન મહમદનું (માર્કોપોલોએ તેનું નામ અલ્લાઉદ્દીન આપેલું છે.) મૃત તેના દીકરા રૂકનુદ્દીન ખુરશાહે કરાવ્યું અને પછી રૂકનુદ્દીન ગાદી ઉપર બેઠો. એક વર્ષ પછી (ઇ. સ. ૧૨૫૬ ના નવેમ્બરમાં) રૂકનુદ્દીન હલાકુને શરણે આવ્યો. (બ્રેટ ર્નોડર કહે છે કે અલમોતનો કીલ્લો હલાકુએ તા. ૨૦-૧૨-૧૨૫૬ માં લીધો હતો.) શરણે થયલા કીલ્લાઓની સંખ્યા ૧૦૦ ની હતી. અને તે બધા કીલ્લાઓની અંદર ખોરાક અને તોપો વગેરે લડાગક યંત્રો સારી રીતે ભરી રાખવામાં આવ્યા હતા. પણ લામસ્તર અને ગિરદકું નામના બે કીલ્લા શરણે થયા નહિ. આમાનો પહેલો કીલ્લો એક વર્ષ પછી શરણે થયો. અને અને બીજો ૨૦ વર્ષ સુધી ટકી રહ્યો હોય તેમ કહેવામાં આવે છે. પણ ખરેખર તે ૧૪ વર્ષ એટલે ઇ. સ. ૧૨૭૦ ના ડીસેમ્બર સુધી ટકી રહ્યો હોય તેમ જણાય છે. રૂકનુદ્દીન તરફ હલાકુ સારી રીતે વર્ત્યો અને તેણે તેને ખાન સાથે ખાન પાસે મોકલાવી આપ્યો તેનું મરણ કેવી રીતે થયું તે વિષે જુદી જુદી વાત કહેવાય છે પણ રશીદુદ્દીનના મત પ્રમાણે સાથી વધારે પ્રચલીત હકીકત નીચે પ્રમાણે છે "

" આરે મનકુખાને સાંભળ્યું કે તે પેતાના સહેરની નજીક આવી પહોંચ્યો છે. ત્યારે તેમણે કહેવડાવી મોકલ્યું કે તેને અહીં લાવ-

વવાને મારા થોડાઓને શા માટે થાક સહન કરવો જોઈએ, અને પછી તેણે રૂકતુદીનને વાટમાંજ મારી નાખવાને માણસો મોકલ્યાં. અલમોત સામે થવાના મોટા પ્રયત્ન સિવાય શરણે થયું હતું. તે જાતીના કેટલાક બચેલા માણસોએ ફરીથી તેને ઇ. સ. ૧૨૭૫-૭૬ માં કબજે કર્યું અને થોડા વખત સુધી તેને કબજામાં રાખ્યું. છેવટે તે રાજ્યનો અંત આવ્યો, તોપણ તે જાતિ છુટી છુટી પડી ગયેલી તથા બહાર પડતી નહિ તેવી સ્થિતિમાં રહી. ”

“ હલાકુની આ ચડાઇનું ચીના ઇતિહાસ રામુસાન્ટેના નોવો મેલે-જીમાં અને પાર્થિયરની ક્યુ. આર. પ્રસ્તાવનામાં માત્રુમ પડે છે. ડા. ઇ. એ તેનું નવું અને પુર્ણ ભાષાન્તર આપ્યું છે. ”

અલમોતના ખડક વિષે અને તેના ઉપરના વસવાટ સંબંધી ઘણીજ ઝાંખી નીશાનીઓ વિષે કર્નલ મોન્ડીયે જે. આર. જી. એસ. ના ત્રીજા પુસ્તકના ૧૫ માં પાનામાં અને સર જસ્ટીન શીલે આઠમાં વોલ્યુમના ૪૩૧ માં પાનામાં કાંઈ હકીકત આપેલ છે. શેખનું સ્વર્ગ અલમોતમાં હતું. તેના વિષે કાંઈ ખાસ પુરાવો જણાતો નથી અને હલાકુએ નાશ કરેલો મુલાહિદાનો એક બીજો કીલ્લો “શીદ્દોસ” એટલે સ્વર્ગ કહેવાતો હતો. તે વાત ઉપર આપણે બહુ આધાર ન રાખીએ તોપણ તે જણાવા જેવી વાત છે. માર્કોપોલો જે રસ્તે ચાલે જતો હતો તે રસ્તાથી દુર આવેલા અલમોતની તેણે મુલાકાત લીધી હોય તેમ ધારવાનું કાંઈપણ કારણ કોઈ રીતે હું જોઈ શકતો નથી. ”

“ જે કીલ્લા વિષે તે બીજા પ્રકરણની શરૂઆતમાં ઇશારો કરે છે અને જેને માટે તેણે પોતાનો માર્ગ છોડી જુદો માર્ગ લીધો હતો. તે ગિર્દક હતો તે સંભવિત છે મારી જણ પ્રમાણે અવાગિન મુસાફરોએ તે કીલ્લો ક્યો છે તે નક્કી કર્યું નથી. પણ તે દામધાનથી

(પશ્ચિમે અથવા વાવ્ય કોણમાં) ૧૦ અથવા ૧૨ માઇલ છેડે હતો. તે ઘણું કરીને હોટનનો ટિગાદો છે. અને તે વિષે તે નિચે પ્રમાણે લખે છે. ”

“ એસેસિન લોકોનો ટિગાદો નામનો એક અજીત કીડો હતો. તેની અંદર બધી જરૂરની ચીજો ભરેલી હતી. અને તે એટલો મજબૂત હતો કે કોઈ પણ બાબતથી તેના ઉપર હુમલો કરવામાં આવશે તેવી ખીક નહોતી. તો પણ બલુને પોતાના એક સરદારને ઇરાનમાં રહેલા ૧૦૦૦૦ તાતારોને લઈને તે કીડલા ઉપર ઘેરો ઘાલવાનો અને તેને લીધા સિવાય ન છોડવાનો હુકમ કર્યો હતો. તેથી તાતારી લોકોએ ઉનાળો અને શીયાળો એ બન્ને રૂતમાં સાત વર્ષ સુધી તેના ઉપર ઘેરો ચાલુ રાખ્યો પણ તેઓ તે લઈ શક્યા નહિ. છેવટે એસેસિન લોકો ખોરાક અથવા ખીજ જરૂરની તંગીને લીધે નહિ, પણ કપડાની તંગીને લીધે શરણે થયા રામુશીઆ આમ બતાવે છે. પણ ખીજ નહોતી ૨૭ વર્ષ કહે છે. ગિરફતે અસાધારણ લાંબા તખ્ત સુધી ટકી રહ્યો હતો એમ જ કહેવાય છે તે વાતને ગમે તેમ હોય તો પણ ઉપરની વાત ટેકો આપે છે. આ કીડો ઇ. સ. ૧૨૭૦ માં શરણે થયો એમ જ રશીદુદ્દીન કહે છે તે ખરું હોય તો પોલોની પાર્ટી મુસાફરી કરતી હતી અને તે જગ્યા તરફ ખાસ ધ્યાન તેણે ખેંચ્યું તે વખતથી ઇ. સ. ૧૨૭૦ ની સાલ ઘણી દુરની નથી. જહાંનુમામાંથી મેં એક નોંધ કરી છે તે ગિરફતે ઇનાર પ્રાંતમાં છે એમ બતાવે છે, આ આર્ચેસેકનું મુળ હોય પણ આમ માનવામાં મુશ્કેલીઓ છે. “ ગિરફતે ” નો ગોળપર્વત એવો અર્થ થાય છે. તે દાખલા તરીકે પશ્ચિમે ત્રણ શરસંગ છેડે કિસ્સ પ્રગણમાં હતો. વુઆનિય કહે છે કે ઇ. સ. ૧૨૫૭ માં ક્રાડિ બુલુઆએ ગિરફતેનો કીડો લીધો હતો. ”

૨૯ તઝકેરે દોલતશાહી નામના ફારસી અંથ પરથી.

(પ્રકરણ ત્રીજું પૃષ્ઠ ૬૪-૬૫)

જ્યારે ખ્વાજા નિઝામ-ઉલ-મુલ્કનું કીસમત ખુલ્લતાં તેને સુલ-તાન મલકશાહે પોતાના રાજ્યના વડા વજીરની પદવી આપી. ત્યારે હસન સખ્યાહ તથા કિમર ખેયામે તેની નોકરીમાં જોડાઈ ઇસરહાન જવાનો ઇરાદો કર્યો. તેઓ બન્નેએ ખ્વાજાની મુલાકાત લેતાં ખ્વાજા તેમના તરફ બહુજ સન્માનથી વર્ત્યો. અને તેમને ન્યામતોથી સરસરાજ કીધા. કેટલાક દિવસો પછી તેમને તેમની ઇચ્છા પુછતાં કિમર ખેયામે જણાવ્યું કે મારા ગુજરાત માટે નેશાપુર શહેરમાં વજીર મુકરર કરી આપવો કે જેથી હું રોજ માટે નચીનત થઈ જાઉં. ખ્વાજાએ કિમરની માગણી મુજબ ગોડવણ કરી આપી. ત્યારબાદ હસન સખ્યાહને પુછતાં તેણે જણાવ્યું કે મારી ઇચ્છા દુનિયાદારી મેળવવાની છે. ખ્વાજાએ તેના નામપર હમદાન તથા દેતુર પરગણાની સુબાગીરીનો હુકમ લખી આપ્યો. હસનની ખાસ અંતઃકરણની ઇચ્છા એવી હતી કે ખ્વાજા મને ખાસ વજીરાતનું કામ સુપ્રત કરે. પણ ખ્વાજાએ તેમ કરવાને ના પાડતાં હસન તેનાપર ગુસ્સે થઈ ગયો. અને અડીથી પાછો ચાલ્યો જવાની માગણી કીધી. તેમજ સુલતાન મલકશાહના દરબારમાં પોતાની લાગવગ પેદા કરવા તથા પોતા માટેની વાત દરબારમાં નીકળે તે માટે સુલતાનના અમીરો સાથે સંબંધ વધારવા માંડ્યો. એક દીવસે તેણે જણાવ્યું કે જ્યારે બાદશાહ બાદશાહી કરે છે ત્યારે તેનાપર લાજમ છે કે રાજ્યની આમદાની અને ખર્ચનો હિસાબ રાખે, તેમજ રાજ્ય વ્યવસ્થા મજબુત કરવા તથા કિપજ વધારવામાં મશગુલ રહે. બાદશાહે ખ્વાજા-નિઝામ-ઉલ-મુલ્કને બોલાવી પુછ્યું

કે રાખના ઉપજ ખર્ચની યાદી તમે ટવી સુદતમાં તૈયાર કરી શકો છો ? ખાજાએ જાણ આપ્યો કે બાદશાહના ચળકતા બાગ્યો-દયથી આજેજ કરી શકું છું. કાશ્મીરથી લઈ રૂમ અને અંતાકીયા સુધીની યાદી બહુજ કોશીશ કરું તો એક વર્ષમાં આ કામને પુર્ણ કરી શકું છું. બીજી રાત્રીએ હસને સુલતાનને કહ્યું કે જો સુલતાન આ કામ મને સુપ્રત કરે, અને મને પુરતી મદદ કરે તો આ જમાખંદીની યાદી પ્રકત ચાલીસ દીવસમાં પુર્ણ તૈયાર કરી સુલતાનના રૂમરૂ રજુ કરું. સુલતાને અમીરોની સલાહ લઈ આ કામ હસનને સુપ્રત કીધું અને હુકમ બહાર પાડ્યો કે સરખા રેવન્યુ કારકુનો અને વડા-ઓએ જમાખંદીની યાદીમાં હસનને મદદ આપવી. હસન આ કામ હાથમાં લઈ દરતરી કામનાં મશગુલ થયો અને ચાલીસ દિવસમાં હજુ કેટલાક દહાડા ઓછા હતા તેટલામાં કામ પુર્ણ કરી લીધું. હવે ખવાજા નિઝામ-ઉલ-મુલ્કને જણાઈ ગયું કે આ સબખું કામ હસનના હાથે તૈયાર થઈ જશે. તેથી પોતાના એક વિશ્વાસુ રસોઇયાને હુકમ કીધો કે તું પ્રથમ હસનના ગુલામ સાથે દોસ્તી પેદા કર અને ઘણા રૂપીઆ તેને ભેટ સોગાદ કર. આ જો હસન ચાલીસમે દહાડે જમાખંદીની યાદી તૈયાર કરી લેતો હસન તથા હું સુલતાનના દરબારમાં સાથે જઈશું ત્યારે તું હસનના ગુલામને કહેજે કે હું ચાહું છું કે તારા માલીકનું દરતર જેકે કે તે કંઈ રીતે લખ્યું છે. અને હું જાણું કે તારા માલીકનું દરતર સાફ છે કે તારા દરતર બ્યારે તારા હાથમાં આવે ત્યારે બહાનું કહાડી તેના દુકડે દુકડા કરી નાખજે. અને તે દુકડા આન તેમ ઉડાવી આપજે. આવી ગોઠવણી મુજબ ચાલીસમા દીવસે ખવાજાના ગુલામે હસનના દરતરને ફાડી નાખી આમ તેમ ફેંકી દીધું. આમ થતા પહેલા હસન તથા

ખ્વાજા સુલતાનના દરબારમાં રવાના થઇ ગયા હતા. સુલતાને હસ-
નને પુછ્યું કે શું દફતર તૈયાર થઇ ગયું ? હસને જવાબ આપ્યો કે જી હાં
દફતર તૈયાર થઇ ગયું છે. સુલતાને હુકમ કીધો કે : દફતર અમારા
હજીરમાં રજુ કરી આપો. જ્યારે હસને સુલતાન પાસે દફતર રાખ્યું
ત્યારે સુલતાને ખુટો ઉલટાવી જણાવ્યું કે આતો રૂમનો વરક છે. હસન
તુરતજ સમજી ગયો કે ખ્વાજા-નિઝામ-ઉલ-મુલ્કે દગલખાજી કીધી
છે. હસન ચિન્તામાં પડી ગયો અને તેના હાથ પગ થરથરવા
લાગ્યા. અને રજુ થએલું દફતર જલદીથી ઉપાડી લીધું. પ્રસંગ જ્ઞેષ્ઠ
નિઝામ-ઉલ મુલ્કે બાદશાહને જણાવ્યું કે હું તો હજીરને પ્રથમજ
અરજ કરી ચુક્યો છું કે હસન એક દીવાનો ખાલુસ છે. બાદશાહનું
વલણ પોતા તરફ જ્ઞેષ્ઠ તેણે વિશેષ જણાવ્યું કે આવડા મોટા મુલ-
કની ઉપજ ખર્ચની યાત્રી ચાલીસ દિવસમાં કેવી રીતે તૈયાર થઇ
શકે છે ? સધળા દરબારીઓએ ખ્વાજાની વાત પસંદ કીધી અને
ખ્વાજાના વખાણ કીધાં. ”

સુલતાને હુકમ કરમાવ્યો કે હસનને મુશકેટાટ બાંધી અમારા
દરબારમાંથી બહાર હાંકી કહાડો. હસન છુપી રીતે ઇસફહાનમાં એક
ઘેરથી બીજે ઘેર મટકતો હતો. છેવટે અબુલ ફઝલ નામના રઘસ
મિત્રને ઘેર જઇ છુપાયો. રઘસે તેની ઘણી ખાતર તવાજો કીધી.
હસને ખ્વાજા નિઝામ-ઉલ-મુલ્કની દગલખાજીની સધળી હકીકત
રઘસને જણાવી આપી. એક રાત્રીએ હસને રઘસને કહ્યું કે મને મદદ
મળે તો આ ગામડીઆ તુર્ક અને ગમાર વજીરને બરબાદ કરી નાખું.
રઘસે વિચાર્યું કે કાસગરથી મીસર સુધીનું સુલતાનનું રાજ્ય. એક
ખાલુસ કેવી રીતે બરબાદ કરી શકે છે ! ખરેખર રીતે હસનને ખાલી
ખોશ્યાની બીમારી થઇ આવી છે. તે દીવસે રઘસે ખાલુ વખતે કેટ-

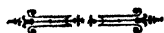
લીક મગજને તાકાત આપનારી ચીજો જેવી કે બદશરત, બદામ વીગેરે શરબતમાં મેળવી હસનને આપ્યું કે જેથી તેના મગજની બીમારી દૂર થાય. હસન રહસનો ધરાદો સમજી જતાં ત્યાંથી નાશી ગયો. અને અલમોતનો કીસ્સો મેળવવાને મથન કરવા માંડ્યું. અલમોત એ દેલમ પ્રગણામાં આવેલો કીસ્સો છે ત્યાં જઈ હસન ખુદાની ઇમાદતમાં મશગુલ થયો, અને કીસ્સાના કોતવાળને વિશ્વાસમાં લઈ પોતાનો મુરીદ બનાવી લીધો. હસન અલમોતના એક ભોંયરામાં રહી રાત્રી દિવસ ખુદાતાલાની ખંદગી કર્યા કરતો હતો. એક દીવસ કોતવાળે હસનને કીસ્સામાં જઈ રહેવા જણાવ્યું. હસને જવાબ આપ્યો કે હું કોમની માલેકીની જમીનમાં ખુદાની ખંદગી કરતો નથી. એક ગાયના ચામડા જેટલી જમીન મને વેચાતી આપે તો તે મારી માલેકીની જમીન પર ખુદાની ખંદગી કરું. કોતવાળે ગાયના ચામડા જેટલી જમીન હસનને વેચાતી આપી. હસન જયારે કીસ્સામાં આવ્યો ત્યારે કીસ્સાના સઘળા માણસો તેની જગ્યામાં ફસાઈ ગયા અને સઘળા તેના મુરીદ થઈ ગયા. હસને ગાયના ચામડાની ઝીણી ઝીણી વાધરીઓ બનાવી કીસ્સાની આસપાસ નાખી કીસ્સાને તેનાથી ઘેરી લીધો અને સવારમાં પોતાના એક મુરીદને કોતવાળ પાસે મોકલાવી કહેવડાવ્યું કે કીસ્સો હવે તમારી માલેકીને નથી તમેજે તેતો મને વેચાણમાં આપી દીધો છે. હવે તમે મારી માલેકીની જમીનમાંથી નીકળી જાઓ, કીસ્સાના માણસો હસનના મુરીદ થઈ ગયાં હતાં તેથી કોતવાળ ગભરાયો અને કીસ્સાની બદાર નીકળી ગયો. અને હસને આવી રીતે કીસ્સો ફતેહ કરી લીધો. હવે આ હકીકત રહસે અમુલકઝલને લખી જણાવ્યું કે હજુ મને મદદ મળી નથી. જો મને મદદ મળે તો હું મારી ધારણાએ જઈ પહોંચીશ. હવે તેણે પોતાના જસુસોને દેશોદેશમાં રવાના

કરી આખા કે તેઓ. દુનિયાના લોકોને ગુમરાહ કરી આપે. તેઓ આતશપરસ્ત અને ગુમરાહી ધર્મનો પ્રચાર કરવા માંડ્યો. અને વધુ ભાગે આ ગળમાં દરિયા તથા તુરાનના રહેવાશીઓ શસાયા. બે આ વર્ણુન આ કરતાં વધુ લખવામાં આવે તો એક મોટું પુસ્તક થઈ જાય. હજાકુખાને પોતાના સમયમાં આ બધા મલાહદાઓના કીસ્સાઓ ફતેહ કરી લીધા અને તેમનું રાજ્ય નાબુદ થઈ ગયું. ખવાન નસીર-દીન આ સમયમાં શરમારે છે કે:—

સાલે અરજ એ શશ સદ વ શશતો ચહાર બુદ,
રોઝે દોશંગા અબલ ઝીલકાદ બામદાદ.
ખુરશા બાદશાહ ઇસમાઝલીયાં ઝ તખ્ત,
અરખાસ્ત પેશે તખ્ત હજાકુ બાયેસ્તાદ.

યાને:—બી. સ. ૬૬૪ ના ઝીલકાદ માસના પહેલા સોમવારની સવારે ઇસમાઝલીઓનો બાદશાહ રૂકનુદીન ખુરશાહ તખ્તથી ઉતરી બધ હજાકુખાનના તખ્ત પાસે ઉભો થઈ ગયો.

એદલત ધનલ કાખાના લખેલા પુસ્તકો.

સાધાકૃષ્ણના પુસ્તકોનાં ખંડોનો.

આગાખાનની ખુદાઈને: જવાબ

૧-૦-૦

ખચીસ સવાસોના જવાબો

૦-૩-૦

ખુદી ચીડીનો જવાબ

૦-૫-૦

હાશમ બોધાના પુસ્તકોના જવાબો.

તોહફે હસમાઇલીઆ	૦-૮-૦
અસલિમાતે ખોજતુ' ખંડન	૦-૮-૦
ખોજ પંથ દર્પણુ બા. ૧ થી ૮	૪-૦-૦

આર્ય પ્રકાશનાં ખંડનો.

આર્ય પ્રકાશની અજ્ઞાનતાતુ' ખંડન બા. ૧-૨-૩	૧-૨-૦
દયાનંદ પંથ દર્પણુ	૦-૬-૦

વરતેજની પોલનાં પુસ્તકો.

હકીકતી આપનો	૦-૧૨-૦
કીલવાના સવાલ જવાબ	૦-૪-૦
મમામ કેવો જોધજો	૦-૪-૦

કાસઅલી લઘાલાઇને જવાબ.

મસમાઇલીમાંથી આપી	૮-૧-૦
અસલ ખોજ હસનાઅશરીજ	૦-૧-૦

વીરજ પ્રેમજ પારખીઆને જવાબ.

હકીકતી રણશીંગડું	૦-૧૨-૦
------------------	--------

ખોજ કેસનાં પુસ્તકો.

મહુવા કમીશન કેસનો રીપોર્ટ (ખેપત)	૧-૮-૦
આગમખાન કેસનો ફેસલો	૦-૮-૦
નુરખાઇનો કેસ બા. ૧-૨-૩-૪	૧-૮-૦
ખોજ પીર પીરાણી કેસ	૦-૪-૦

ગાહેર ખબરો.

ખોળ કોમની તવારીખ	૨
ખોળ કિપતી	૦-૩-
કાળાની કહાણી ભા. ૧ લો	૧-૦-૦
ગુપ્ત પંથકા ગુજરા	૦-૩-૦
દરૂઝ કોમના અકાચદ	૦-૩-૦
ખોળ સર્વ સંગ્રહ ભા. ૧-૨	૨-૦-૦
શીયા વૃત્તાંત	૧-૮-૦

બાતીન્યા મતનાં પુસ્તકો.

અલમોતનો ઇતિહાસ	૧-૮-૦
હસન ખીન સખ્યાહ	૦-૧૦-૦
શીરોસે બર્સી	૧-૧૦-૦
હસન સખ્યાપર ઉડતી નગર	૧-૮-૦

પરચુરણ ખોળ પુસ્તકો.

કાઉન્સીલ કે કાળો કહેર ?	૦-૮-૦
કરમાઅલીનું કીસમત	૧-૦-૦
ખોળ ખુન આરોપ	૦-૪-૦
ખોળ કોમનો સુધારો	૦-૨-૦
ખોળ પ્રકાશ પુ. ૫ મું.	૩-૦-૦

ઈસલામી સુધારાના પુસ્તકો.

સર સાબિહ એહમદના લેખો ભા. ૧-૨	૨-૦-૦
સર સાબિહ એહમદ	૦-૧-૦

ગોળ ઉત્પત્તીનાં પુસ્તકો.

નાળ વૃતાન્ત	૧-૮-૦
આગા જંગીશાહનો રીસાલો	૦-૪-૦
કાઝી અને ચોરનો કીરમો	૦-૪-૦
સર સઈયદનું લેકચર	૦-૪-૦
પાદરીનું દેવળ	૦-૪-૦
મુસદ્દસે હાલી	૧-૪-૦
ઇરાલામીઆનો હીન્દનો ઇત્કો	૦-૪-૦
ઉમ્મતનો વિલાપ	૦-૧-૦
અલ્લાહની ઝોળખાણ	૦-૨-૦
ઝોલાદના હકો	૦-૪-૦
ઈસલામી હકો	૦-૨-૦
મોહરમની ખુખીઓ	૦-૬-૦
મુસલિમ સદવર્તન લા. ૧-૨-૩-૪	૦-૮-૦
જરદીસ અમીરઅલી	૦-૨-૦
અલ્લાહ મોહસીનુલ મુદ્દ	૦-૨-૦
અલ્લાહની હદીસો	૦-૦-૩
ચોરંગઝેખનું લેકચર	૦-૦-૩
આદાતે રસલ	૦-૦-૩
અલ્લાહ મોહમ્મદ	૦-૮-૦

